

УНІВЕРСИТЕТ «УКРАЇНА»

ОСВІТА РЕГІОНУ

• Політологія • Психологія • Комунікації

Український науковий журнал
Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 2005 року

№ 3 (36), 2014

Київ
Університет «Україна»
2014

**Засновники: Університет «Україна»
Всеукраїнська асоціація політичних наук**

Редакційна колегія:

Андрущенко Віктор Петрович, доктор філософських наук, професор
Андрусишин Богдан Іванович, доктор історичних наук, професор
Бабкіна Ольга Володимирівна, доктор політичних наук, професор
Бакіров Віль Савбанович, доктор соціологічних наук, професор
Бебик Валерій Михайлович, доктор політичних, кандидат психологічних наук, професор,
головний редактор журналу:
<http://www.facebook.com/profile.php?id=100004135000547>
e-mail: vbebyk@ukr.net

Бедь Віктор Васильович, доктор юридичних та богословських наук, професор
Бондаренко Віктор Дмитрович, доктор філософських наук, професор
Бортніков Валерій Іванович, доктор політичних наук, професор
Бурдяк Віра Іванівна, доктор політичних наук, професор
Воронкова Валентина Григорівна, доктор філософських наук, професор
Галуцько Валентин Васильович, доктор юридичних наук, доцент
Горбатенко Володимир Павлович, доктор політичних наук, професор
Губерський Леонід Васильович, доктор філософських наук, професор
Денисенко Валерій Миколайович, доктор політичних наук, професор
Євтух Микола Борисович, доктор педагогічних наук, професор
Ільганаєва Валентина Олександрівна, доктор історичних наук, професор
Карпенко Віталій Опанасович, кандидат філологічних наук, професор
Клименко Віктор Васильович, доктор психологічних наук, професор
Кокун Олег Матвійович, доктор психологічних наук, професор
Королько Валентин Григорович, доктор філософських наук, професор
Кремень Василь Григорович, доктор філософських наук, професор
Круглашов Олександр Миколайович, доктор політичних наук, професор
Кудряченко Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор
Куйбіда Василь Степанович, доктор наук з державного управління, професор
Луговий Володимир Іларіонович, доктор педагогічних наук, професор
Макар Юрій Іванович, доктор історичних наук, професор
Макаренко Євгенія Анатоліївна, доктор політичних наук, професор
Максименко Сергій Дмитрович, доктор психологічних наук, професор
Малхазов Олександр Ромуальдович, доктор психологічних наук, професор
Олефір Віктор Іванович, доктор юридичних наук, професор
Пилипчук Володимир Григорович, доктор юридичних наук, професор
Примуш Микола Васильович, доктор політичних наук, професор
Півнева Любов Миколаївна, доктор політичних наук, професор
Поліщук Ігор Олексійович, доктор політичних наук, професор
Помикало Войцех, доктор педагогічних, кандидат філософських, професор
Різун Володимир Володимирович, доктор філологічних наук, професор
Серажим Катерина Степанівна, доктор філологічних наук, професор
Сіленко Алла Олексіївна, доктор політичних наук, професор
Сидоренко Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор
Таланчук Петро Михайлович, доктор технічних наук, професор,
голова редакційної ради журналу

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор
Токовенко Олександр Сергійович, доктор філософських наук, професор
Томчук Михайло Іванович, доктор психологічних наук, професор
Халамендик Вікторія Борисівна, доктор філософських наук, доцент
Холод Олександр Михайлович, доктор філологічних наук, професор
Цвих Володимир Федорович, доктор політичних наук, професор
Шайгородський Юрій Жанович, доктор політичних, кандидат психологічних наук
Шергін Сергій Олександрович, доктор політичних наук, професор
Щедрова Галина Петрівна, доктор політичних наук, професор

ЗМІСТ

<i>Бибик, Валерій; Помикало Войцех</i> Передмова.....	5
--	---

Розділ I УКРАЇНСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

<i>Бибик, Валерій</i> Доісторичні витоки української цивілізації.....	6
--	---

<i>Горбик, Олександр; Ломовський, Анатолій; Нікуліна, Ганна; Саркісян Марина; Панчук Олег</i> Можливі варіанти графічних моделей ретроспективного протидизайну символів князів кийовичів (до нових версій гіпотези походження назви столиці України)	14
--	----

Розділ II МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

<i>Олійник, Наталія</i> Політичні аспекти фінансової стабільності Казахстану	22
---	----

<i>Салманов, Афган</i> Азербайджанський досвід здійснення міжнародної політики новітньої доби та сучасна Україна.....	30
---	----

<i>Мінгазутдінова, Галина</i> «Новий шовковий шлях» Хіларі Клінтон у Центральній Азії.....	36
---	----

Розділ III ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ

<i>Розік, Назар</i> Мирні зібрання як форма політичної участі громадян України	42
---	----

Розділ IV ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Лизанчук, Василь</i> Головна зброя в ідеологічній боротьбі з російською інформаційною агресією.....	48
---	----

<i>Савойська, Світлана</i> Мовно-освітня політика в Україні: комунікативний аспект проблеми.....	66
---	----

Розділ V ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

<i>Білан, Надія</i> Формування інформаційного суспільства в умовах глобалізації.....	71
---	----

<i>Ривліна, Валентина</i> Інтернет та художній процес: до питання взаємовпливу масової культури та сучасного мистецтва.....	76
---	----

**Розділ VI
ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ**

Synowiec, Aleksandra

Spectacles of memory — language of theatre — as an instrument
of communication in the discussion about polish latest history 83

Сущенко, Алла

Економічна стратегія розвитку і науково-технологічні комунікації України
та В'єтнаму в сучасних умовах 88

**Розділ VII
ПСИХОЛОГІЯ**

Турбан, Вікторія

Теорія сталого розвитку та психолого-деонтологічні засади трудової діяльності.....93

Соколюк, Анна

Особистісно-професійний розвиток майбутнього фахівця
як суб'єкта професійного ставлення 99

Сердюк, Олександр

Психологічні особливості сприймання глядачами різних типів екранної реклами.....105

Філоненко, Мирослава

Теоритичний аналіз комплексних концепцій особистісного ставлення фахівця.....111

**Розділ VIII
ПЕДАГОГІКА**

Яременко, Лілія

Необхідність удосконалення навчальної практики майбутніх педагогів
на базі закладів освіти 117

ПЕРЕДМОВА

Шановні читачі!

Враховуючи позитивні відгуки щодо плідної співпраці редакційних колегій українського наукового журналу «Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації» (<http://www.social-science.com.ua/>) і польсько-українського наукового журналу «Nauki Społeczno-Humanistyczne / Соціально-Гуманітарні Науки / SocialandHumanSciences» (<http://sp-sciences.io.ua/>), ми вирішили продовжити цю практику і надалі.

Як відомо, видавцем журналу «Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації» є Університет «Україна» (президент — проф. Петро Таланчук, академік Національної академії педагогічних наук), а видавцем польсько-українського наукового журналу «Nauki Społeczno-Humanistyczne / Соціально-Гуманітарні Науки / SocialandHumanSciences» є польська фундація «Інновація» (президент — проф. Войцех Помикало, голова редколегії польської «Педагогічної енциклопедії»).

Об'єднує ці два наукових журнали (як співзасновник) Всеукраїнська асоціація політичних наук (ВАПН), яка є професійною громадською спільнотою університетських викладачів і науковців суспільно-політичних дисциплін України.

Особливістю такої польсько-української співпраці є перехід на міжнародні стандарти оформлення публікацій і, відповідно, нові вимоги до якості міждисциплінарних підходів до висвітлення наукової проблематики, окресленої суспільно-політичною спрямованістю нашого журналу.

Отже, ми запрошуємо всіх наших читачів і авторів до подальшої співпраці, бажаємо вам нових наукових відкриттів, ґрунтовних монографій, цікавих статей і, звичайно, успішно захищених докторських і кандидатських дисертацій!

З повагою,

ВАЛЕРІЙ БЕБИК,
доктор політичних, кандидат
психологічних наук, професор,
головний редактор
українського наукового журналу
«Освіта регіону: політологія,
психологія, комунікації»

ВОЙЦЕХ ПОМИКАЛО,
доктор педагогічних, кандидат
філософських наук, професор,
головний редактор
польсько-українського наукового
журналу «Nauki Społeczno-
Humanistyczne»

Розділ I

УКРАЇНСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

ДОІСТОРИЧНІ ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Бebик, Валерій,

доктор політичних, кандидат психологічних наук, професор,
Всеукраїнська асоціація політичних наук,
голова правління,
e-mail: vbebyk@ukr.net

Українська цивілізація у Карпатському регіоні. Згодом виникають поселення ашельської епохи на території Київської, Чернігівської, Донецької, Запорізької, Кримської областей.

За доісторичними джерелами, ашельська культура нараховує десятки тисяч років своєї історії. Про це свідчить системний аналіз даних археології, історії, теології, міфології, мовознавства, мистецтвознавства, прикладних соціальних комунікацій та інших соціальних наук.

Археологами доведено, що перші люди з'явилися на території Стародавньої України понад 1 млн років тому. До тисячолітньої української цивілізації можна віднести цивілізації Карпат, Кирилівки, Мізина, Кам'яної могили. На їх основі розвинулися цивілізації Трипілля, Скіфії та Еллади.

Ключові слова: українська цивілізація, безперервний розвиток, Кирилівка, Мізин, Кам'яна могила, Трипілля, Скіфія, Еллада.

UKRAINIAN PREHISTORIC ORIGINS OF CIVILIZATION

Bebyk, Valeriy,

Doctor of Political Sciences, PhD of psychology, Professor,
Ukrainian Political Science Association,
Chairman of the Board,
e-mail: vbebyk@ukr.net

Ukrainian civilization has tens of thousands of years of history. This is confirmed by systematic analysis of archeology, history, theology, mythology, linguistics, art, applied social communication and other social sciences.

Archeologists proved that the first humans appeared in Ancient Ukraine more than 1 million. years ago in the Carpathian region. Subsequently there ashelskoyi era settlements in the territory of Kyiv, Chernihiv, Donetsk, Zaporozhye, Crimea regions.

Ukrainian sources prehistoric civilization thousands of years of civilization can be considered the Carpathians, Kyrylivka, Mizyn, Stone tomb. On this basis, developed Ukrainian civilization Tripoli, Greece and Scythia.

Key words: Ukrainian civilization, continuous development, Kyrylivka, Mizyn, Stone tomb, Tripoli, Scythia, Greece.

Без знання свого минулого не варто й мріяти про майбутнє. Відтак, нам варто без меншовартісних психологічних комплексів подивитися на тисячолітню національну історію, котра дає всі підстави пишатися потужним українським внеском у цивілізаційну скарбницю планети Земля.

У цьому зв'язку становлення новонароджуваної української державності потребує дослідження глибинного цивілізаційного поля української історії та культури [1; 2; 5; 12; 13; 25], що мають за плечима тисячі років безперервного суспільного розвитку не тільки на території України, а й далеко за її межами.

Без системного аналізу та усвідомлення цього фундаментального, тисячолітнього пласту прадавнього культурно-цивілізаційного поля України неможливо сформулювати, і тим більше — досягнути чітких орієнтирів суспільного розвитку України в умовах проблем формування глобальної української держави та національної моделі глобального громадянського суспільства [3; 4].

Загалом, сучасна археологічна наука свідчить, що глобальна людська цивілізація почала формуватися в Європі наприкінці Великої епохи льодовиків. Якщо в оцінці початку процесу становлення сучасної людської цивілізації планети експертні висновки вчених дуже різняться (від 3,5 до 1,5 млн років до н.е.), то в оцінці завершення цього етапу історії людства вчені в основному зійшлися на VIII тис. до н.е. [6, с. 30].

Зародження та етапи розвитку прадавньої української цивілізації

Прадавня українська археологічна культура (1 млн років до н.е.), на думку вчених, починається з епохи індустрії кам'яних рубил, яскравим представником якої є *Королевська* археологічна культура, локалізована в Карпатському регіоні України. Поблизу населених пунктів *Королеве*, *Лука Врублевська* і *Сокіл* люди жили і в подальші часи (мал. 1.1).

Мал. 1.1. Стилїзована посудина з с. Лука Врублевська (V тис. до н.е., Прикарпаття)

До епохи індустрії ручних рубил (1,5 млн — 150 тис. років до н.е.), яку археологи називають ашельською, належать і знайдені стародавні стоянки людей в районі Амвросіївки (мал. 1.2), Макіївки (Донеччина) та Бодраку (Крим).

Мал. 1.2. Вироби з обробленої кістки, знайдені в районі м. Амвросіївка (XX–XII тис. до н.е., Донецька область)

Після епохи індустрії кам'яних рубил настала епоха крем'яної індустрії (мал. 1.3), яка у археологів отримала назву — муст'є (150–40/33 тис. до н.е.). Вона знайшла свої прояви в Україні у вигляді *Молодовської культури* (Буковина, 65–10 тис. до н.е.), котра відома у світі зародками орнаментального гравірування на кістках мамонта, схожого на аналогічне орнаментальне гравірування на кістках мамонта *Кирилівської* (Київ, 23–10 тис. до н.е.) *Мізинської* (Чернігівщина, 23–10 тис. до н.е.) культур.

Мал. 1.3. Вироби епохи крем'яної індустрії, знайдені на о. Хортиця (V тис. до н.е., Запорізька область)

У цей же період виникають стоянки *Білогірської культури*: *Заскельна*, *Старосілля*, *Кіік-Коба*, *Чокурча*, *Шайтан-Коба* (Крим) та муст'єрські стоянки: *Іллінка* (Одещина), *Антонівка і Деркул* (Донеччина), *Кодак і Орел* (Запоріжжя), *Житомир* (мал. 1.4) і *Рихта* (Житомирщина).

Мал. 1.4. Стилїзована жіноча статуетка з с. *Троянів* (V тис. до н.е., Житомирська область — «батьківщина» бога *Трояна?* — В.Б.)

Мал. 1.5. Фрагмент антропоморфної стилїзованої жіночої фігури (V тис. до н.е., Черкаська область)

В епоху верхнього палеоліту (40/33 — 10 тис. до н.е.) археологи фіксують подальший розвиток Молодовської культури і появу класичних пізньопалеолітичних — *Кирилівської* та *Мізинської* археологічної культури (XXIII — X тис. до н.е.).

Своєю чергою *Кирилівську/Мізинську культуру* (мал. 1.6, 1.7) виокремлюють в Подніпров'ї: с. *Мізин* (Чернігівщина), с. *Гінці* (Полтавщина), с. *Добраничівка* (Київщина), с. *Кирилівка* (м. Київ), с. *Межиріччя* (Черкащина).

Характеризуючи епоху пізнього палеоліту, дослідник світових цивілізацій О. Білоусько пише: «Українські пізньопалеолітичні об'єкти домобудування і зразки образотворчого мистецтва не мають аналогів у світі» [6, с. 52]. Це підтверджують розкопки та аналітичні висновки таких авторитетних археологів, як С. Бібіков, І. Шовкопляс та ін. з Інституту археології НАН України, що ґрунтовно дослідили вказані вище доісторичні стоянки на території України [7; 26].

Мал. 1.6. Реконструкція житла з кісток мамонта в с. Межиріччя (XIII–XII тис. до н.е., Черкаська область)

Наприклад, Мізинська археологічна культура вперше в історії людства створила зразки знаменитого мізинського орнаменту (з мотивами меандру), унікальні стилізовані жіночі статуєтки (мізинські «жінки-птахи») та перший у світі музичний ансамбль (з ударних інструментів, виготовлених з кісток мамонта).

А макіївське кам'яне знаряддя (створене в ашельську добу на території Донеччини), на думку вчених, є набагато досконалішим за формою і технікою обробки, ніж відповідні аналоги з інших європейських регіонів (*Гейдельберг, Ле-Валлоне, Вертешьолош, Петралоне*) [6, с. 42].

В подальшому, на останніх етапах існування Молодовської культури, виникають такі пізньопалеолітичні поселення як *Кирилівка* (Київ), *Мізин* (Чернігівщина), *Кам'яна Могила, Кайстрова Балка* (Запоріжжя), *Аккаржа* (Одещина), *Анетівка* (Миколаївщина), *Сюрень* (Крим), *Радомишль* і *Липа* (Житомирщина) та ін.

За висновками археологів В.Даниленка, Б.Михайлова, Ю.Шилова, сходознавця А.Кифішина в сотоподібних печерах *Шу-Нун/Кам'яної Могили* протягом тисячоліть концентрувалась мудрість палеоевропейських мисливців і збирачів, а згодом — індоєвропейських землеробів і скотарів [12; 13; 16].

Ця пам'ятка містить сотні зображень людей, тварин, магічних символів і знаків, починаючи від верхнього палеоліту (XV тис. до н.е.) і закінчуючи кінцем бронзового віку (II тис. до н.е.).

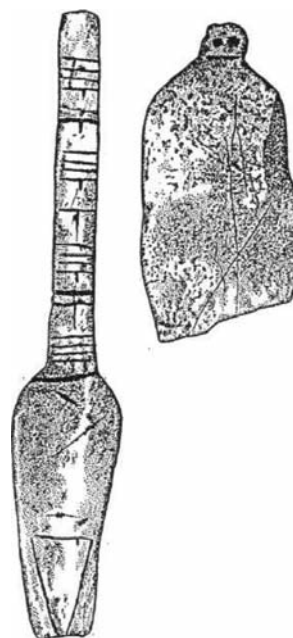
Мезолітична епоха (IX–VII тис. до н.е.) в історії України відзначилася більш ніж 400 археологічними пам'ятками, розташованими по всій території України (Північне Причорномор'я, Приазов'я, Донбас, Придніпров'я, Крим, Подністров'я та Прикарпаття).

Як пише О.Білоусько: «Українські мезолітичні пам'ятки сформувалися на місцевій основі (в результаті розселення пізньопалеолітичних єдностей) і, у свою чергу, стали базою для культур наступного періоду — неоліту» [6, с. 62].

Неолітична епоха (VI–II тис. до н.е.) української історії представлена Дунайською (лінійно-стрічковою кераміки), Бузько-Дністровською, Дніпро-Донецькою і Сурсько-Дніпровською археологічними культурами, які можуть бути об'єднані в рамках Трипільської цивілізації України (мал. 1.4, 1.5, 1.8).

Особливе значення тут має Бузько-Дністровська культура (VI–V тис. до н.е.), котра, на думку багатьох учених, є одним із базових компонентів формування Трипільської цивілізації України, якій вона передала комплекс суспільно-політичних, соціально-економічних, духовних та етно-культурних цінностей і традицій.

Відомий археолог Л.Клочко в цьому зв'язку зауважує: «Землі Середньої Наддніпрянщини в усі часи були густо заселені. Завдяки археологічним дослідженням встановлено, що культурний розвиток на цій території був безперервним від епохи пізньої бронзи до ранньослов'янського часу» [17, с. 64].

Мал. 1.7. Стилізовані статуєтки з бивня мамонта, знайдені в с. Межиріччя (XIII–XII тис. до н.е., Черкаська область)

Мал. 1.8. Посудина неолітичної доби, знайдена на території України (V тис. до н.е., Київська область)

Про це, між іншим, свідчить і наявність на території України найтовщого на планеті шару чорнозему [11] — на відміну від Північної Європи, Росії та Північної Америки, де останній льодовик поступово відступив лише у X–IX тис. до н.е. [12; 13; 15; 18].

Про безперервність української цивілізації пише і археолог Я.Баран: «...На території України з найдавніших часів безліч разів з'являлися і гинули протодержавні об'єднання, аж поки не утворилась перша держава — Київська Русь» [1, с. 83].

Ми можемо сперечатися з цим дослідником лише в останній частині його фрази — щодо Русі, як першої держави. А як, наприклад, бути з державою антів — *Антварією*? Чи могла існувати без суспільних інститутів держави *Трипільська цивілізація*, яка мала сотні міст з населенням в десятки тисяч людей?.. Що робити зі скіфо-еллінськими державами в споконвічно українському Криму. Серед цих держав ми можемо назвати Боспорське царство (столиця — Пантикапеї/Керч), Гераклею (столиця — Херсонес/Севастополь), Фінікію (Тірас/Білгород-Дністровський)...

З іншим висновком Я.Барана не можна не погодитися: з найдавніших часів на території України існувало багато держав. І ці традиції державотворчої самоорганізації предків українців не могли не вплинути на безперервний характер розвитку української цивілізації.

Таким чином, маючи переконливу фактологічну базу археологічної, історичної, культурологічної, теологічної, палеогеологічної та генетичної наук, ми можемо стверджувати, що **життя в Україні з самого початку його виникнення більше 1 млн років тому (а може, й раніше?) ніколи не переривалося.**

Її населення нікуди не зникало, хоча і змішувалося з прийдешніми етносами. Воно активно переймало культурні надбання своїх сусідів і часто-густо й саме вирушало за обрій, повертаючись час від часу зі своїх далеких діаспор на українську прабатьківщину.

А якщо населення сучасної України (принаймні його ядро) жило тут споконвіку і цей процес ніколи не переривався, вельми логічним і переконливим є й висновок, що **сучасні українці є «консолідованими» нащадками тих народів і культур, що проживали на території України з доісторичних часів.**

У цьому зв'язку виникає цілком слушне запитання:

Хто і коли «зачистив» прадавню українську історію?

Таким чином, на території сучасної України, археологи фіксують численні стоянки й населенні пункти, створені в епоху:

- індустрії кам'яних рубил (1,5 млн р. — 150 тис. р. до н.е.);
- крем'яної індустрії (150 тис. — 40/33 тис. р. до н.е.);
- верхнього і нижнього палеоліту (40/33 — 10 тис. років до н.е.);
- мезоліту (IX–VII тис. до н.е.);
- неоліту (VI–II тис. до н.е.).

Зрозуміло, що всі ці доісторичні цивілізації, створені на території Прадавньої України, передавали одна одній напрацьовані ними технології, соціальний досвід та культурно-духовну спадщину. Без чого, ясна річ, і неможливий будь-який суспільний прогрес взагалі.

Отже, все це історики та археологи знають, матеріали знахідок задокументовані, описані в книгах та наукових статтях і зберігаються в українських та зарубіжних музеях. У тих місцях, де знайдені ці тисячолітні артефакти, люди жили тисячоліттями аж до нинішнього часу.

Чому ж «об'єктивні» постімперські історики і в наш час продовжують переконувати, що предки українців, які багато тисяч років до того безвиїзно жили на теренах України, не мають жодного стосунку до сучасних українців? Чому до наших часів дійшло так мало писемно-документальних джерел інформації про прадавню українську історію? І хто ж це так по-шахрайськи перевернув доконані факти про нашу давнину?

Дивуватися, власне кажучи, нема чому. Сталося те, що й завжди відбувалося упродовж усієї самоусвідомленої історії людства. І це не тільки стосовно стародавньої, а й нової та новітньої української історії.

Кожна зміна суспільно-політичного устрою, форми правління, політичного режиму, правлячої конфесії чи династії приводила до переписування історичних, політичних та релігійних текстів та ретельної їх «зачистки» в інтересах правлячого етносу, класу, конфесії.

Скажемо лише таке: лише **протягом останнього тисячоліття українська історія пережила кілька масштабних «зачисток» національної історії в різні часи історії української цивілізації:**

1. *У IX–X століттях н.е. в Україні-Русі були фізично знищені жерці дохристиянських релігійних культів, які були носіями усних священних книг, традицій і вірувань.*

У цьому зв'язку варто відзначити, що в стародавні часи у суспільній практиці переважала усна комунікація і таке ж саме збереження інформації, за що відповідала спеціалізована каста жерців (магів, волхвів, брахманів і т.ін.), що вчили напам'ять священні тексти предків [25].

Наприклад, у наших арійських родичів-брахманів з Індії й досі кожна каста відповідає за усне збереження певного релігійного тексту — *Веди* (від староукраїнського/санскритського слова — *відати, знати*).

В Україні ці касты жерців-брахманів/волхвів/магів були фізично знищені (IX–X ст. н.е.) при запровадженні на території України моделі політичного іудео-християнського зразка — «Немає людини, немає проблеми». А сам народ навертався в нову віру не божим словом, а «вогнем і мечем».

2. *У IX–X століттях н.е. в Україні-Русі були фізично знищені писемні історичні та релігійні джерела інформації дохристиянської доби.*

Саме так адепти «правлячої» на той час монотеїстичної іудео-християнської конфесії романського зразка «зачищали» інформаційний простір Київської держави від потенційних загроз їхньому пануванню з боку багатобожжя, насамперед, українського культу *Бога Сонця Кола*.

З історії нам добре відомо, що стародавні (язичницькі) ідоли, капища і писемні пам'ятки просто знищувалися: дерев'яні та берестяні — палилися, кам'яні — розбивалися, кісткові — трошилися.

Отже, починаючи із формування в тогочасній Україні патріархально-феодальної влади, жрецька (матріархальна) демократія багатобожжя була змушена поступитися у IX–X століттях військовій потузі князівської влади, посиленою ідеологією іудео-християнства романського зразка, який у XIV–XV століттях ідеологи Священної римської імперії германської нації маніпулятивно назвуть «візантійщиною» [27].

Зрозуміло, що за таких умов князівською (царською) владою і іудео-християнською церквою була здійснена тотальна «реконструкція» стародавніх (дохристиянських) писемних джерел інформації.

Ось чому ми й отримали майже трьохтисячолітню перерву в нашій «писаній» історії. Остання, як нас переконували, нібито, починається з ранньофеодальної Київської держави (економіка якої процвітала переважно на бандитизмі та работоргівлі) і була знана у світі як «Русь».

Хоча насправді, як свідчать деякі історики, державних утворень з такою ж назвою було не менше семи [25]. Саме в цей час, ймовірно, божественна земля під назвою «Україна» була перейменована тодішньою іудео-християнською владою Київської держави на «Русь».

3. *У XVIII–XIX століттях (за часів перебування України під окупаційною владою Російської імперії) відбулася остання масштабна «зачистка» писемних та культурних джерел стародавньої української історії.*

Московське царство, яке привласнило собі одну із пізніх назв Української держави — «Русь», за часів російського царя Петра I (вже традиційно для окупаційної влади) вивезло практично всі стародавні літописи з українських православних монастирів до Московії.

Закінчила цей процес, за свідченням В.Білінського [8], російська цариця Єкатеріна II, команда професійних маніпуляторів якої вибрала з тих рукописів все те, що могло обґрунтувати право на владу династії Романових та виведення їхнього роду від Рюриковичів (так звана норманська версія).

Таким чином, з'явилися до того часу ніколи небачені й ідеологічно вивірені дайджести: «Новгородская летопись», «Псковская летопись — I», «Псковская летопись — II» і т. ін., які блискавично і синхронізовано почали «знаходитися» в російській монастирях (там, очевидно, де й фабрикувалися). А першоджерела, навіть християнські літописи Нестора-літописця (реальність якого, до речі, є непідтвердженою), після того, як потрапили до рук Єкатеріни II, зникли назавжди.

Ці масштабні маніпуляційні «зачистки» справжньої української історії привели до того, що цілі покоління українців були виховані на так званих «малоросійських» цінностях. **Головними тезами російсько-імперської (малоросійської) історично-пропагандистської доктрини були такі твердження:**

- всі давні цивілізації на території України не стосуються сучасної української цивілізації;
- не було ніякої тисячолітньої України, а була меншовартісна «Малоросія» як «окраїна» Російської імперії (*в українській мові є лише слово «околиця», відтак самоназва центрально-європейської держави «Україна» аж ніяк не може походити від російського слова «окраїна»*);

— український народ, українська мова та культура, начебто, з'явилися лише у XIV столітті після «відбрунькування» українців від міфічної «великорусской народності» з центром (і це зрозуміло) у Москві.

І лише наприкінці XX століття, після проголошення незалежності України, почали з'являтися наукові публікації, які на основі системного аналізу новітніх даних археології, палеогеології, історії, культурології, теології, міфології, мовознавства довели, що українці проживають на своїй рідній землі десятки і сотні тисяч років.

А ядро українського етносу в основному сформувалося в надрах тисячолітніх українських цивілізацій Кирилівки/Мізіна (XXII—XII тис. до н.е.), Кам'яної Могили (XXII—III тис. до н.е.) і Карпат (XXXIII—III тис. до н.е.). А враховуючи безперервність тисячолітнього розвитку української цивілізації, ми маємо всі підстави стверджувати, що вказані доісторичні цивілізації передали свої соціальні гени українським цивілізаціям Скіфо-Трипілля та Античної Еллади...

(далі буде)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баран В.Д., Баран Я.В. Історичні витоки українського народу. — К., 2005.
2. Бебик В. Тисячолітня Україна: доісторичні цивілізації та глобальні релігійно-політичні доктрини. — Київ-Ужгород, 2012. — 280 с.
3. Бебик В.М. Українська ідея як чинник формування національної свідомості: культурно-цивілізаційні аспекти // Віче. — 2007. — № 14 (спецвипуск). — С. 3–6.
4. Бебик В.М. Глобальна українська ідея // Політика і час. — 2007. — № 6. — С. 41–44.
5. Березанська С.С. та ін. Давня історія України. — К., 1997.
6. Білоусько О. Україна давня: євразійський цивілізаційний контекст. — К., 2002.
7. Бибииков С.Н. Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. — Очерк материальной и духовной культуры палеолитического человека. — К., 1981.
8. Билинский В. Страна Моксель или Московия. — Киев: Вид-во імені Олени Теліги, 2009. — 378 с.
9. Від Трипільської культури до сучасності / за ред. В.Коцура. — К., 2004.
10. Васильев Л.С. История Востока: у 2 т. — М., 1998.
11. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. — К., 1995.
12. Даниленко В.Н. Неолит Украины. — К., 1969.
13. Даниленко В.Н. Энеолит Украины. — К., 1974.
14. Демин В. Звездная судьба народов России. — М., 2002.
15. История Дании с древнейших времен до начала XX века. — М., 1996.
16. Кифишин А.Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII—III тыс. до н.э. Т. 1. — К., 2001.
17. Клочко В.І. Народи моря і Північне Причорномор'я // Археологія. — 1990. — № 1.
18. Матузова Е.А. Древнескандинавские географические сочинения. — М., 1986.
19. Мойсеєнко В. Боги, потопа і люди. — Київ: Вид-во «Богдана», 2008. — 92 с. — С. 32
20. Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник. — К.: Наукова думка. — 736 с.
21. Попович М.В. Нарис історії культури України. — К., 1998.
22. Рагозина З.Л. История Мидии, второго Вавилонского царства и возникновения Персидской державы. — СПб, 1903.
23. Стурлуссон Снорри. Круг земной. — М., 1980.
24. Церен Э. Библиейские холмы. — М., 1966.
25. Шилов Ю.А. Истоки славянской цивилизации. — К., 2004.
26. Шовкопляс И.С. Мезинская стоянка: К истории Среднеднепровского бассейна в позднепалеолитическую эпоху. — К., 1965.
27. Энциклопедический словарь (Ф.Брокгауз, И.Эфрон). — СПб, 1893.
28. Янович В. Наследие тысячелетий. — К., 2006.
29. *Camp Artur*. March of the Titans. A History of the White Race. — USA, Ostara Publications, 1999.

REFERENCES

1. Baran, V.D., Baran, Y.V. (2005). Historical origins of the Ukrainian people. — Kyiv.
2. Bebyk, V. (2012). Millennial Ukraine: prehistoric civilization and global religious and political doctrine. — Kyiv-Uzhgorod. — 280 p.
3. Bebyk, Valeriy Ukrainian idea as a factor of national consciousness, cultural aspects tsyvilizatsiynyi // Veche. — 2007. — №14 (special issue). — S. 3–6.
4. Bebyk, V. Global Ukrainian idea // Politics and Time. — 2007. — № 6. — S.41–44.

5. Berezanska, S.S. and others (1997). *Davnya istoriya Ukrainy*. — Kyiv.
6. *Bilousko, A.* (2002). *Davnya Ukraina: Eurasian civilizational context*. — Kyiv.
7. *Bybykov, S.N.* (1981). *Drevneyshyy muzykalnyi complex iz bivney mamonta*. — Essay materyalnoy and Theological Palaeolithic human culture. — Kyiv.
8. *Bylynsky, V.* (2009). *Country Moksel Or Moskoviya*. — Kiev: Izd Olena Teliha. — 378 p.
9. *From Tripoli to modern culture* / edited. V.Kotsura. — K., 2004.
10. *Vasiliev, L.S.* (1998). *History East*. In 2 v. — Moskow.
11. *Verstyuk, V.F.; Dziuba, O.M.; Repryntsev V.F.* (1995). *Ukraine from ancient times to the present. Chronological Directory*. — Kyiv.
12. *Danilenko, V.N.* (1969). *Neolyt Ukraine*. — Kyiv.
13. *Danilenko, V.N.* (1974). *Eneolyt Ukraine*. — Kyiv.
14. *Demyn, V.* (2002). *Zvezdnaya fate peoples of*. — Moskow.
15. *History currently with drevneyshyh of time to the beginning of the twentieth century* (1996). — Moskow.
16. *Kyfyshyn, A.G.* (2001). *Drevnee svyaticshe Kamennaya Mogila...* — Kyiv.
17. *Klochko, V.I.* (1990) *The people of North Sea and the Black Sea // Archaeology*. — № 1.
18. *Matuzova, E.A.* (1986). *Drevneskandynavskye geographic essay*. — Moskow.
19. *Moyseyenko, V.* (2008) *God, floods and people*. — Kyiv: Izd «Bogdan». — 92 p. /s.32.
20. *Monuments of history and culture Ukrainian SSR. Directory — Directory*. — K.: Naukova Dumka, 736 p.
21. *Popovic, M.* (1998). *Essay on the History of Culture of Ukraine*. — Kyiv.
22. *Rahozyna, Z.* (1903). *Istoriya Midii...* — SPb.
23. *Sturlusson, Snorri* (1980). *Krug zemnoy*. — Moskow.
24. *Tseren, E.* (1966). *Bybleyskye holmy*. — Moskow.
25. *YA Shilov, U.A.* (2004). *Slavic origins of civilization*. — Kyiv.
26. *Shovkopyas, Y.S.* (1965). *Mezynskaya stoyanka: K istorii Srednedneprovskoho basseyna pozdnepaleolytycheskuyu eru*. — Kyiv.
27. *Encyclopedic Dictionary* (1893) / F.Brokhauz, Y.Efron. — SPb.
28. *Yanovich, V.* (2006). *Nasledie tysyacheletiy*. — Kyiv.
29. *Camp, Artur* (1999). *March of the Titans. A History of the White Race*. — USA, Ostara Publications.

МОЖЛИВІ ВАРІАНТИ ГРАФІЧНИХ МОДЕЛЕЙ РЕТРОСПЕКТИВНОГО ПРОТОДИЗАЙНУ СИМВОЛІВ КНЯЗІВ КИЙОВИЧІВ (ДО НОВИХ ВЕРСІЙ ГІПОТЕЗИ ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ СТОЛИЦІ УКРАЇНИ)

УДК 7.026:94(477-25):930.2

Горбик, Олександр,

кандидат архітектури, доцент,
Університет «Україна» (Україна, Київ),
кафедра дизайну,
доцент,
e-mail: kafedra_dizaina@ukr.net

Ломовський, Анатолій,

професор,
Університет «Україна» (Україна, Київ),
кафедра дизайну,
завідувач,
e-mail: kafedra_dizaina@ukr.net

Нікуліна, Ганна,

кандидат технічних наук, доцент,
Університет «Україна» (Україна, Київ),
науково-дослідна частина,
начальник,
e-mail: nikulina-ndd@ukr.net

Саркісян, Марина,

магістрант,
НПЦ «Академія мистецтва краси»,
викладач,
e-mail: marina.petrikivka@gmail.com

Панчук, Олег,

Університет «Україна» (Україна, Київ),
кафедра дизайну,
магістрант,
e-mail: olga-grinishina@yandex.ru

Подаються нові версії гіпотези походження назви столиці України від виду найдавнішої персональної зброї, посоха, знака влади — «кия», об'єднання в одну з трьох літописних версій виникнення назви міста від імені першокнязя. Гіпотетично розглядаються можливості того, що засновник града майстерно фехтував на киях, шкутильгав змолоду після бойової травми, або привів праслов'ян до Дніпра—Славутича у поважному віці, користуючись кием, як посохом. Застосовуючи методи нової галузі науки на стику історії та дизайну, як запропонований «ретроспективний дизайн», розроблені можливі текстові, описові моделі родового символу Київівчів. Підкреслюється, що наступні відомі знаки влади — жезл, скіпетр, бунчук, булава і т.д. — походять від першого бойового знаряддя первісних людей та їх вождів — кия.

Ключові слова: археологічні знахідки, версія, гіпотеза, град, засновник, кий, Київ, князь, легенда, літопис, зброя, історія, місто, модель, праслов'яни, перевізник, посох, протодизайн, родовий знак, символ влади, столиця, Україна.

THE POSSIBL VARIANTS OF THE GRAPHIC MODEL OF THE RETROSPECTIVE PROTODESIGN OF THE KINS SYMBOL OF THE FIRST KYIV KINGS DYNASTY (THE NEW VERSIONS OF THE HYPOTHESIS OF THE ORIGIN OF THE NAME OF THE UKRAINIAN CAPITAL)

Gorbyk, Aleksander,

doctor of the philosophy, assistant professor,
«Ukraine» University (Kyiv, Ukraine),
e-mail: kafedra_dizaina@ukr.net,

Lomovsky, Anatol,

«Ukraine» University (Kyiv, Ukraine),
professor,
kafedra_dizaina@ukr.net,

Nikulina, Hanna,

doctor of the philosophy,
«Ukraine» University (Kyiv, Ukraine),
assistant professor,
e-mail: nikulina-ndd@ukr.net

Sarkisyan, Marina,

«Academy of Art and Beauty», reader,
«Ukraine» University (Kyiv, Ukraine),
student of the master degree
e-mail: marina.petrikivka@gmail.com

Panshuke, Oleg,

«Ukraine» University (Kyiv, Ukraine),
student of the master degree
e-mail: olga-grinishina@yandex.ru

The new versions of the hypotheses about the origin of the name of the Ukranian capital and it founder from the title of the eldest type of the personal weapon, sing of the authority- «kiy»(stick — in English) are explained in the article. The unification of three different well-known chronicle versions are proposed in the first place. The ideas, that the Legendary Prince Kiy from this dynasty was an invalid-soldier with the legs injury, either the old man, wich used «kiy» (walking — stick), or the famous champion in the cane fight, are offered. Using the methods of the new suggesting sience- field, wich will exist on the edge between the history and design, such as the «historical proto- design», or «retrospective design», it was directed to project three possible text and graphic models of the stick, wich maybe had belonged to famouse Prince of Slaves. There are our view, that from this ancient Kiyvvs symbol arose the multiplying decorating marks, as rod, skipetr, «bulava» «boonchuke» and so oh.

Key words: archeolodgy, cane, capital, chronic, city, founder, «grad», historical proto-design, hypothesis, kin, Kiy, Kiyv, ledgend, retrospective design, rod, skipetr, sign, stick, symbol, transportation, Ukraine.

Вихідні передумови. Наш святий Київ, безумовно є одним із найстаріших міст Європи, таким же «вічним», як Рим, або Афіни. Прадавні міста (на відміну від молодших, що засновані, наприклад, у період Раннього Середньовіччя) мають походження, часто оспіване у легендах. Назви цих міст безпосередньо пов'язані з іменами їхніх міфічних засновників. Так, еліни вважали, що Афіни заснував або міфічний змії Піфон-Ерехтей, що мешкав на горі Акрополь, або богиня мудрости, на цій горі знаходяться їхні храми [10]. Рим, за латинською легендою заснували вихованці вовчиці брати Рем і Ромул на Капіталійському пагорбі [15].

Аналогічно, поява та назва нашої столиці також базується на легендарних подіях, імені засновника Кия і у вітчизняних літописах не датуються, посилаючись на перекази, а першоград так само був заснований на горі — Старокиївській [9].

Відрізняються від столиці та декількох давніх міст великої держави Київської Русі гради, що були пізніше споруджені, мають чітко зафіксовані у літописах та інших документах дати виникнення та імена князів-засновників. Відомо, що Москва була вибудована київським князем-вигнанцем Юрієм Долгоруким. Львів названий на честь галицького князя Лева, Ярославль — князя Ярослава Мудрого, а численні Володимирі побудовані одним із двох найвідоміших одноіменних великих князів з Києва і т.п. Щоправда, якісь поселення в цих місцевостях могли існувати і раніше, тому поява їх назв у літописах швидше відповідають часу, коли вони були завойовані киянами, почали платити данину державі, були забудовані тими колоністами-дружинниками під керівництвом удільних князів, що залишилися проживати і володарювати у новоприєднаних землях.

Постає питання, чи можуть події, що передаються переказами, хоча б частково, вважатися історично доведеними фактами? Сенсаційна знахідка археологічних залишків Трої у ХІХ ст. перевела споконвічно усні поетичні твори, що приписувалися казковому сліпому співцю Гомеру, у реальність минувшини [14]. Від цього почав діяти певний алгоритм в історичній та археологічній науках. Спочатку історики, базуючись на загальновідомих або місцевих переказах та записах, висловлюють певну гіпотезу минулих подій, потім археологи ведуть тривалі розкопки, які інколи підтверджують гіпотезу, що, в цьому випадку переходить у доведену історичну теорію.

Проте, коли мова йде про вік міста, виникає додаткове питання, а з якого часу поселення людей можна вважати таким? У разі послідовного переростання первісної стоянки в село, селище, місто, як то було з Києвом упродовж тисячоліть, поняття «місто» історично змінюється, тому навіть порівнювати гради Кия і Володимира з сучасною столицею України як однакових феноменів неможливо. В часи раннього Київського князівства, щоб отримати назву «город», потрібно було лише огородити поселення частоколом, в подальшому необхідні: збільшене населення, храм, ринок, палаци князів і бояр, гридниця для дружини тощо. В пізні Середньовіччя міста та містечка в Європі повинні були відповідати вже статуту Магдебургського права. В нашій країні визначення «місто» надається законом відповідно до нормативних вимог [8]. Для великих компактних поселень Стародавнього Світу (Трипілля, Єгипту, Межиріччя, Індії, Китаю, Криту і т.д.) в урбаністичній науці вживається термін «протоміста», в археології Східної Європи — «городища» [13].

Для найдавніших міст світу просто неможливо встановити час їх заснування з точністю до століть, а інколи до тисячоліть. За тими артефактами, що на певний час були віднайдені (але є ще не знайдені!) на їх території, можна в основному датувати приблизну появу тут перших людських поселень, інколи орієнтовно підтвердити якусь історичну подію.

Владна верхівка імперського та тоталітарних режимів приділяла підвищений інтерес до історичної науки, яка мала відповідати їх ідеологічно і шовіністично перекрученим уявленням про дійсність. Одіозні лідери, офіційні діячі тодішньої історичної науки стояли перед дилемою: з одного боку, було бажання довести, що на підвладних їм землях існувала культура з часів Стародавнього Світу, як приклад, держави Урарту (частково на території сучасної Вірменії) та Хорезму (в Середній Азії), з другого — вік давніх міст не повинен був сильно перевищувати дату заснування відносно молодій славетній столиці — Москви та більшості інших російських поселень.

Правителі полюбили влаштовувати для населення історичні свята і йшли назустріч ініціативам місцевих підвласних їм князків. Таким чином, було узгоджено та прихильно дозволено святкувати у 70-і роки умовні дати 2500-ліття Самарканда та 1500-ліття Києва [11], хоча за даними археології перші поселення з'явилися в цих місцевостях аж до 40 тис. років тому. Щодо нашої столиці, напевно, це були так звані «мисливці на мамонтів» з Кирилівської стоянки, розкопаної В.Хвойкою [12], хоча це могло б бути значно раніше.

Адже не популяризувався факт появи перших людей в Європі саме на території України наприкінці останнього Льодовикового періоду (Королевське, Радомишльське топталища) [2], це могло бути якимось чином принизити північні народи, де таких знахідок не було, просто внаслідок географічних маршрутів та кліматичних умов розселення первісних людей.

Розвиток науки останніх століть характеризувався такими явищами, як збільшення кількості галузей та відкриття на їх стику нових гіпотез і теорій. В нашому випадку, не будучи істориками, розробляючи програму курсової роботи по спеціальності «Графічний дизайн» на тему «Дизайн-проект родового символу князів Кийовичів», нам вдалося запропонувати нові версії гіпотези походження назви столиці України.

Вивчаючи праці істориків, з'ясувалося, що, розповідаючи про заснування Києва, всі вони переказували стисло інформацію з літописів. Такий підхід цілком виправданий, адже в цій науці слід описувати те, що було відомо раніше, без якихось власних доповнень, історики, наприклад, не вміють розробляти дизайнерські проекти реконструкції стародавніх речей.

Дизайнери, на відміну від істориків, мають справу з проектуванням і створенням нових предметів, або вірогідною реконструкцією історичних. В цьому разі, мова може йти про новий напрям

у науці — «ретроспективний дизайн». Вдумуючись, що могло бути в основі імені засновника столиці Кия, її назви, як міг виглядати символ цього князівського роду, ми підійшли до історії зовсім з новим нетрадиційним підходом і завдяки цьому, можливо, нам вдалося запропонувати логічні гіпотетичні версії щодо деяких аспектів, які стосуються фактів заснування Києва.

В історичній науці досі відсутня єдина, достовірна теорія щодо заснування Києва, та виникнення його назви, хоча це питання хвилювало багатьох відомих учених. Появу та існування поселення на Старокиївській горі різні історики послідовно відносять до часів «мисливців на мамонтів» (40–10 тис. років тому) [12], трипільців (8–5 тис. років тому) [13], скіфів, сарматів (Vст. до Р.Х. — V ст.) [2], готів, гунів (III–Vст.), вірмен (IV–VIIст.) [7], хозарів-юдеїв (IX–X ст.), праслов'ян, антів, полян (V–VII ст.) [1–5, 9], норманів-варягів (VII–IX ст.). Численні археологічні знахідки підтверджують існування тут поселень в усі ці правдані часи.

Формулювання мети статті (постановка завдання)

Стисле дослідження має за мету, яка висловлена у вигляді постановки завдання, таке:

- на основі запропонованих нових логічних версій гіпотез походження
- назви столиці України від терміна «кий», як первісного знаряддя праці, зброї, знаку влади, розробити варіантні текстові моделі реконструкції його прото-дизайну для наступного детального графічного та матеріального відображення.

Виклад методики та результатів дослідження. В літописі «Повість минулих літ» Нестор [9] подає дві версії походження назви столиці Давньоруської держави — Київ. Обидві з них походять від імені його засновника Кия. По-першій з них він почав княжити та звів град-фортецю на Горі, яку й називали на ім'я володаря Київ, тобто місто, що належало Кию. По-другій — він був перевізником на Дніпрі, і подорожні з Лівобережжя, рухаючись до переправи на місто, говорили «на Київ», звідси і походить назва града.

Існує й третя, легендарна версія, зафіксована у «Книзі Велеса» [4], згідно з нею племена праслов'ян йшли на захід у Європу під проводом братів Кия, Щека і Хорива з сестрою Либідь. Досягши величної ріки Дніпра, вони переправилися на правий берег і побачили чудову місцевість, де і зупинялися на довгий час. Тут була чарівна для життя природа та гори правого берега, на котрих можна було будувати захищені з усіх боків обійстя. Останнє брати і зробили: на одній горі (Старокиївській) облаштувався Кий з своїм родом, на другій (Щекавиці) сів Щек зі своєю ватагою, а на Хоривиці облаштувався Хорив з дружиною.

Усі ці топоніми збереглися на мапі Києва, а на честь сестри була названа чарівна, затишна річка Либідь. Якимось зібравшись на Віче-Раду, пришельці слов'яни вирішили, що Кий, як старший і поважний за віком брат, котрому вже важко було мандрувати, залишиться зі своїм людом у цій чарівній місцевості, у граді Києв, середній брат Щек, з своїм народом, піде на захід, а молодий Хорив, з своїми підлеглими вирушить на південь.

Таким чином, Щек дав ім'я великому західно-слов'янському народу — чехам, а Хорив південно-слов'янському народу — хорватам. Упродовж наступних тисячоліть нащадки киевського племені розповсюдилися на захід, південь і, в основному, — на схід та північ, освоївши величезну територію від Холмщини до Каліфорнії в широтному напрямі, від Монголії до Льодовитого океану в меридіанальному, розділившись на три великих східно-слов'янських народи — українців, росіян і білорусів.

Розглянувши різні версії походження назви Київ, висловимо нашу окрему думку, що всі вони легко складаються в єдину, адже Кий міг бути одночасно провідником, що привів на береги Дніпра-Славутича праслов'янів, він же був для нащадків першим князем, який заснував місто, а ще він міг одночасно очолювати найприбутковішу митну справу на перевозі через річку та при пропливанні гостей повз його фортецю.

Широко відомі три історичні факти:

- більшість столиць світу були засновані у місцях переправ через річки, тобто тимчасового великого скупчення мандрівників та торговців;
- очолювали спочатку пограбування гостей-купців, а потім збирання данини володарі цих фортець;
- такі замки-городища найчастіше включали в назви династичне прізвище роду володаря-засновника.

Авторська гіпотеза походження імені «Кий» та назви столиці «Київ». У сучасних слов'янських мовах власного імені Кий немає, проте в них, як, напевно, й у праслов'янській, існують слова «кий», «кийок», які означають спеціально оброблену для якоїсь справи конусоподібну палицю. На кийок спираються літні та з вадами руху люди, кийком підганяють худобу, або навіть, племена, києм грають на бильярді; кий загалом — це величезний кийок. В давнині побиття киями призначали злочинцям як міру покарання.

Праслов'яни могли з'явитися на берегах Дніпра-Славутича у часи неоліту, про що свідчать записи [4] та, можливо, археологічні знахідки, зокрема, на Старокиївській горі. В ті часи людство не знало обробки металів та виробів з них. «Кий», «кийок» тоді були головним засобом праці і видом зручної особистої зброї кожної людини, а лідерам первісних дружин належали найкращі, найзручніші та найкрасивіші кий, як вид озброєння і знак найвищої влади.

У вождя праслов'ян був найдивніший та найвиразливіший кий, яким він міг користуватися і як посохом у довгих мандрах; згадаємо міфічного юдейського пророка-вождя Моїсея з палицею, що 40 років водив євреїв. Кам'яні сокири, списи, луки і стріли були важкою, неособистою, так би мовити «польовою» зброєю для полювань і воєн.

Палиця «кий», як символ влади, що був у першо-князя, став переходити з покоління в покоління династії Кийовичів (назва роду аналогічно Рюриковичам, Гедеміновичам, Мономаховичам і т.д.), або, якщо тоді ще не було сімейного життя, до кожного, обраного на віче, нового ватага-князя.

Вважаємо, саме від цього символу, найвищої в усіх слов'ян влади і походить ім'я першого провідника князя Кия та міста Київ, де був його стіл. Нагадаємо, що подібні символи влади (кий) були, окрім Моїсея, у багатьох первісних правителів: від фараонів Єгипту, царів Вавилону аж до папуасів Міклухо-Маклая.

Для підтвердження нашої гіпотези маємо намір розробити візуальне зображення символу влади у праслов'ян, стародавнього кия. Але перед такою розробкою необхідно створити текстову модель виробу. Хоча слово «дизайн» походить від давньо-грецької «сігма», проте вживати його не доцільно, говорячи про ремісничі вироби часів первісного суспільства, тому ми використаємо термін «протодизайн».

Таким чином, спробуємо словесно описати можливі варіанти наступних візуальних реконструкцій князівського кия.

Бачимо три таких певних інтерпретації:

- кий легендарного першого князя міг бути величезною (до 2,4 м довжиною) вузлуватою палицею, пофарбованою, наприклад, охрою, або просмоленою, яка виносилася його помічниками перед народом і гостями для їх залякування, підкреслення авторитету ватага. Це було щось на кшталт козацького бунчука;
- чималим (до 1,8 м) посохом вкритим різьбленим орнаментом та розфарбованим у декілька кольорів, прикрашеним коштовними каміннями, або золотими і срібними пластинами, подібно до скіпетра, великої булави, яку носив сам князь;
- невеликою, також прикрашеною, паличкою-кийком (до 1,2 м), на яку, в основному, спирався літній князь-воїн при ходьбі, адже шлях праслов'ян до Дніпра був чималим, а сам князь цілком міг бути, за сучасним визначенням, **інвалідом**, що шкутильгав на поранену в молоді літа ногу.

Така краса-кийок могла дивувати народ і гостей своєю вишуканістю.

Віддалившись у часи появи людей у Європі, можна стверджувати, що з місць свого походження у Африці, їхні нащадки могли легко потрапити сюди суходолом через Передню Азію та Кавказький перешийок. Ясно, що переплисти Середземне та Чорне моря у ті часи вони не могли, навіть переправлятися через протоки Гібралтар, Босфор та Дарданели їм було навряд чи легко.

Це часи після останнього Льодовикового періоду, тут виникав ландшафт розкішних трав'яних лук, паслися стада мамонтів, оленів, носорогів. Назва первісного поселення, що походить від найдавнішого універсального знаряддя людини палиці-кия, свідчить, що Київ міг бути першим протомістом на Євро-Азійському просторі при заселенні людиною, що частково підтверджується знахідками [2] на території України.

Таке видається можливим, якщо перша назва та значення її основи не змінювалися і передавалися з покоління в покоління в автохонтних народах, що історично мешкали тут, та можливих прибульців. Вкажемо, що відомі пізніше знаки символів влади: скіпетр, булава, бунчук та ін. також можуть походити від праслов'янського кия.

Видимі наслідки заслужених бойових поранень завжди справляли позитивне враження на людину і додавало слави воїнам. Наприклад, певний час не ходив зовсім київський богатир Ілля Муромець, шкутильгали Ярослав Мудрий, Чингіз-хан і Тимур, адмірал Нельсон та фельдмаршал Кутузов були однооки, з травмами рук. Тому, гіпотетично, цілком вірогідно, що першокнязь, маючи з молоді поранення в героїчній битві, ходив усе життя з києм, який визначив його військове ім'я, а в подальшому трансформувалося в назву столиці — Київ.

Князь Кий, напевно, був поважний діючий ветеран з наявними наслідками поранень у славетних боях, наприклад, шкутильгав на одну ногу. У такому разі провести свій народ найдовшим переходом без кия-посоха він просто не міг. З другого боку, наявність в імені вождя та назви града такої страшної, смертельної зброї, якою у ті часи був кий, відразу говорило всім, хто головний на території цієї держави, кому слід підкорятися, добровільно платити данину-полюддя, адже в цьому граді найбільше страшних кий, що дуже боляче б'ють і можуть забити зовсім. Навіть якщо переселення праслов'ян відбувалося у пізні часи «бронзи» або «заліза», зброя з цих матеріалів була дуже вартісною і знаходилася у визначних бійців дружинників.

Напевно, першокнязь праслов'ян був надзвичайно майстерним у справі фехтування на киях, тобто був найвідомішим, найславнішим чемпіоном тих часів і отримав бійцівську кличку Кий за назвою улюбленої зброї.

На підтвердження гіпотези походження бойового прізвиська першокнязя праслов'ян від дерев'яного кия наведемо ще таку думку. Найбільш вірогідно, що цей народ кочував лісостепом, місцинами, де було достатньо дерев, але не непролазні хащі та болота, або степи. Обробка деревини, як виробничого матеріалу первісними умільцями була значно легшою, ніж, наприклад, каміння, яке в цих місцевостях важко було знайти.

В історичній науці ця доба розвитку людства має назву «кам'яний» вік, проте за поширеністю виробів краще його б називати «дерев'яним». Зрозуміло, що чисельні давні дерев'яні вироби не могли зберегтися в землі протягом тисячоліть. Тому частіше археологи знаходять тільки кам'яні частини сокир та молотків без дерев'яних ручок, які протрухлявіли. Тож в цих умовах, дерев'яний кийок був, можливо, першим і найпоширенішим знаряддям первісної людини взагалі і в подальшому у племенах праслов'янів.

Висновки. Проаналізувавши наукові праці істориків щодо заснування Києва, виникнення його назви, запропонували нові версії гіпотез на ці теми, а також текстові моделі родових символів князів роду Кия, вважаємо можливим зробити такі висновки:

– в історичній науці відсутня єдина підтверджена теорія відносно часу заснування поселення, городища, града в місцині Старокиївської гори, а також який етнос це зробив. Коливання у різних авторів становлять від 40 до 1,5 тис. років тому, а першокнязь Кий міг бути в цьому відтинку часу етнічно від «мисливця на мамонтів», трипільця, скіфа аж до полянина;

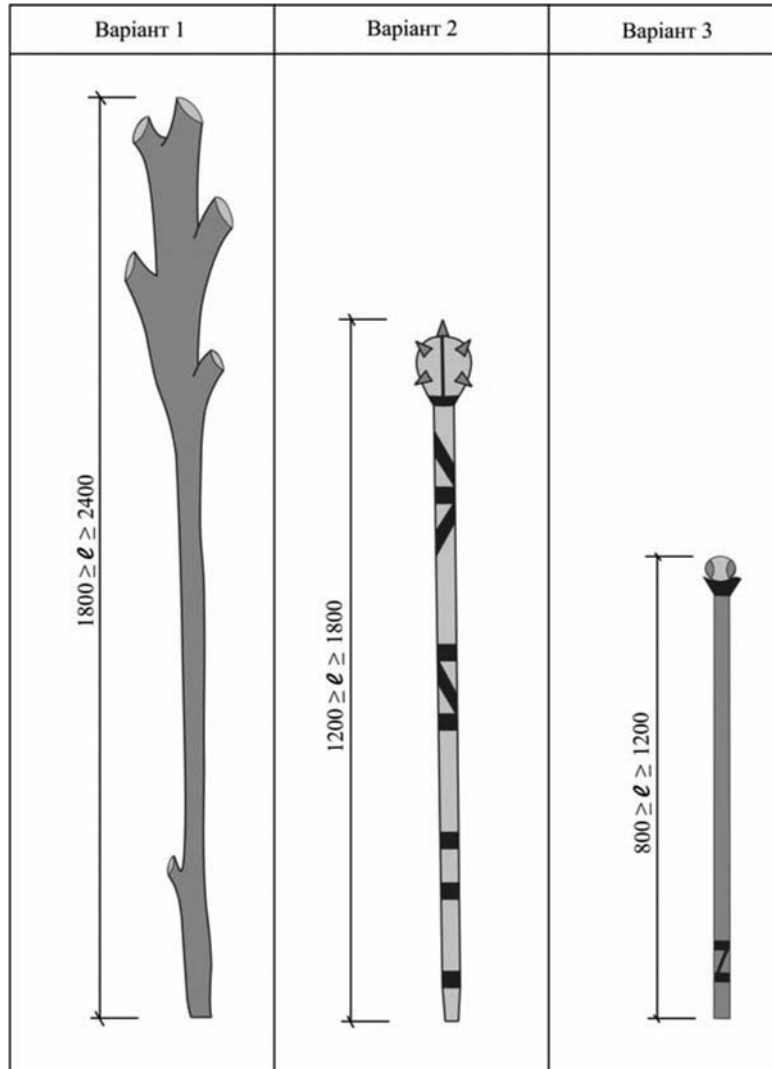
– античні та візантійські автори (Геродот, Страбон, Костянтин Багряно-родний) описують тільки південь України, річку Дніпро. Лише на мапі К.Птолемея (II ст. до Р.Х.) на місці сучасного Києва показано поселення Азагоріум [5] (можливо, слов'яни на питання назви місцевості відповіли «А, це за горами!»). Повідомлення цих авторів не є достовірними, особливо про віддалені землі, наведені в більшості за казковими переказами мандрівників. Між повідомленнями пролягають проміжки часу, приблизно від 300 до 800 років, а за ці часи могли змінитися назви народів, звичаї, мови. Самоназви племен, що входили в одну етнічну групу, могли бути різними, всі терміни передані у давньогрецькій транскрипції, у чому мусь спотворені, тому важко визначити, з якої вони мови та що означають. Відсутні будь-які відомості про масові переселення народів. Гіпотетично можливо, що на теренах сучасної України з появи перших людей (1000–200 тис. років тому) або з пізніших часів існує автохтонне населення (праукраїнці, праслов'яни), яке асимілювало переселенців на своїй землі та розширювало ареал власного розселення по всіх можливих напрямках (на північ, південь, схід, захід), а не тільки на захід;

– у вітчизняних літописних джерелах («Повість минулих літ»), вірменській («Історія Тарона»), норманських сагах наводяться легендарні, не датовані відомості про заснування Києва трьома братами з сестрою, але не вказується, в які часи це було зроблено. Кожне з джерел описує ці діяння як одноплемінників, а хозарсько-юдейській текст X ст. фіксує місто існуючим. Нестор [9] пов'язує князя Кия з слов'янським народом полян (на нашу думку, племені праукраїнців). Велесова книга [4] описує прихід слов'ян під проводом Кия на береги Дніпра та їх рух на захід і на південь, але не зрозуміло звідки і коли вони прийшли, тим більше, що ці народи не належать ні до монгольської раси, ні до кавказької, ані до семітської груп. Як гіпотеза, можливо, що переказ про заснування Києва належить до найдавніших часів заселення земель сучасної України автохтонним етносом, а невеликі чи великі племена переселенців приходили і асимілювалися з місцевими мешканцями, відомими нам під різними назвами. Вважаємо, що три літописні версії про те, ким був Кий, легко поєднуються в одну. Кий міг одночасно привести слов'ян, заснувати град і очолювати збір данини за перевіз на переправі;

– за нашою версією, бойове прізвисько князя, засновника першої династії, Кия походить від однойменної назви найдавнішого знаряддя праці, виду персональної зброї, знаку влади. Це слово поширене у слов'янських мовах і означає конічну, а також циліндричну палицю, посох. Кий міг отримати таке ім'я тому, що постійно користувався саме кием з таких причин, або дії їх усіх разом:

- він змолоду шкутильгав, отримавши в битві поранення ноги;
- князь привів племена довгим шляхом і в поважному віці, ідучи тільки спираючись на посох;
- засновник града був найкращим бійцем у битвах на киях;
- палиця була його владною відзнакою, яким, окрім усього, каралися непослухи та злочинці.

Використовуючи методи нових наук, що виникають на стику історії та дизайну, і визначені в статті як «історичний протодизайн», або «ретроспективний дизайн», запропоновані три основні гіпотетичні варіанти моделей протодизайну кия — родового символу першої князівської династії: великий — довжиною до 2,4 м, середній — до 1,8 м, невеликий — до 1,2 м.

Мал. 1. Основні варіанти графічних зображень габаритних моделей кия — гіпотетичної зброї та символу влади засновника града Києва

Наводиться думка, що саме від кия походять такі у подальшому відомі символи влади, як жезл, скіпетр, булава, бунчук тощо.

Вважаємо, всі представлені нові версії гіпотез походження назви столиці України — Київ та імені першого князя логічно обґрунтовані. Подальші розвідки мають перспективи у таких напрямках:

- розробка на основі представлених моделей протодизайну варіантів родового знаку князів Київівичів;
- пошук стародавніх текстів, що підтверджують або спростовують нові версії походження імені князя засновника града (Кий) та назви міста (Київ);
- продовження археологічних розшуків у місцині Старокиївської гори.

Перехід гіпотез у теорію можливий за підтвердження наведених версій іншими доказами, найліпше було б віднайти поховання князя Кия та наявність в останках травмованої ноги або покладеного поряд бойового кия-посоха.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баран В. Витоки Києва. — Study academia.in. ua/mod/book/view
2. Бебик В.М. (2012) Тисячолітня Україна: доісторичні цивілізації та глобальні релігійно-політичні доктрини: [навчально-методичний посібник]. — Київ-Ужгород. — С. 280. — Іл.
3. Бронштейн В.А. (1988) Клавдий Птолемей. — М. — 240 с.
4. Велесова книга. — К.: ПП «Поронаток», 2006. — 60 с.
5. Закревский Н. (1868) Описание Киева: в 2 т. — М.: В. Грачёв и Ко. — 950 с.

6. *Котляр М.Ф.* (1996) Історія України в особах. Давньоруська держава. — К. — 250 с.
7. *Марр Н.Я.* (1924) Книжные легенды об основании Киева на Руси — Куара в Армении. — Известия Российской Академии истории материальной культуры. Т. 3. — С. 274.
8. Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень, ДБК 360-92***. — К., 1992.
9. *Нестор.* Повість минулих літ. — К., 1983.
10. *Сидорова Н.А.* (1984) Афины. — М.: , 1984. — 206 с.
11. *Толочко П.* (1983) Древний Киев. — К..
12. *Хвойко В.В.* (1903) Киево-Кирилловская палеолитическая стоянка и культура эпохи мадлен, «Археологич. летопись Южной России». — К.
13. *Хвойка В.* (1905) В Городище Среднего Приднепровья, их значение, древность и народность // Труды XII археологического съезда, т.1. — М.
14. *Шлиман Г.* (2010) Троя. — М. — 399 с.
15. historical-club.org.ua
16. lemky.com/.../124-vauzzil_on=pohodzennia
17. ua-referat.com
18. www.ua-logos.Kiev.ua

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Baran V.* Vytoky Kyjeva. — Study academia.in. ua/mod/book/view
2. *Bebyk V.M.* (2012) Tysjacholitnja Ukrai'na: doistorychni cyvilizacii' ta global'ni religijno-politychni doktryny: [navchal'no-metodychnyj posibnyk]. — Kyi'v-Uzhgorod. — S. 280. — II. Bronstein VA Claudius Ptolemej. — М., 1988.
3. *Bronštejn V.A.* (1988) Klavdij Ptolemej. — М. — 240 s.
4. *Velesova knyga.* — К.: PP «Poronatok», 2006. — 60 s.
5. *Zakrevskij N.* (1868) Opisanie Kieva: v 2 t. — М.: V. Grachjov i Ko. — 950 s.
6. *Kotljар M.F.* (1996) Istorija Ukraïni v osobah. Davn'orus'ka derzhava. — К. — 250 s.
7. *Marr N.Ja.* (1924) Knizhnye legendy ob osnovanii Kieva na Rusi — Kuara v Armenii. — Izvestija Rossijskoj Akademii istorii material'noj kul'tury. Т. 3. — S. 274.
8. Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень, ДБК 360-92***. — К., 1992.
9. *Нестор.* Повість минулих літ. — К., 1983.
10. *Сидорова Н.А.* (1984) Афины. — М.: Искусство, 1984. — 206 с.
11. *Толочко П.* (1983) Древний Киев. — К..
12. *Хвойко В.В.* (1903) Киево-Кирилловская палеолитическая стоянка и культура эпохи мадлен, «Археологич. летопись Южной России». — К.
13. *Хвойка В.* (1905) В Городище Среднего Приднепров'я, их значение, древность и народность // Труды XII археологического съезда, т.1. — М.
14. *Шлиман Г.* (2010) Троя. — М. — 399 с.
15. historical-club.org.ua
16. lemky.com/.../124-vauzzil_on=pohodzennia
17. ua-referat.com
18. www.ua-logos.Kiev.ua

Розділ II

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ КАЗАХСТАНУ

УДК 327

Олійник, Наталія,

Університет «Україна» (Україна, м. Київ),
кафедра суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій,
аспірантка,
e-mail: visual2@ukr.net

Розглянуто та проаналізовано фінансовий аспект розвитку Казахстану в умовах глобалізації. Глобалізація посприяла тому, що сьогодні Казахстан — не просто країна на роздоріжжі Азії та Європи, а осередок фінансової стабільності, якій довіряють. Багато іноземних компаній активно вкладають кошти в нафтогазовий сектор Казахстану, тому країну можна вважати достатньо інтегрованою в глобальні процеси. Завдяки продажу нафти забезпечується політична стабільність Казахстану. Проте, з іншого боку, економіка країни залежить винятково від цін на нафту.

Проаналізовано основні рушійні сили та проблеми функціонування Казахстану у форматі Митного союзу з Росією та Білоруссю. Охарактеризовано також основні інтереси країн-членів у контексті сучасних геополітичних процесів, а також визначено основні ризики для Казахстану у Євразійському економічному союзі.

Ключові слова: Казахстан, глобалізація, економіка, Митний союз.

POLITICAL ASPECTS OF FINANCIAL STABILITY IN KAZAKHSTAN

Oliynyk, Nataliya,

«Ukraine» University (Ukraine, Kyiv),
Department of Social and Political Sciences,
globalization and social communications,
PhD student,
visual2@ukr.net

It is considered and analyzed financial aspect of the development of the Republic of Kazakhstan in globalization process. In a rapidly globalizing world Kazakhstan today is not just a country that stands on at the crossroads of Asia and Europe, but also is a state of financial stability and trusted partner. Many foreign companies are actively investing in oil and gas sector of Kazakhstan, so the country can be considered sufficiently integrated into global processes. Political stability in Kazakhstan is provided by the oil trade. But on the other hand, the economy entirely depends on oil prices.

The article examines the main driving forces and problems in functioning of Kazakhstan in the format of the Customs Union with Russia and Belarus. Also it has been estimated key issues and mutual interests of Mem-

ber States in the current geopolitical processes, as well as the main risks for Kazakhstan in the Eurasian Economic Union.

Key words: the Republic of Kazakhstan, globalization, economy, the Customs Union.

Казахстан займає шосте місце у світі за кількістю запасів природних ресурсів. Зокрема, Казахстан володіє 3% світового запасу нафти. Близько 70% вуглеводнів сконцентровано на території Західно-Казахстанської області.

Нещодавно заступник голови правління АТ «НК КазМунайГаз» Магзум Мірзагалієв повідомив про наміри іноземних компаній інвестувати в економіку Західного Казахстану близько 375 млн дол. США, що має створити 675 нових робочих місць. Така домовленість була укладена під час інвестиційного форуму 2012 р. в м. Актау. Домовленості передбачають створення індустріального парку в м. Жанаозен, організацію виробництва фотоелектричних модулів, створення підприємств по виробництву різних видів нафтогазового обладнання, створення спільного підприємства у сфері виробництва і сервісу автоматизованих систем, управління технологічними процесами і контролю-вимірювальних приладів, а також будівництво заводу в Мангістауській області з переробки бітумінозних порід.

За час незалежності Казахстану обсяг експорту нафти збільшився до 71 млн тонн на рік, побудовано близько 4 тис. км нафтопроводів, трубопроводні експортні потужності збільшилися з 10 до 58 млн тонн нафти на рік. «КазМунайГаз» з 21,6 млн тонн видобувної нафти і газового конденсату займає 26% казахстанського ринку. Транспорт нафти становив 76,8 млн тонн, нафтопереробка — 15,7 млн тонн, транспорт газу — 106,5 млрд кубометрів. На сьогодні запаси нафти і конденсату «КазМунайГаз» оцінюються майже в 800 млн тонн. До 2020 р. Казахстан планує збільшити рівень залішкових видобутих запасів нафти і конденсату до 1,3 млрд тонн.

На сьогодні здійснюється реалізація двох великих інвестиційних проектів:

— проект будівництва газопроводу «Казахстан-Китай» протяжністю понад 1300 км по території Республіки Казахстан, який є частиною трансазіатського газопроводу «Туркменістан-Узбекистан-Казахстан-Китай». Як очікується, пропускна здатність нового газопроводу досягатиме 25 млрд куб. м газу щорічно;

— проект будівництва магістрального газопроводу «Бейнеу-Бозой-Шимкент». Загальна протяжність газопроводу становитиме 1477 км. Проект реалізується в 2 етапи: 1) ділянка Бозой-Шимкент — з пропускною здатністю до 6 млрд куб. м на рік; 2) ділянка Бейнеу-Бозой — з пропускною спроможністю до 10 млрд куб. м на рік [1].

Виступаючи на Форумі нафтогазових компаній «Нафта та газ: доля Казахстану-2013», заступник голови Правління АТ НК «КазМунайГаз» Мірзагалієв М.М. повідомив про поточні актуальні проблеми в нафтогазовому секторі.

«Розрізненість зусиль. Сьогодні іноземні компанії в Казахстані відзначають, що питаннями розвитку казахстанської частки займаються на різних рівнях різні відомства та організації. Тому було б доцільним об'єднати всі існуючі ініціативи під єдиним началом. І до цієї роботи ми сьогодні приступили спільно з асоціацією Kazenergy, Палатою Атамекен.

Зміна тактики по розвитку місцевої частки. Як показує практика, збільшення казахстанської частки у великих проектах за допомогою адміністративного тиску не працює або працює короткостроково. У світлі вступу до СОТ вважаємо за необхідне забезпечити довгострокові вигоди казахстанському бізнесу, у зв'язку з чим більш перспективним вбачається робота через стимулюючий або партнерський метод.

Стимулювання створення спільних підприємств через тендерні процедури також вбачається перспективним.

Відсутність виробництва та низький рівень якості вітчизняної продукції не відповідає міжнародним стандартам. Тому необхідно сприяння держави та галузевих асоціацій щодо підвищення якості продукції вітчизняних товаровиробників та залучення бізнесу в організацію нових виробництв на території РК» [2].

За два десятиліття країна збільшила видобуток нафти з 25 млн до 80 млн тонн. Але заводи з переробки нафти переробляють тільки 14 млн тонн нафти, причому половина з них — російська. В 2012 р. з Росії було завезено 1,3 млн тонн нафтопродуктів. Така складна ситуація склалася через контракти, згідно з якими надрокористувачі можуть експортувати нафту на власний розсуд. Саме тому власники АЗС не можуть придбати достатньо палива.

Проблеми з дизпаливом виникають через те, що його вивозять до Росії, де ціна на дизпаливо становить 165 тенге за літр, в той час як в Казахстані вона становить 94 тенге за літр. Керівництвом

держави прийнято рішення в 2013 р. переробити в Китаї близько 500 тис. тонн казахстанської нафти, щоб якось послабити проблему нафтопродуктів. Через збільшення власних потреб у паливі Казахстан змушений був знизити обсяг поставки газу до Киргизстану, через що населення цієї країни потерпало від холоду. Населення Киргизстану залишилося без газу і світла в розпал сильних холодів взимку 2012 р. Частина районів країни були відключені від електропостачання.

Ще однією актуальною проблемою в нафтовій галузі став прийнятий в 2011 р. закон «Про державне регулювання виробництва і обігу окремих видів нафтопродуктів». Закон поширюється тільки на роздрібних реалізаторів, тому оптові постачальники можуть максимально наближати свої ціни до роздрібних. А це, у свою чергу, сприяє нерентабельності роздрібних постачальників.

Існує три варіанти вирішення проблеми нафтопродуктів:

- домовитись з Росією про кращі умови постачання нафтопродуктів;
- переробляти нафту в Китаї;
- збільшити кількість нафтопереробних заводів в Казахстані.

Перший варіант найбільш імовірний і найменш затратний. Але будучи країною з величезними запасами нафти, не зовсім логічним є рішення транспортувати нафтопродукти з іншої країни для внутрішнього ринку. У вересні 2012 р. Росія і Казахстан підписали протокол про безмитні поставки нафтопродуктів з Росії в Казахстан. За поставлені Росією нафтопродукти Казахстан здійснює поставку нафти в Росію (1,2 млн тонн нафти).

Другий варіант більш витратний, з огляду на те, що в Китай нафту можна транспортувати по нафтопроводу Атасу-Алашанькоу, а на зворотному шляху доведеться використовувати бензовози. А це, звісно, вплине на собівартість. Крім того, на сьогоднішній день китайські компанії вже володіють 25% всієї нафти, яка видобувається в Казахстані. Тому монопольне становище Китаю на казахстанському ринку не є бажаним.

Третій варіант досить витратний і орієнтований на майбутнє, адже будівництво нових нафтопереробних заводів — справа не одного місяця і навіть не одного року. Проте саме цей варіант був би єдино правильним для майбутнього Казахстану. Навіть реалізація реконструкції нафтопереробних заводів дозволила б знизити виробництво мазуту і збільшити вихід світлих нафтопродуктів, підвищити якість бензину та дизпалива до рівня стандартів «Євро-4» і «Євро-5».

Потрібно також враховувати високу собівартість казахстанської нафти — 5–7 дол. США за барель. Наприклад, собівартість нафти країн Близького та Середнього Сходу становить 1 дол. США. Тому Казахстану буде дуже важко конкурувати з такими країнами на міжнародних ринках [3].

Залучення іноземних інвестицій та створення інвестиційного клімату завжди було одним із пріоритетів керівництва Казахстану. Казахстан — лідер серед країн СНД за кількістю іноземних інвестицій, що в цілому позитивно впливає на економіку, проте більша частина інвестицій припадає на нафтогазовий сектор.

Аналізуючи політичну діяльність з часу проголошення незалежності, можна зробити висновок, що більшу частину коштів, одержаних від продажу нафти, керівництво держави використовує для зміцнення політичної стабільності. Саме завдяки такій політиці Казахстан називають «островом стабільності в Азії». Проте така прив'язка до ресурсів означає, що економіка країни залежить від цін на нафту, падіння яких може боляче вдарити по бюджету країни. Адже якщо ціни на нафту не зростатимуть, то економічне зростання країни залишатиметься на одному рівні. Тому дуже важливо, щоб влада Казахстану змогла зменшити залежність від ресурсів, які є локомотивом економіки Казахстану. На жаль, залучення прямих іноземних інвестицій не стало фактором диверсифікації і модернізації економіки. І це не несподіванка, а швидше закономірність для країн з ресурсно-орієнтованою економікою.

Керівництво Казахстану ще в 1990 р. ухвалило закони про іноземні інвестиції та про вільні економічні зони. Закон про вільні економічні зони дозволяє всі види діяльності, окрім тих, які заборонені законами Казахстану та виробництва зброї. Закон гарантує іноземним інвесторам гарантію проти націоналізації і необгрунтованого втручання зі сторони держави та місцевих організацій. Важливим також є те, що вільні економічні зони є незалежними від бюджету. Тому адміністративний комітет збирає всі податки в межах економічної зони, що дає йому можливість проводити свою політику. Закон передбачає звільнення від податків на прибуток на термін від 2 до 5 років, повне звільнення від податку на прибуток тих податків, які реінвестовані в Казахстані для виробництва споживчих товарів, застосування медичних технологій, фармацевтичних товарів, а також звільнення від податку на прибуток товарів, які виготовлені в Казахстані. Імпорт обладнання, матеріалів й інших компонентів, які використовуються для виробництва й виготовлення продукції в зоні, і експорт із зони звільняється від мита. Споживчі товари, які імпортуються в зону, також частково звільняються від мита [4].

Отже, з одного боку, економічна стабільність Казахстану впливає на приплив іноземних інвестицій, які сприяють передачі нових навичок, методів та передових технологій. З іншого боку, така ситуація впливає на ряд інших проблем, як наприклад, проблему гендерної рівності. Найбільш високооплачувані галузі в країні — чорна та кольорова металургія, електроенергетика, транспорт, будівництво та нафтогазова галузь. В таких галузях жінки мають нишу кваліфікацію, а відповідно — меншу заробітну плату. Тому іноземні інвестиції, які вкладаються в такі «більш чоловічі» галузі, не дозволяють жінкам в повній мірі застосувати свою кваліфікацію в таких галузях [5].

У своєму зверненні до народу Казахстану «Стратегія Казахстан — 2050» Президент Н.А.Назарбаєв зазначає: «Світ переживає гостру світоглядну і ціннісну кризу. Нам принципово важливо не втягуватися в цей світоглядний дискурс, оберігаючи наші перевірені роками цінності. Ми повинні бути віддані діалогу культур цивілізацій. У 21 ст. Казахстан повинен зміцнити свої позиції регіонального лідера і стати мостом для діалогу і взаємодії Сходу і Заходу» [6].

Стратегією також передбачено створення до 2050 р. сильного суспільства, де:

- економічною політикою передбачено економічний прагматизм на принципах прибутковості;
- розвинена економіка з політикою планування та економічного зростання;
- проводиться всебічна підтримка підприємництва;
- забезпечено соціальні гарантії та особиста відповідальність;
- знання і професійні навички — ключові орієнтири системи освіти;
- зміцнюється державність і розвивається демократія;
- просування національних інтересів і зміцнення регіональної та глобальної безпеки — послідовна і передбачувана зовнішня політика;
- основа успіху багатонаціонального і багатоконфесійного суспільства — патріотизм.

Зупинимось докладніше на останньому пункті — патріотизм, де однією і водночас, на наш погляд, найважливішою складовою є мова.

Президент пропонує популяризувати казахстанську мову до 2050 р. Зокрема, до 2025 р. пропонується перевести алфавіт на латиницю, перевести на казахську мову сучасні книги, усталені міжнародні та іноземні слова. Також задекларовано, що до 2025 р. 95% казахстанців повинні володіти казахською мовою.

Разом з тим керівництво держави планує створити умови, щоб молоде покоління активно вивчало російську й англійську мови. Тобто на державному рівні буде заохочуватись тримовність. Особлива увага надається російській мові, володіння якою Н.Назарбаєв вважає історичною перевагою Казахстану, за допомогою якої казахстанці протягом століть знаходили додаткові знання, розширювали кругозір і коло спілкування.

З огляну на те, що Казахстан є членом Митного союзу та ЄЕП, можна спрогнозувати, що до 2050 р. буде відмінено візовий режим між країнами МС. Громадяни та робоча сила рухатимуться без віз та реєстрацій. А отже, більшість населення використовуватиме російську мову як мову бізнесу. Отже, якщо країна піде шляхом глибокої інтеграції з країнами МС та ЄЕП, то основною мовою спілкування в Казахстані буде російська. А перекладений алфавіт на латиницю залишиться просто фактом. Адже перекладена абетка ще не є гарантією популяризації казахської мови.

Згідно зі стратегією розвитку до 2050 р., Президент задекларував модернізацію сільського господарства. Зокрема, планується збільшити посівні площі, за рахунок нових технологій підвищити врожайність та стати глобальним гравцем у галузі екологічно чистого виробництва. До 2050 р. планується збільшити частку продукції сільського господарства у ВВП країни в 5 разів. Водночас ЄЕП з сумарним ВВП 2 трлн дол. США за участю Казахстану, Росії та Білорусі — основний вектор розвитку економіки Казахстану.

Заслуговують на позитивну оцінку кроки керівництва Казахстану щодо покращення ситуації в агропромисловому секторі. 12 лютого 2013 р. на засіданні уряду РК було затверджено нову програму розвитку АПК на 2013–2020 рр. Програму було розроблено у зв'язку з посиленням конкуренції в умовах МС. Нова програма передбачає збільшення обсягу держпідтримки сільського господарства за рахунок субсидювання суб'єктів АПК в 4,5 разу, пролонгацію боргового навантаження суб'єктів АПК за рахунок рефінансування і реструктуризації позик не менш ніж на вісім років на суму 300 млрд тенге. Очікується, що програма сприятиме збільшенню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в 1,5 разу. До 2020 р. на реалізацію програми необхідно 3 трлн 122 млрд тенге, з них 2 трлн 662 млрд тенге передбачається за рахунок державного бюджету, 300 млрд тенге — облігаційні позики, решта — кошти компанії «КазАгро».

У 2013 р. в Казахстані пройшов Міжнародний виставковий форум «Індустріальний Казахстан», який спрямований на сприяння у здійсненні державних програм для пришвидшення індустріально-інноваційного розвитку Казахстану, модернізацію житлово-комунального господарства та розвиток інфраструктури. Основна мета форуму — залучення нових сучасних і технологічних рішень,

просування інноваційної продукції та інтеграції виробничого потенціалу на ринок Казахстану. Казахстан уже має досвід застосування та впровадження виставкових робіт на внутрішній ринок. Майже всі види техніки, які були представлені на виставці КазАвтоДор, сьогодні застосовуються в дорожньому будівництві та обслуговуванні доріг [7].

На нашу думку, до 2050 р. Уряд зможе реалізувати більшість задекларованих програм у сільсько-господарському секторі, проте це буде швидше вимушеним кроком для захисту власного агропромислового ринку в умовах конкуренції МС та ЄЄП. А от питання, чи зможе Уряд країни стати глобальним гравцем у галузі екологічно чистого виробництва, залишається під величезним сумнівом.

Як приклад, експорт Казахстану в країни Митного союзу в січні — грудні 2012 р. становив на 3,7% менше, ніж у січні — грудні 2011 р., а імпорт — на 11,7% більше. Частка імпорту товарів до Казахстану у загальному товарообігу з країнами МС становить близько 70%.

Частка Росії становить близько 97% у товарообігу Казахстану з країнами МС. Вже одразу після створення МС імпорт до Казахстану з Росії почав різко зростати. Зараз в імпорті з Росії переважають нафта, нафтопродукти, руди і концентрати, кокс, металопрокат, труби та інші. Оскільки в експортних операціях Казахстану фігурують сировинні та промислові товари, можна зробити висновок, що вигоду від створення МС отримуватимуть великі казахстанські промислові виробники у сферах нафти, газу та металургії.

Реакцією на глобалізацію стають утворення союзів: Європейський Союз, Митний союз. Основною метою таких союзів є об'єднання фінансових, людських капіталів для реалізації спільних проєктів за допомогою співпраці. Метою союзів є реалізація чотирьох свобод: вільний рух товарів, вільний рух осіб, вільний рух капіталу та послуг.

Як кожен союз, Митний союз має свої переваги та недоліки. До переваг можна віднести:

- економічна та політична стабільність;
- істотне розширення ринків збуту паливно-енергетичної продукції, кольорової та чорної металургії, зернового господарства;
- створення більш сприятливих умов для руху капіталів і робочої сили;
- зростання конкуренції, яка позитивно впливає на загальноекономічну динаміку;
- обрання Казахстану США, Францією, Німеччиною, КНР та іншими інвесторами плацдармом для входження на ринок МС шляхом створення спільних підприємств.

До недоліків:

- підвищення цін на товари на 10–20% через вирівнювання казахстанських і російських цін;
- посилення конкуренції через зниження цін на російські та білоруські товари;
- зміна звичних механізмів і процесу руху товарів;
- відсутність єдиних стандартів та регламентів [8].

У 2012 р. набули чинності угоди про створення ЄЄП, а також розпочала роботу Євразійська економічна комісія (ЄЕК) як наднаціональний орган ЄЄП. А це означає, що на території трьох країн, окрім режиму Митного союзу, здійснюється узгоджена макроекономічна та валютна політика, спільні правила конкуренції, держзакупівель, промислових та аграрних субсидій.

Викликає занепокоєння той факт, що внутрішній ринок РК сьогодні вже перенасичений продуктами харчування з Росії і Білорусі. Також можемо спостерігати послаблення казахстанських та білоруських товарів на російському ринку через зниження митних тарифів після приєднання Росії до СОТ.

Згідно з міжнародними правилами, ввезення більше 20% продовольства — загроза для конкурентоспроможності вітчизняних виробників. Частка імпортного продовольства на ринку Казахстану становить 30%. Деякі підприємства, підрахувавши нові митні тарифи, змушені були підняти ціни на свою продукцію. Зокрема, виробникам промислових холодильних камер довелося підняти ціну, адже комплектуючі для камер подорожчали на 20%. А з огляду на те, що вони поставляють свою продукцію в різні галузі: зберігання та переробка м'яса і риби, молочної продукції, — можна очікувати підвищення цін і в цих галузях.

Така ж ситуація складається на кондитерському ринку. Якщо імпортований цукор підвищиться в півтора рази, це, у свою чергу, спровокує зростання цін на кулінарному ринку. До прикладу, з ціни ввезення 540 дол. за тону потрібно буде сплатити 270 дол. мита [9]. Вже сьогодні можемо побачити, що російські молочні компанії з розкрученими брендами, завоювавши ринок Казахстану, завдали збитки місцевим виробникам молочної продукції.

Відомий казахстанський політолог, директор групи оцінки ризиків, Досим Сатпаєв вважає, що «за статистикою в Казахстані 2,5 млн людей належали до самозайнятого населення. З них — понад 500 тис. — це люди, що займалися торгівлею. Всі вони або залишилися без роботи, або серйозно постраждали через те, що ввізні мита з третіх країн значно зросли і їхній бізнес виявився нерентабельним». І як наслідок, додаткове навантаження отримав весь казахстанський ринок праці. На

його думку, Митний союз — це геополітичний проект Росії, яка таким чином прагне закріпити за собою роль геополітичного лідера, а також механізм для стримування економічної активності Китаю в Центральній Азії [10].

Стримати економіку Китаю і Росії навряд чи вдасться, адже за останні 10 років прямі інвестиції КНР в країни Центральної Азії становили близько 250 млрд дол. США. А роль геополітичного та економічного лідера в МС РФ до снаги. І тому менш розвиненим країнам МС важко відстоювати свої позиції в такому союзі. Вже сьогодні точаться суперечки між її учасниками. Зокрема, Росія наполягає на тому, щоб ЄЕК мала право укладати договори з третіми країнами за рішенням Вищої економічної ради, куди входять президенти. Білорусія ж пропонує спочатку затверджувати такі договори внутрішньодержавними процедурами.

Відомий критик МС, кандидат економічних наук Мухтар Тайжан вважає, що інтеграція в митні союзи призводить до зниження цін та більшої купівельної спроможності тільки в тому разі, якщо у членів союзу приблизно рівні економічні можливості. Для Казахстану у МС існує, окрім економічних, ще й ряд інших загроз. Зокрема, введення єдиної валюти, утворення єдиного парламенту і навіть єдиної армії може загрожувати країні втратою суверенітету. Стратегічні підприємства з видобутку сировини зосереджені у руках політичної та економічної еліти. Еліта зможе домовитись з керівниками Росії про ціни, квоти на транспортування енергоресурсів чи вивіз чорних і кольорових металів. А от з представниками малого чи середнього бізнесу ніхто не буде домовлятися і відстоювати їхні інтереси. Ціноутворення в рамках МС повністю залежить від російського ціноутворення. 92% митних зборів потрапляє в казну РФ. А з 1 січня 2012 р. 173 види повноважень передані від Казахстану ЄЕК, в якому 84% — громадяни РФ [11].

Ще до МС Казахстан активно співпрацював з РФ в економічній сфері, адже мав режим вільної торгівлі з Росією. А зі створенням МС був введений єдиний зовнішній тариф, який, до речі, був російським і відстоював інтереси Росії. І це й не дивно. Адже той, хто ініціює або створює підприємство чи союз, має право на встановлення правил «гри».

Нерівноправний союз з країнами різного економічного розвитку досить непередбачуваний. Але ця непередбачуваність стосується, як правило, менш розвинених країн, як, наприклад, Греції в Європейському Союзі. А якщо економіка одного з членів союзу орієнтована винятково на сировину, то годі й сподіватись, що такий союз приносить користь пересічним громадянам країни, яка експортує тільки ресурси.

Крім того, країни входять у союзи вже зі своїми проблемами, зокрема, проблемою тіньової економіки. В МС з такою проблемою знайомі всі три його члени. В Казахстані, наприклад, зафіксовані випадки штучного банкрутства, які використовуються для перерозподілу власності та захоплення фінансових потоків підприємств, спостерігаються випадки нелегального вивозу дорогоцінних металів за межі країни, зафіксовані факти порушень зі сторони митних органів, які зловживають службовим становищем. За останній час спостерігалась також тенденція до розкрадання бюджетних коштів шляхом незаконного повернення ПДВ, а також надання інших податкових пільг [12].

До актуальних проблем сьогодення можна віднести діяльність офшорних зон. Так, в РК спостерігається переорієнтація деяких трейдерів з інших офшорних зон в ОАЕ, які не є, згідно зі списком ОЕСР (Організації економічного співробітництва та розвитку), офшорною зоною. Тому казахстанські підприємці здійснюють поставки продукції в Іран, Китай, Узбекистан та інші країни через фірми, які зареєстровані в ОАЕ. При цьому використовуються такі схеми вивозу капіталу в офшорні зони: заниження експортних цін, завищення імпорتنих цін, імпорту послуг, заниження чи завищення якісних показників товарів, оренда майнового комплексу, що належить особі, яка перебуває в офшорній зоні [13].

Отже, можна припустити, що кожен з членів МС відчує на собі всі ці ж проблеми, але вже на наднаціональному рівні. Тому членам союзу доведеться докласти вдвічі більше зусиль для вирішення цих проблем як у середині країн, так і в середині МС.

Керівництву РК потрібно звернути увагу на сировинну орієнтованість країни, яка зі вступом до МС тільки посилилась. Вже сьогодні можна побачити, що Казахстан продає сировинні ресурси Росії та Білорусі. Ті, у свою чергу, виготовляють з них готові продукти і продають Казахстану. Тому за допомогою МС Казахстану не вдасться диверсифікувати економіку. І за позитивного сценарію існування МС, швидше за все, до 2050 р., економіки країн МС будуть настільки взаємозалежними в рамках цього союзу, що Казахстану буде дуже важко вийти на глобальні ринки та утримати там свої позиції. Адже щоб бути глобальним гравцем, потрібно стати лідером. Перебрати на себе лідерство в МС Казахстану не вдасться. Вийти на міжнародні ринки без узгодження в МС теж буде проблемним. Тому при такому розвитку подій, можна спрогнозувати, що економіка Казахстану залишатиметься на стабільному рерусно-залежному рівні.

Цікавою є ініціатива Н.Назарбаєва щодо просування ідеї розвитку нового формату глобального діалогу — G-GLOBAL на базі економічного Астанинського форуму. Такий формат має включати п'ять принципів світоустрою в умовах багатополярності: еволюцію і відмову від революційних змін у політиці, справедливість, рівність, консенсус, глобальну толерантність і довіру, глобальну транспарентність і конструктивну багато-полярність. Основна мета G-GLOBAL — запропонувати світу антикризовий план, який був би прийнятний на консенсусній основі.

У 2012 р. в університеті імені Л.Н.Гумільова стартував молодіжний рух на підтримку ініціативи глави держави. Організатором події була Асоціація «Євразійський економічний клуб учених». Викладачі та студенти Євразійського національного університету ім. Л.Н.Гумільова виступили з відкритим листом — зверненням до світової спільноти із закликом спільно вирішувати проблеми сучасного глобального світу. Комінікативний інтернет-майданчик G-Global www.group-global.org запущено в 2012 р. Асоціацією «Євразійського економічного клубу вчених». На сьогодні інтернет-майданчик об'єднує багатьох експертів з 150 країн світу, які шляхом диспуту та дебатів обговорюють сучасні глобальні проблеми та шляхи виходу зі світової економічної кризи [14].

Проте уявімо інший шлях для Казахстану — шлях глобального лідера. Казахстан міг би ініціювати створення іншого союзу, наприклад, з Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном і Узбекистаном. У такому об'єднанні Казахстан був би беззаперечним лідером. За таких обставин, Казахстану простіше було б диверсифікувати економіку. Адже з огляду на менш розвинені економіки Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану доцільним було б переорієнтувати економіку Казахстану з ресурсної на промислово-орієнтовану. Звісно, за такого сценарію Казахстану, можливо, б довелося узяти на себе роль гегемона, як наприклад, Німеччині в ЄС.

Успішність Німеччини пояснюється її вищою конкурентоспроможністю. Обсяг експорту Німеччини в 2012 р. показав історичний рекорд — 1,1 трлн євро. Це другий за величиною показник для Німеччини за всю післявоєнну історію. Водночас Німеччині доводиться надавати фінансові позики слабшим країнам ЄС, зокрема, Греції, що провокує незадоволення серед німецького населення. Проте провідні науковці вважають, що навіть криза в Єврозоні не тільки не погіршила, а тільки посилила позиції Німеччини та її вплив на інші країни. Отже, як свідчить уже історія, в об'єднаннях чи союзах вигоду завжди одержує лідер.

Якщо б Казахстан був лідером в такому об'єднанні, це дало б свої позитивні бонуси, дозволило б диверсифікувати економіку та покращити добробут громадян. І в такому випадку ресурсна орієнтованість була б великою перевагою, своєрідним страховим бонусом. За допомогою ресурсів, можна було б кредитувати інші економічно слабші країни, вкладати кошти в науково-дослідні проекти, підвищувати соціальні стандарти, переорієнтувати економіку на соціально орієнтовану з високо-розвиненою інфраструктурою, високим рівнем ринкової капіталізації, низьким рівнем корупції та високим рівнем інноваційності.

Це дозволило б стати Казахстану новим глобальним сильним гравцем на євразійській шахівниці. Можливо, сьогодні такий розвиток подій здається малоімовірним, проте прорив Китаю в перші ряди глобальних гравців говорить про інше. Кожен має шанс, якщо встигне вчасно відреагувати на сучасні виклики та прийняти правильні рішення.

На цьому ж етапі рух Казахстану в рамках Митного союзу — це рух стабільний та передбачуваний, але — це рух по колу. Проте ми завжди вагаємось, що краще — синиця в руці чи журавель у небі. Адже журавель — це невизначеність. З іншого боку — це рух уперед у напрямку створення нового майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Oilnews. <http://oilnews.kz>.
2. Выступление заместителя председателя Правления АО НК «КазМунайГаз» Мирзагалиева М.М. на Форуме нефтегазовых компаний «Нефть и газ: Казахстанское содержание — 2013» http://www.kmg.kz/press/company_news/reports/9994.
3. Купалова Г.І., Тулебаєва Г.А. Іноземні інвестиції в контексті стійкого економічного розвитку Республіки Казахстан // Актуальні проблеми економіки. — К., 2013. — № 10 (136). — С.487–495.
4. Браун Б., Тедстром Д. Казахстан и Киргизстан — ведущие страны Средней Азии // Оборонная политика. Политика обеспечения мира и безопасности. — К., 1993. — С. 187–194.
5. Тогайбаєва Л.И., Сердюк Т.В. Гендерные аспекты регламентации труда женщины в Республике Казахстан // Экономика: проблемы теории та практики: зб. наук. праць / Дніпропетровський національний університет. — 2003. — № 169. — С. 29.
6. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаєва народу Казахстана. 14 декабря 2012 г. http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-14-dekabrya-2012-g_1357813742.

7. Международный Выставочный Форум «Индустриальный Казахстан-2013». http://www.zhkh-center.kz/?page_id=1806.
8. Влияние Таможенного союза на экономику Казахстана. <http://www.brif.kz/blog/?p=2354>.
9. Плюсы и минусы Таможенного союза для предпринимателей Казахстана. <http://www.nap.kz/mneniya-obrashheniya/tamozhnyia/tamozhennogo-soyuza.html>.
10. Илеуова Г. Плюсы и минусы таможенной кооперации. Казахстан подводит итоги. <http://www.quorum.kz/ab/news/dengi/2042012143214>.
11. Казиев Т. Таможенный союз: Плюсы и минусы. <http://bisnews.kz/news-atoryau/997-tam>.
12. Тусупбеков Р.Т. Актуальные проблемы повышения эффективности экономической безопасности Республики Казахстан // Научные труды Академии финансовой полиции. — Астана. — 2002. — № 2. — С. 8–38.
13. Саутов Г. Основные схемы использования оффшорных зон казахстанскими компаниями // Научные труды Академии финансовой полиции. — Астана. — 2002. — № 2. — С. 39–45.
14. Инициаторами международного движения G-Global выступила молодежь Казахстана. <http://www.zakon.kz/kazakhstan/4529333-iniciatorami-mezhdunarodnogo-dvizhenija.html>.

REFERENCES

1. Oilnews. <http://oilnews.kz>.
2. Vystuplenie zamestitelja predsedatelja Pravlenija AO NK «KazMunajGaz» Mirzagaliev M.M. na Forume neftegazovyh kompanij «Neft' i gaz: Kazahstanskoe sodержanie — 2013» http://www.kmg.kz/press/company_news/reports/9994.
3. Kupalova G.I., Tulebajeva G.A. Inozemni investicii' v konteksti stijkogo ekonomichnogo rozvytku Respubliki Kazahstan // Aktual'ni problemy ekonomiky. — K., 2013. — № 10 (136). — S.487–495.
4. Braun B., Tedstrom D. Kazahstan i Kirgizstan — vedushhie strany Srednij Azii // Oboronnaja politika. Politika obespechenija mira i bezopasnosti. — K., 1993. — S. 187–194.
5. Togajbaeva L.I., Serdjuk T.V. Gendernye aspekty reglamentacii truda zhenshhiny v Respublike Kazahstan // Ekonomika: problemi teorii ta praktiki: zb. nauk. prac' / Dnipropetrovs'kij nacional'nij universitet. — 2003. — № 169. — S. 29.
6. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N.Nazarbaeva narodu Kazahstana. 14 dekabrya 2012 g. http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-14-dekabrya-2012-g_1357813742.
7. Mezhdunarodnyj Vystavochnyj Forum «Industrial'nyj Kazahstan-2013». http://www.zhkh-center.kz/?page_id=1806.
8. Vlijanie Tamozhennogo sojuza na jekonomiku Kazahstana. <http://www.brif.kz/blog/?p=2354>.
9. Pljusy i minusy Tamozhennogo sojuza dlja predprinimatelej Kazahstana. <http://www.nap.kz/mneniya-obrashheniya/tamozhnyia/tamozhennogo-soyuza.html>.
10. Pleuova G. Pljusy i minusy tamozhennoj kooperacii. Kazahstan podvodit itogi. <http://www.quorum.kz/ab/news/dengi/2042012143214>.
11. Kaziev T. Tamozhennyj sojuz: Pljusy i minusy. <http://bisnews.kz/news-atoryau/997-tam>.
12. Tusupbekov R. T. Aktual'nye problemy povyshenija jeffektivnosti jekonomicheskoj bezopasnosti Respubliki Kazahstan // Nauchnye trudy Akademii finansovoj policii. — Astana. — 2002. — № 2. — S. 8–38.
13. Sautov G. Osnovnye shemy ispol'zovanija offshornyh zon kazahstanskimi kompanijami // Nauchnye trudy Akademii finansovoj policii. — Astana. — 2002. — № 2. — S. 39–45.
14. Iniciatorami mezhhdunarodnogo dvizhenija G-Global vystupila molodezh' Kazahstana. <http://www.zakon.kz/kazakhstan/4529333-iniciatorami-mezhdunarodnogo-dvizhenija.html>.

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ НОВІТНЬОЇ ДОБИ ТА СУЧАСНА УКРАЇНА

УДК — 94:327

Салманов, Афган,

Почесний консул Азербайджанської Республіки в Харкові,

e-mail: ukr-az-druzhiba@list.ru

У статті аналізується азербайджанський досвід здійснення міжнародної політики новітньої доби та можливість його використання в Україні. Визначаються ключові результати, яких досяг Азербайджан у зовнішньополітичній царині у пострадянський період. Показано, що Баку максимально використав можливості таких міжнародних організацій, як ООН, ОБСЄ, РЄ, ЄС, ОІК для того, щоб заручитися їх підтримкою для мирного розв'язання Нагірно-Карабаського конфлікту. Висвітлено також діяльність керівництва держави по вирішенню проблем біженців та вимушених переселенців. Автор зупиняється також на здійсненні Азербайджаном енергетичної дипломатії, як потужної складової підйому економічного потенціалу країни, та пропонує використати цей досвід для розвитку аграрного сектора України.

Ключові слова: Україна, Азербайджан, зовнішня політика, Нагірно-Карабахський конфлікт, проблеми біженців та вимушених переселенців, енергетична політика.

AZERBAIJAN EXPERIENCE OF THE MODERN ERA INTERNATIONAL POLICY AND MODERN UKRAINE

Salmanov, Afgan,

Honorary Consul of Azerbaijani Republic in Kharkiv,

e-mail: ukr-az-druzhiba@list.ru

The article analyzes experience of the foreign policy of Azerbaijan at the new stage in the light of its possible application in Ukraine. The author defines main results, reached by Azerbaijan in the foreign policy in the post-soviet period. The article shows that Baku used with maximum effect potential of such international organizations as the UN, OSCE, Council of Europe, European Union, OIC to get their support in peaceful solving of Nagorno-Karabakh conflict. The author also describes activities of the state's leadership aimed at solving problems of refugees and displaced persons. The article dwells on the Azerbaijani energy diplomacy as a powerful mean of economic growth of the country and proposes to use this experience with regard to the agricultural sector of Ukraine.

Key words: Ukraine, Azerbaijan, foreign policy, Nagorno-Karabakh conflict, refugees and displaced persons, energy policy.

Досліджуючи досвід Азербайджану у плані здійснення міжнародної політики за роки незалежності у контексті його корисності для зовнішньої політики України, необхідно відмітити таке.

З початку 90-х років зовнішньополітичний курс Азербайджану сформувався на основі принципу багатовекторності, що означало відкритість країни для міжнародного співробітництва зі світом. Сам принцип багатовекторності визначили для себе багато держав Європи. Для Азербайджану з його геополітичним розташуванням на стику Європи та Азії саме така зовнішньополітична модель набула особливого значення й конкретних переваг. Історичні реалії практично виключають орієнтацію Азербайджану лише на один стратегічний зовнішньополітичний напрям.

Як стратегічну мету у зовнішній політиці Баку визначив: інтеграцію до Європейського Союзу, стратегічне партнерство з Росією, Сполученими Штатами Америки, Україною та країнами Організації Ісламська Конференція.

Досвід більш ніж двадцяти п'яти років упровадження у життя зовнішньополітичного курсу Азербайджану, довів, що цей напрям є найбільш вираженим і реалістичним, забезпечує стійкість і збалансованість міжнародного становища країни, дає змогу їй послідовно захищати національні інтереси.

Щодо України то за роки незалежності країна декілька разів міняла свої пріоритети у зовнішній політиці. Спочатку за президентства Леоніда Кравчука мова йшла про максимальне дистанціювання від Росії, але планів, щодо європейської та євроатлантичної інтеграції не було проголошено. Перша каденція президента Леоніда Кучми суттєвих змін у цю позицію на принесла, хоч стосунки з Росією значно покращилися. Але вже під час другого терміну перебування на президентській посаді в Україні офіційно було виголошено наміри, щодо вступу в ЄС та НАТО.

Так Державна рада з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України ухвалила в лютому 2003 р. рішення «Про схвалення Плану дій Україна — НАТО та затвердження Цільового плану Україна — НАТО на 2003 рік». У документі сказано, що метою цього Плану дій є чітке визначення стратегічних цілей і пріоритетів України для досягнення її мети — повної інтеграції у євроатлантичні структури безпеки і для створення стратегічних рамок для існуючого і майбутнього співробітництва Україна — НАТО відповідно до Хартії [1].

Найбільш інтенсивно співробітництво України та НАТО розвивалося під час президентства Віктора Ющенка. Однак чвари всередині парламентської коаліції, постійні сварки між президентом та прем'єр-міністром унеможливили отримати План дій щодо членства України в НАТО та відкинули мрію про євроатлантичну інтеграцію на довгі роки.

Прихід до влади Віктора Януковича практично поставив хрест на членстві України в НАТО. У 2010 р. Верховна Рада України ухвалює Закон «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», в якому було задекларовано дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес. Водночас було також зафіксовано, що завданням зовнішньої політики країни є забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі.

Але незважаючи на задеклароване у цьому документі євроінтеграційне прагнення України, насправді Віктор Янукович відмовився від практичних кроків щодо його здійснення.

У свою чергу президент України Петро Порошенко з перших днів своєї діяльності значно активізував співпрацю з НАТО. Саме за його ініціативи були внесені зміни до Закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» редакції 2010 року і в кінці грудня 2014 року Верховна Рада відмовляється від безблокового статусу і задекларувала поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації.

Таким чином, змінюючи час від часу головні вектори зовнішньої політики, керівництво України за роки незалежності створило у міжнародній спільноті імідж непослідовної та непередбачуваної країни, з якою важко домовлятися та мати далекосяжні справи. Причини цього негативу варто шукати як у недосконалому державному устрою України, так і відсутності політичної структурованості українського суспільства, наявності таких політичних сил, які б змогли виробити концептуальні засади зовнішньої політики та послідовно впроваджувати їх у життя.

Досвід Азербайджану у цій царині, ще раз доводить, що без стабілізації внутрішньої політики, створення умов для розвитку ринкової економіки, успіхів на шляху побудови демократичної, правової держави розраховувати на результативну зовнішню політику марно.

Наступним напрямом зовнішньої політики Азербайджану, який заслуговує на нашу увагу, є діяльність з урегулювання вірмено-азербайджанського Нагірно-Карабаського конфлікту. Як уже було сказано раніше, ця проблема є одною із ключових у міжнародній діяльності країни. Керівництво країни, міністерство закордонних справ використовують усі можливості двосторонньої та багатосторонньої дипломатії для донесення до світової спільноти правди про ситуацію, яка склалася у результаті військової агресії з боку Вірменії.

І президент Гейдар Алієв, і його наступник Ільхам Алієв бачить вирішення цього конфлікту тільки мирним шляхом. Особливу роль у Нагірно-Карабаському урегулюванні вони відводять Організації Об'єднаних Націй. Президенти Азербайджану використовували і використовують трибуну Генеральної Асамблеї ООН для того, щоб запропонувати своє бачення виходу з ситуації, що склалася.

Що пропонується у першу чергу:

- виведення вірменських військ з п'яти окупованих районів навколо Карабаху;
- розміщення миротворчих сил ООН;

- повернення біженців у звільнені райони;
- надання вірменам Нагірного Карабаху наземного коридору для зв'язку з Вірменією;
- проміжний статус Нагірного Карабаху до визначення остаточного статусу;
- створення спільної комісії по здійсненню угод;
- надання регіону Нагірного Карабаху міжнародного економічного сприяння;
- визначення статусу Нагірного Карабаху з допомогою референдуму (загального голосування) і за форматом референдуму (загального голосування).

Рада Безпеки ООН ще в самий розпал війни в Карабаху, з 30 квітня по 12 листопада 1993 року ухвалила 4 резолюції (822, 853, 874 і 884) щодо Нагірно-Карабаського конфлікту, у яких засудили агресію з боку Вірменії та зажадали звільнення «окупованих» територій. На жаль, і сьогодні ці резолюції залишилися невиконаними.

Активно азербайджанці використовують і можливості ОБСЄ. В рамках Організації діє Мінська група, яка фактично і частково юридично є тимчасовою допоміжною структурою, що діє до скликання Міжнародної конференції з Нагірного Карабаху під егідою ОБСЄ, проведення якої заплановано провести в Мінську. Одночасно Мінська група ОБСЄ — основний існуючий на сьогоднішній день інститут, зайнятий пошуком політичного вирішення конфлікту. Її цілі можна сформулювати таким чином: забезпечення за підтримки з боку цієї групи переговорів і, в кінцевому підсумку, досягнення врегулювання конфлікту.

Діючими співголовами Мінської групи ОБСЄ є США, Росія, Франція. Азербайджан активно працює з кожною із цих країн з метою добитися від них саме підтримки позицій Баку.

Азербайджан прагне також використати можливості ЄС для пошуку шляхів урегулювання Нагірно-Карабаського конфлікту. Для цього свої зусилля він направляє на те, щоб європейські структури активізували свою участь у Східному партнерстві з країнами Південного Кавказу, що неминуче позитивно позначиться на вирішенні Нагірно-Карабаського питання.

Для Баку було дуже важливим залучити якомога ширше коло країн, які засуджують вірменського агресора. Тому природно, що азербайджанська дипломатія досить ефективно провела переговори в рамках «Організація Ісламська конференція (ОІК)». Починаючи з 1994 року по теперішній час риторика ОІК стосовно Нагірно-Карабаського конфлікту практично незмінна: Організація називає цей конфлікт вірмено-азербайджанським, розглядає його, спираючись винятково на принцип ісламської солідарності.

У документах, ухвалених ОІК, дії вірменських агресорів проти азербайджанського населення на «окупованих» територіях характеризуються як «злочином проти людяності», в них ісламські держави і міжнародне співтовариство закликають «використовувати впливові політичні та економічні важелі для того, щоб покласти край вірменській агресії і насильницькому захопленню азербайджанських територій», не надавати Вірменії військову силу і озброєння, або використовувати в цих цілях транзитну територію, щоб Вірменія не мала можливості розширити конфлікт [2.С.178].

У чому саме корисний досвід Азербайджану у плані урегулювання Нагірно-Карабаського конфлікту для України? За більш ніж двадцять п'ять років, які пройшли після виникнення протистояння, керівництву країни, азербайджанській дипломатії вдалося переконати світову спільноту у тому, що агресором є Вірменія, і її вина у тому, що загинули сотні людей, сотні тисяч залишилися без даху над головою.

Баку максимально використав можливості таких міжнародних організацій як ООН, ОБСЄ, РЄ, ЄС, ОІК для того, щоб заручитися їх підтримкою для мирного розв'язання цього конфлікту.

Паралельно з цим керівництво Азербайджану докладає максимум матеріальних, організаційних, людських зусиль для того, щоб розбудувати потужні збройні сили для укріплення обороноздатності країни. По оцінках воєнних експертів, армія Азербайджану сьогодні є найбільш боєздатною в регіоні Південного Кавказу.

Наступна тема, яка природно пов'язана із попередньою, це досвід Азербайджану по роботі з біженцями. АРСР ще за часів СРСР зіткнулася із проблемою біженців. У листопаді 1987 р., рятуючись від конфлікту, з Кафанського району Вірменії кілька сотень азербайджанців утекли в столицю Азербайджану Баку [3. С. 18].

Потім у результаті Нагірно-Карабаського конфлікту до початку 1989 р. в Азербайджані офіційно було зареєстровано 190,356 тис. біженців з Вірменії [4. С. 22]. У вересні 1990 р., за даними Державного Комітету зі статистики, у країні перебувало 234 тис. біженців: 205 тис. з Вірменії (201 тис. азербайджанців, а також 2,5 тис. курдів і близько 1,5 тис. росіян) та 29 тис. месхетинських турків з Узбекистану [5.С. 23].

На початку 1994 р. керівництво Азербайджану заявило про наявність у країні понад 1 млн біженців і вимушених переселенців, проблеми яких лягли важким тягарем на економіку країни.

Ще у вересні 1989 р. уряд Азербайджанської РСР створив Держкомітет Азербайджанської РСР по роботі з людьми, які змушені покинути свої будинки. Цьому урядовому органу ставилося завдання вирішувати питання, пов'язані із забезпеченням біженців житлом, надання їм матеріальної допомоги та працевлаштування. Уряд зобов'язав комітет координувати діяльність радянських, господарських, адміністративних та громадських організацій республіки у цій сфері.

У вересні 1992 р. парламент Азербайджану ухвалив Закон «Про статус біженців і вимушених переселенців». Цей Закон, відповідно до міжнародних норм, визначає статус біженців і вимушених переселенців і правові, економічні та організаційні засади його здійснення на території Азербайджанської Республіки.

У ст. 1 цього закону дається формулювання поняття «біженець» і «вимушений переселенець».

У січні 1993 р. Кабінет Міністрів Азербайджанської Республіки ухвалив постанову «Про заходи, пов'язані з питаннями біженців та вимушених переселенців». Згідно з цим документом було створено Державний Комітет Азербайджанської Республіки по справах біженців і вимушених переселенців.

Відповідно до Указу Президента Азербайджанської Республіки від 1 лютого 2005 р., основними завданнями Комітету є тимчасове поселення, репатріація та соціальний захист біженців, іммігрантів та осіб, вигнаних зі своїх будинків, з'ясування права на отримання статусу біженця; покращення соціальних умов життя на територіях, звільнених від окупації, присвоєння статусу «біженця» або «вимушеного іммігранта», у порядку і на основі встановлених законодавством Азербайджанської Республіки нормативних актів, надання біженцям сертифікатів, що підтверджують статус, позбавлення цих осіб цього статусу, вивчення фактів масового порушення прав біженців і вимушених переселенців, збір статистичних даних з питань біженців і вимушених переселенців у місцях їх розміщення, робота з міжнародними та неурядовими організаціями з метою реалізації різних заходів з реабілітації і возз'єднання біженців і вимушених переселенців, збільшення зайнятості і скорочення бідності в місцях їх проживання та часу репатріації, створення умов для повернення біженців і вимушених мігрантів у місця їх колишнього проживання, проведення робіт з будівництва та ремонту житла і соціальних об'єктів для них.

З самого початку виникнення проблеми з біженцями дуже гостро на порядок денний постало питання забезпечення їх житлом. Спочатку уряд, органи місцевого самоврядування виходили з цього становища створенням палаточних містечок, заселенням гуртожитків у великих міста. Але з 2003 р. розпочався процес переселення вимушених переселенців з 28 наметових таборів в облаштовані нові селища в різних районах країни, де кожній сім'ї переселенця надавався трикімнатний будинок. До початку 2010 р. цей процес повністю завершився і на сьогодні всі наметові табори були ліквідовані, а близько 90 тис. вимушених переселенців переселені в 76 селищ в районах переважно вздовж лінії фронту [6].

Не менш гострою постала проблема отримання громадянства біженцями. Тому у вересні 1998 р. було ухвалено Закон Азербайджанської Республіки

«Про громадянство Азербайджанської Республіки», у главі першій якого було визначено право на громадянство. А саме: «Відповідно до ст. 52 Конституції Азербайджанської Республіки особа, що належить Азербайджанській державі, що має з ним політичний і правовий зв'язок, а також взаємні права та обов'язки, є громадянином Азербайджанської Республіки. Особа, яка народилася на території Азербайджанської Республіки або від громадян Азербайджанської Республіки, є громадянином Азербайджанської Республіки. Особа, одним із батьків якої є громадянин Азербайджанської Республіки, є громадянином Азербайджанської Республіки» [7].

Для України проблема біженців стала особливо актуальною у зв'язку з анексією Автономної Республіки Крим, а також із війною на Донбасі. Звичайно ніхто в українській владі, у політикумі не розраховував на такий поворот подій. І тому вся робота, яка велась у цьому напрямі, стосувалася тих біженців, які з тих чи інших причин прибували в країну із закордону.

24 грудня 1993 р. Верховною Радою було ухвалено Закон України «Про біженців». Цей документ не повністю відповідав міжнародно-правовим стандартам у сфері захисту прав біженців, тому законодавчий орган вернувся до його затвердження з урахуванням міжнародних вимог 21 червня 2001 р. та затвердив новий Закон України «Про біженців».

У ст. 26 Конституції України надано право іноземцям та особам без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуватися тими самими правами і свободами, а також нести такі самі обов'язки, як і громадяни України, — за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.

У липні 2012 р. Верховна Рада знову повертається до теми біженців і ухвалює Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту».

У цьому Законі визначено, що біженець — особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань. А також до цієї категорії належить дитина, розлучена із сім'єю, — особа віком до вісімнадцяти років, яка прибуває чи прибула на територію України без супроводу батьків чи одного з них, діда чи баби, повнолітніх брата чи сестри, опікуна чи піклувальника, призначених відповідно до законодавства країни походження, або інших повнолітніх осіб, які до прибуття в Україну добровільно чи внаслідок звичаю країни походження взяли на себе відповідальність за виховання дитини.

У цей Закон чотири рази вносили зміни, останній раз в травні 2014 р. [8].

Однак називати громадян України, які виїждять з Криму чи Донбасу біженцями некоректно. У вищезгаданому законі чітко визначено, що біженець це особа, яка не є громадянином України і якій в країні, громадянами якої вони є, може загрозувати дискримінація, переслідування за расовою, релігійною та іншими ознаками.

Тому Верховна Рада України 19 червня 2014 р. ухвалила Закон «Про правовий статус осіб, які вимушені залишити місця проживання внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя та обставин, пов'язаних з проведенням антитерористичної операції на території України».

У цьому законі визначено, що до цієї категорії українських громадян, належить особа, яка вимушено залишила місце проживання внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя або обставин, пов'язаних із проведенням антитерористичної операції на території України — громадянин України, який постійно проживав в Автономній Республіці Крим або м. Севастополі станом на 18 березня 2014 р. або на території проведення антитерористичної операції на час початку антитерористичної операції (далі — вимушений мігрант). До цієї категорії осіб також відносять іноземців чи осіб без громадянства, які на законних підставах проживали на вказаних територіях України і вимушено залишили місця проживання внаслідок зазначених обставин.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців,

на території України перебуває понад 610 тисяч вимушених переселенців. З них близько 20 тисяч біженців з Криму, решта — зі східних областей.

Проблема вимушених переселенців в Україні наростає з кожним днем. На забезпечення їх житлом, облаштування, надання грошових коштів та працевлаштування необхідні величезні матеріальні затрати. І у цій справі неоцінимої допомоги може надати азербайджанський досвід у цій царині. У першу чергу мова йде про створення спеціального органу виконавчої влади на кшталт Державного Комітету Азербайджанської Республіки у справах біженців і вимушених переселенців. Про його функції було вже сказано вище, підкреслимо, що вони є актуальними і для сьогоденної України. Важливим є і досвід азербайджанської дипломатії із залучення міжнародної допомоги у справах вимушених переселенців.

Цікавою є практика Азербайджану із забезпечення вимушених мігрантів житлом, робочими місцями, створення умов для освіти. Весь більш ніж двадцятип'ятирічний досвід роботи у цій царині офіційний Азербайджан готовий передати Україні, для цього потрібна тільки ініціатива з українського боку.

Є ще один напрям зовнішньої політики Азербайджану, який хоч лежить на стику внутрішньої політики, але, на нашу думку, становить великий інтерес для України. Мова йде про так звану енергетичну дипломатію. Починаючи з 1994 р., за ініціативи Гейдара Алієва, в Азербайджанській Республіці проводиться новітня нафтова та енергетична політика, основана на відкритості та створенні пільгових умов для інвестування. Саме цю галузь народногосподарського комплексу було обрано для того, щоб дати поштовх розвитку всієї економіки країни.

Реалізація «Контракту століття» за минулі роки показала правильність обраного курсу, цей контракт надалі сприяв підписанню ще 27 угод з 42 нафтовими компаніями, що представляють 19 країн світу [9].

Підписання цих нафтових контрактів й успішне їх втілення в життя, в першу чергу, вселили в громадян Азербайджану оптимістичний настрій щодо майбутнього країни, його економічних, політичних, соціальних перспектив, послужили підтримкою вирішення багатьох економічних, політичних, соціальних проблем. Держава отримала надійне фінансове забезпечення для вирішення соціальних проблем, у першу чергу біженців та вимушених переселенців, громадян, тих прошарків

населення, які важко адаптуються до ринкової економіки, пенсіонерів, працівників сфери науки, освіти, культури і охорони здоров'я [10. С. 844].

То який урок для себе може запозичити українська зовнішня політика з досвіду енергетичної дипломатії Азербайджану. Найголовніше, що азербайджанці визначили магістральний, ключовий напрям розвитку економіки країни, і сконцентрували на ньому як зовнішньополітичні, так і внутрішньополітичні ресурси. Розвиваючи цю вирішальну ланку національного господарства держави, вони тим самим створили умови для реформування економіки та піднесення інших галузей, насамперед нафтохімічної, сільського господарства, машинобудування.

Україна, на жаль, не має такої кількості родовищ нафти та газу для того, щоб зробити наголос на розвиток енергетичної сфери. Натомість країна має величезні можливості у сільському господарстві.

Загальновідомо, що Україна має родючі землі та сприятливі кліматичні умови, що створює гарні можливості для інвестицій, які вже протягом одного календарного року можуть вернутися з прибутками. Потенціал сільського господарства України має величезні перспективи.

Особлива місія у цій справі належить зовнішньополітичному відомству України. Саме українські дипломати повинні роз'яснити іноземним інвесторам всі переваги ведення бізнесу в аграрному секторі країни. Але для цього уряд, Верховна Рада України повинні забезпечити дипломатів серйозними аргументами на користь присутності іноземного капіталу в українському сільському господарстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про схвалення Плану дій Україна — НАТО та затвердження Цільового плану Україна — НАТО на 2003 рік. Рішення Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України від 6 лютого 2003 р. N 2 // ЛІГА-ЗАКОН. — http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS1325.html.
2. Кучик О.С. (2005) Международные экономические отношения. — К. — 350 с.
3. Thomas de Waal. (2003) Black garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war. — New York and London, pp. 18–56
4. Arif Yunusov. (2006) Karabakh: Past and Present. — Baku. — P. 265.
5. Юнусов А. (2009) Миграционные процессы в Азербайджане. — Баку. — 344 с.
6. Azerbaijan: After some 20 years, IDPs still face barriers to self-reliance. A profile of the internal displacement situation. 10 December, 2010. — [http://www.internaldisplacement.org/8025708F004BE3B1/\(httpInfoFiles\)/FB99F03DAB636905C12577F5004F432D/\\$file/Azerbaijan_Overview_Dec2010](http://www.internaldisplacement.org/8025708F004BE3B1/(httpInfoFiles)/FB99F03DAB636905C12577F5004F432D/$file/Azerbaijan_Overview_Dec2010).
7. Про громадянство Азербайджанської Республіки Закон Азербайджанської Республіки від 30 вересня 1998 року № 527-ІІ. — http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2678
8. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. Закон України від 16.10.2012 № 5459-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 16, ст.146
9. Контракт века. Азербайджан. http://www.azerbaijans.com/content_775_ru.html
10. Гасанов А. (2007) Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана / Гасанов А. — Баку: «Шярг-Гярг». — 904 с.

REFERENCES

1. Pro sxvalennja Planu dij Ukraina — NATO ta zatverdzennja Cilovogo planu Ukraina — NATO O na 2003 rik. Risennja Dtrzavnoji radu z putan evropejskoi i evroatlantuchnoi integracii Ukraini vid 6.02. 2003 r. N 2 // LIGA-ZAKON. — http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS1325.html.
2. Kuchik O.S. (2005) Mezhdunarodnie ekonomicheskie otnosenija. — K. : Znaniya. — 350 s.
3. Thomas de Waal. (2003) Black garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war. — New York and London, pp. 18–56.
4. Yunusov Arif. (2005) Karabakh: Past and Present. — Baku. — P. 265
5. Yunusov A. (2009) Migracionnije procesi v Azerbajijane — Baku. — 344 s.
6. Azerbaijan: After some 20 years, IDPs still face barriers to self-reliance. A profile of the internal displacement situation. 10 December, 2010. [http://www.internaldisplacement.org/8025708F004BE3B1/\(httpInfoFiles\)/FB99F03DAB636905C12577F5004F432D/\\$file/Azerbaijan_Overview_Dec2010](http://www.internaldisplacement.org/8025708F004BE3B1/(httpInfoFiles)/FB99F03DAB636905C12577F5004F432D/$file/Azerbaijan_Overview_Dec2010).
7. Pro gromadjanstvo Azerbajijanskoi Respubliki Zakon Azerbajijanskoi Respubliki vid 30 veresnja 1998 roku №527-ІІ. http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2678
8. Pro bizenciv ta osib, jaki potrebujut dodatkovogo abo tumchasovogo zaxusty. Zakon Ukraini vid 16.10.2012 № 5459-VI // Vidomosti Verxovnoi Radu Ukraina (VVR), 2012, № 16, s.146
9. Kontrakt veka. Azerbaijan. http://www.azerbaijans.com/content_775_ru.html
10. Gasanov A. (2007) Sovremennue mezhdunarodnuje otnosenija i vnesnjaja politika Azerbajijana / Gasanov A. — Baku: «Шярг-Гярг». — 904 s.

«НОВИЙ ШОВКОВИЙ ШЛЯХ» ХІЛАРІ КЛІНТОН У ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

УДК: 94 (73+5-191.2):327 «20»

Мінгазутдінова, Галина,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна),
історичний факультет,
аспірантка,
e-mail: darthzepesh@i.ua

Розглянуто основні постулати стратегії США в Центральній Азії після виводу військ з Афганістану. Розкривається сутність економічних проєктів, що є елементами великого плану дій адміністрації Вашингтону в регіоні, проведено аналіз найбільш проблемних аспектів стратегії Хіларі Клінтон, вивчено геополітичну складову цього плану дій. Стаття також коротко окреслює важливість інтересів великих гравців політичного світу в рамках регіону Центральної Азії та запропонованої програми «Великого Шовкового шляху» безпосередньо, пояснює важливість їхнього залучення до процесу втілення ідеї Х. Клінтон. Аналіз стратегії «Нового шовкового шляху» дозволяє зробити висновок, що тільки об'єднання зусиль усіх учасників процесу й синтез їхніх регіональних інтересів може сприяти відновленню статус-кво в Афганістані й Центральній Азії й розвитку регіону.

Ключові слова: Новий Шовковий шлях, Афганістан, Центральна Азія, Хіларі Клінтон, Фредерік Старр, ТАПІ, CASA-1000, регіональна конкуренція, енергетика.

HILLARY CLINTON'S «NEW SILK ROAD» IN CENTRAL ASIA

Mingazutdinova, Galyna,

Kyiv National Taras Shevchenko Univesrity (Kyiv, Ukraine),
History Department,
PhD Student,
e-mail: darthzepesh@i.ua

The article touches upon the basic formulas of the American strategy in Central Asia after the withdrawal of the armed forces from Afghanistan. It as well unfolds the essence of the economic projects as of the integral part of American administration's broad action plan in the region. The most problematic aspects of Hillary Clinton's strategy have been analyzed, and the geopolitical component of the abovementioned action plan has been investigated. The article as well briefly draws the importance of the superpowers' strategic interests within the region of Central Asia and basically within the above proposed project of the New Silk Road. The significance of involvement of the superpowers to the implementation of Hillary Clinton's plan is also being explained. The analysis of the «New Silk Road» strategy provides a possibility to conclude that consolidation of all the powers and synthesis of their regional interests is the only way to restore status quo in Afghanistan and Central Asia and to provide the development of the region.

Key words: New Silk Road, Afghanistan, Central Asia, Hillary Clinton, Frederick Starr, TAPI, CASA-1000, regional competition, energy.

Постановка проблеми. Із самого розпаду СРСР в 1991 році США прагнули вкоренитися в колишніх радянських центральноазіатських республіках у політичному й економічному змістах. В 2005 році голова Інституту Центральної Азії й Кавказу Фредерік Старр висунув концепцію «Великої Центральної Азії», певним продовженням якої в 2011 році стала стратегія «Нового Шовкового шляху» — економічного важеля впливу на процес розвитку регіону. Ця стратегія була озвучена Державним секретарем США Хіларі Клінтон у липні 2011 року в ході її візиту в Індію як основа економічного співробітництва, лібералізації торгівлі та збільшення торговельних потоків усередині т.зв. «Великої

Центральній Азії», що поєднує п'ять республік колишньої Середньої Азії (Казахстан, Киргизію, Туркменістан, Таджикистан і Узбекистан) з Афганістаном у стратегічне й геополітичне ціле.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика стратегії Нового Шовкового шляху розглядається не тільки американськими, а й китайськими, центральноазіатськими, південноазіатськими, європейськими та російськими дослідниками. Відзначимо, що низка робіт з цієї теми має відверто виражений суб'єктивний характер, що відображає пріоритети зацікавлених держав щодо практичної діяльності в регіоні.

Мета статті — розкрити основні спірні сторони стратегії «Нового Шовкового шляху», проаналізувати можливі рішення потенційних проблем втілення цієї програми.

Виклад основного матеріалу. Кінець 2014 року ознаменований для пострадянської Центральної Азії важливою подією: збройні сили США повинні залишити Афганістан. Але, як заявив заступник державного секретаря з питань економіки, бізнесу й сільського господарства Роберт Д. Хорматс у своєму зверненні до учасників форуму в Інституті Центральної Азії та Кавказу при Вищій школі міжнародних досліджень Університету ім. Дж.Хопкінса, «відведення ВР США з Афганістану не означає, що США мають намір залишити Афганістан і регіон у цілому». Отже, формат відносин між Центральною Азією і США має послідовно перейти від військової до економічної взаємодії. Як своєрідну заміну своїй військовій присутності Сполучені Штати пропонують задіяти важіль впливу іншого типу не тільки в цій країні, але й в усьому регіоні. Йдеться про проект «Нового Шовкового шляху», який покликаний вплинути на внутрішню економічну взаємодію в Центральній і Південній Азії, а також відновити регіон у його історичній значущості для світової торгівлі як своєрідний міст між Сходом і Заходом. Саме до цього проекту, ініційованому держсекретарем США Хіларі Клінтон, Штати звертаються для полегшення згортання своєї військової присутності в Афганістані. Нарешті, Новий Шовковий шлях розглядається як гарантія безпеки стратегічних інтересів США в Центральній і Південній Азії від погроз внаслідок загострення безпекового становища в Афганістані.

Відомий в історії оригінальний «Шовковий шлях» (II ст. до н.е. — XVI ст. н.е.) являв собою канал сполучення довжиною понад 6400 км, завдяки якому народи Європи, Азії та Африки здійснювали товарний обмін. Уперше термін «Шовковий шлях» уводить до історичного лексикону німецький картограф Карл Фон Ріхтгофен у 1870 році. Протягом сторіч діяла ціла мережа торговельних шляхів, що з'єднували Схід, Захід, Південь і Північ. Ці шляхи проходили саме через Азію морем та сушею, сприяючи не тільки товарному, а й духовному обмінові. Через регіон зі Сходу переправляли вироби з порцеляни й шовку, спеції з Півдня, дорогоцінні метали й вино з Заходу; завдяки розгалуженій схемі взаємодії народів з різних сторін світу набули широкого поширення й релігійні течії — буддизм та іслам. Зрозуміло, території, що є вузловими пунктами торговельного і культурного обміну, завжди мали від власного географічного й стратегічного положення максимальну вигоду для свого розвитку. Так зміцнилися як важливі торговельні континентальні пункти Азії афганські Мазарі-Шариф і Герат (відзначимо, що для одного з них відведено велику роль й у новій американській стратегії).

На жаль, з розвитком морської торгівлі принципи колись пункти товарного обміну втрачали своє значення для світової економіки. Крім того, не найкращим чином на подальшому розвитку регіону Центральної Азії позначилися прояви регіональної конкуренції, внаслідок чого раніше важливий у мережі товарообміну Афганістан, а слідом і сусідні центральноазіатські території, виявилися на узбіччі міжнародної торгівлі. Властиво Афганістан з ходом епох перетворився зрештою на економічний «ведмежий кут» на тлі держав континенту, що стрімко розвивалися.

Метою сучасної стратегії «Нового Шовкового шляху», про яку було заявлено в липні 2011 року в ході візиту Хіларі Клінтон до Індії, є повернення Афганістану до активної участі в економічному житті континенту та інтенсифікація внутрішньорегіональних взаємодій у Центральній Азії. Автор концепції «Нового Шовкового шляху» (далі НШШ — авт.) держсекретар США Хіларі Клінтон формулює ці завдання таким чином: «Завданням цього проекту є розвиток зв'язків між державами Центральної й Південної Азії — регіону, що являє собою в геостратегічному, культурному й історичному змісті єдиний гармонічний блок, усередині якого торгово-обмінні процеси, однак, завжди перебували на досить низькому рівні».

Хоча офіційним початком розвитку концепції НШШ прийнято вважати першу половину двохтисячних років, насправді вперше вона була озвучена ще в 1990-х. Так, в 1997 році соратник батька-засновника ідеї «Великої Центральної Азії» Фредеріка Старра з питань законодавчої ініціативи «Акт про Шовковий Шлях» сенатор-республіканець Сем Браунбек сформулював досить співзвучну новій стратегії концепцію. Сам Ф.Старр у співпраці з Центром стратегічних і міжнародних досліджень розвинув план Нового Шовкового шляху. Серед іншого, він виклав свої міркування з цього питання у статті, що послугувала вступом до книги «Нові Шовкові Шляхи: транспорт і торгівля у Великій Центральній Азії», яка вийшла друком у 2007 році. Крім того, у 2009 році він пропонує використовувати

створену США Північну розподільну мережу (Балтійське море — Кавказ — Росія — Центральна Азія — Афганістан) як транспортний коридор Євразії. Також у ході переформатування діяльності США в регіоні після виводу військ з Афганістану Ф.Старр підкреслив важливість економіки регіону для зміцнення економічного стану Афганістану шляхом поглиблення внутрішньорегіональних торговельних зв'язків. Перше обговорення ідеї Ф.Старра відбулося в 2006 році на міжнародній Кабульській конференції з питань партнерства, торгівлі й розвитку у Великій Центральній Азії, участь у якій взяли 16 країн.

Суть НШШ полягає в розширенні економічної діяльності Афганістану в регіоні та наданні Афганістану ролі центру, що з'єднує Центральну Азію з Південною. Для досягнення цієї мети необхідним є створення широкої мережі транспортних і економічних зв'язків у регіоні. Перший блок зв'язків включає розвиток як транспортної інфраструктури, так і комплексу комунікацій, що з'єднують Афганістан із Центральною та Південною Азією; до другого блоку належать елементи т.зв. «програмного забезпечення» — розвиток приватного сектора, створення потенціалу, а також лібералізація торгівлі, боротьба з бюрократичними завадами й корупцією. Результатом роботи автори концепції НШШ бачать побудову в регіоні загального ринку та наступну його інтеграцію до світових економічних процесів.

Крім того, складовими концепції НШШ виступають два амбіційних проекти: по-перше, налагоджена система енергопостачання маршрутом «Центральна Азія — Афганістан — Південна Азія» — CASA-1000; по-друге, створення трубопроводу для поставок газу по осі «Туркменістан — Афганістан — Пакистан — Індія» — ТАПІ.

У першому із проектів, CASA-1000, сформульованому в 2006 році, задіяні дві держави Центральної Азії — Таджикистан і Киргизія, і дві з Південної — Пакистан і Афганістан. Основним завданням цієї ідеї є використання великого гідроенергетичного потенціалу країн-учасниць із боку Центральної Азії для розвитку енергетичної сфери своїх партнерів по проекту з Південної Азії. Згідно з цим проектом, країни-учасниці з Центральної Азії мають намір щорічно постачати близько 1000 МВт електроенергії до Пакистану й Афганістану (ця умовна цифра і дала назву проекту). За словами розробників проекту CASA-1000, саме він багато в чому сприятиме формуванню регіонального ринку, зокрема — в галузі енергетики, та дасть поштовх внутрішньорегіональним економічним відносинам між державами Центральної і Південної Азії. Результатом роботи над втіленням цього проекту повинно стати забезпечення поставок доступної за своєю вартістю електроенергії до тих частин регіону, де потреба в ній є великою як у літній, так і в зимовий сезон. Отримуючи велику підтримку з боку Державного департаменту США та Агентства міжнародного розвитку США, CASA-1000 розглядається як запорука продуктивного міжрегіонального співробітництва, економічного та політичного розвитку регіону. 19 лютого 2014 року Міжурядовим комітетом Афганістану, Таджикистану, Киргизії та Пакистану було підписано угоду з цього проекту, що й дало зелене світло першому етапу розвитку CASA-1000 — будівництву інфраструктури, яка гарантує поставки електроенергії обсягом близько 1300 МВт електроенергії між Таджикистаном і Киргизією та Афганістаном і Пакистаном. Таким чином, ролі кожної з держав у рамках проекту є чітко поділеними: Таджикистан і Киргизія виступають постачальниками електроенергії, Пакистан — покупцем, а Афганістан — транзитером. Геополітична складова проекту — створення альтернативних коридорів постачання енергії для пострадянських держав регіону та, як наслідок, ослаблення традиційних для цих країн інфраструктурних зв'язків з Росією.

Другий проект, ТАПІ, є набагато давнішим. Уперше про нього як про важливий геополітичний інструмент діяльності в Центральній Азії говорили ще в 90-х роках ХХ ст. — перші кроки з його розробки були здійснені в 1993 році. З 1996 по 2008 рік ТАПІ перебував у замороженому стані внаслідок загострення війни з тероризмом у регіоні. 12 грудня 2010 року країни-учасниці підписали рамкову угоду про будівництво трубопроводу. Станом на 2013 рік реальних обрисів дістала ідея про заснування консорціуму TAPI-Ltd. Також було укладено угоду про купівлю-продаж природного газу між Афганістаном і Туркменістаном. Крім внутрішньої економічної проблематики проекту (трубопровід, за словами помічника державного секретаря США з питань Південної й Центральної Азії Р.Блейка, з'єднає два найважливіші пункти в регіоні), він має й відверту геополітичну складову, а саме — енергетичне стримування Ірану в Південній і Центральній Азії.

Проте масштабний проект Хіларі Клінтон, який уже заслужив порівняння із планом Маршалла з легкої руки голови Азіатської стратегічної ініціативи Девіда Джей Карла, має низку суттєвих слабких сторін, здатних поставити подальшу стратегію США в регіоні саме у заданому векторі під питання. Проблемою виступає не тільки загальна військово-політична хиткість положення у вузловому центрі ініціативи Клінтон — Афганістані, а й елементарна відсутність транспортної інфраструктури та комунікацій, покликаних підтримувати реалізацію вищевказаних ініціатив. Історично

будівництво транспортних магістралей за напрямком Центральна Азія — Афганістан зводилося до нуля через проблеми з безпекою. Розвиток транспортного з'єднання в XIX—XX ст. у регіоні був зумовлений необхідністю сполучення Центральної Азії з Російською імперією після включення до складу останньої Туркестану й Степового краю. Залізничне сполучення між європейською частиною Росії та Центральною Азією доповнилося автомагістралями в XX ст. Після розпаду СРСР з'явилися шляхи сполучення колишніх радянських центральноазіатських республік з Китаєм та Іраном; першу ж лінію залізничного сполучення з Афганістаном за маршрутом Хайратон — Мазарі-Шариф було побудовано лише у 2010 році.

Що стосується внутрішніх систем комунікацій в регіоні, то й тут є принципова вада (яку, до речі, не було враховано в проекті CASA-1000). Нинішня інфраструктура, за допомогою якої електроенергія повинна постачатися з Таджикистану і Киргизії до Пакистану і Афганістану, перебуває у стані занепаду. Результатом жалюгідного стану ліній електропередач двох держав Центральної Азії стають регулярні відключення електрики й поломки, що їх зазнають побудовані ще у радянський період системи електрокомунікацій. Крім того, Киргизія й Таджикистан не мають можливості підтримувати або модернізувати лінії електропередач. Результат — величезна небезпека життєздатності всього проекту внаслідок регулярних проблем з електроенергією в самих країнах-постачальниках.

Найбільша ж проблема для стратегії Клінтон лежить у геополітичній площині. Згідно з первісним задумом держсекретаря, майбутній Новий Шовковий шлях повинен брати свій початок в Узбекистані або Туркменістані (що поки не конкретизовано) і проходити територією Афганістану, Пакистану та Індії. При цьому важливі гравці в регіоні — Китай, Іран і Росія — не прив'язані до процесу навіть у ранній версії проекту. Цікаво, що вищезгадану проблему щодо стану транспортних комунікацій була готова взяти на себе саме РФ. Маючи глибокий постійний інтерес до регіону Центральної Азії, Росія виявила бажання вкласти кошти у гідроелектричну сферу. У свою чергу, вигода для Таджикистану та Киргизії за такого співробітництва є очевидною: маючи політичну та фінансову підтримку, їм би не лише вдалося освоїти ширший енергетичний ринок і перетворитися не тільки на країни-експортери електроенергії (як того вимагає американський проект CASA-1000), а й на країни-транзитери. Для подальшого розвитку й модернізації гідроелектросистем держав Центральної Азії досвід співробітництва з Росією є винятковим.

Проте позиція США щодо залучення Росії до процесу діяльності CASA-1000 є досить обережною: якщо Росія впливатиме на розвиток проекту і також продовжуватиме впливати на сам регіон у звичному обсязі, спроби США вивести пострадянські центральноазіатські республіки з-під нагляду РФ (а саме в цьому, нагадаємо, і полягає геополітична функція CASA-1000) будуть приречені на поразку. Іронічно, але саме згода на залучення Росії до проекту CASA-1000 спростила б вирішення ряду принципових завдань, на відміну від нинішньої CASA-1000, потенційно здатної загнати себе в остаточному підсумку в глухий кут. В ідеалі проект енергопостачання, так само як і всієї стратегії Нового Шовкового шляху, міг би послужити непоганим каналом для взаємодії між США, Центральною Азією й Росією й сприяти гармонійному розвитку регіону без непотрібних витрат на потенційно небезпечні, але амбіційні проекти.

Говорячи про конкуренцію США із провідними гравцями регіональної й світової політики, неможливо залишити без уваги і китайський проект «Економічного поясу Шовкового шляху», запропонований Головою Китайської Народної Республіки Сі Цзиньпіном і оголошений в Астані в ході його поїздки державами Центральної Азії у вересні 2013 року. Ця ініціатива має стратегічне значення не тільки внутрішнього, а й міжнародного порядку. Зокрема, вона є складником стратегії Китаю із встановлення добросусідських відносин зі своїми західними сусідами та зміцнення дипломатії периферії поряд із Морським Шовковим шляхом і двома економічними коридорами: «Китай — Пакистан» і «Бангладеш — Китай — Індія — М'янма». Нарешті, саме внаслідок виводу американських військ з Афганістану, стратегія Сі Цзиньпіна матиме принципове значення на порядку денному для Китаю: з виведенням американських військових сил з регіону політична і соціальна ситуація на заході Китаю виявиться загрозливою. Цікаво, що у світлі цих подій дві співзвучні стратегії — американська і китайська — фактично мають однакове підґрунтя для форсування економічних відносин з Афганістаном та усім регіоном. Також при уважному вивченні основних цілей і постулатів обох стратегій відкривається низка спільних пунктів. Так, їх поєднує ідея контролю над ситуацією в галузі безпеки в регіоні за допомогою економічних інструментів впливу (розвиток інфраструктури, економічного співробітництва, торговельних зносин). Більш того, локальна мета в обох стратегіях є однаковою, і полягає вона в розвитку регіонального економічного співробітництва. Але, як і у випадку з Росією, позиція США стосовно активності Китаю в регіоні залишається обережною, що виключає будь-яку координацію дій двох держав в Афганістані й Центральній Азії як таку.

Практично стратегія сповнена обтяжених політичним контекстом проблем. Втім проблем, які, все ж таки, мають рішення. Але геополітичний аспект, схоже, повністю витиснув економічну складову в діяльності офіційного Вашингтону у Центральній Азії. Відсутність Ірану, Росії й Китаю в загальній схемі Нового Шовкового шляху ілюструє цей факт краще нікуди. Протягом довгого періоду часу США намагалися об'єднати Південну й Центральну Азію та у такий спосіб знизити традиційний градус впливу Росії в регіоні. Отже, у вісі Нового Шовкового шляху закладено програму виключення Росії з геополітичної гри в Центральній Азії та формування зручного для США розкладу в цій грі. Крім того, спроектований Вашингтоном план торгівлі через території Центральної Азії є яскраво вираженою спробою потіснити Китай у його впливі на регіон. Нарешті, один із принципів економічних партнерів Афганістану — Іран (річний обсяг торгівлі між Іраном і Афганістаном становить майже 1,5 млрд дол. США) є повністю виключеним з картини Нового Шовкового шляху. При цьому саме Іран був важливою ланкою стародавнього Шовкового шляху, і в сучасних умовах міг знову виконати цю функцію: транзитний коридор Ірану зміг би надати більш адекватну альтернативу, аніж сумнівні й невідомі маршрути через Афганістан і Пакистан, які пропонують США, або ніж збиткові маршрути через Північну розподільну мережу.

За словами професора Школи міжнародних досліджень при університеті Дж. Неру Гюльшана Сачдеви, «будучи досить складним культурно-цивілізаційним комплексом, а також охоплюючи велику кількість торговельних, транзитних й інфраструктурних шляхів, Шовковий шлях не може бути привілеєм однієї держави або навіть групи держав». Тобто кожний регіональний гравець має власне виняткове бачення своїх же дій у рамках запропонованої програми і буде в цих діях спиратися на ті чи інші економічні реалії, зіставляючи свою активність із ситуацією у сфері безпеки та політики, що існує на моменті. От чому у сформованих економіко-політичних умовах у регіоні бажана ситуація об'єднання зусиль держав — носіїв регіонального впливу, на жаль, швидше за все є малоімовірною: не лише США, а й Росія, Іран, Пакистан, Китай, так само як і самі держави Центральної Азії дотримуватимуться передусім своєї лінії, згідно з власною економічною доцільністю.

Висновки. Оскільки прив'язка стратегії до однієї держави — учасниці економічної діяльності в регіоні (у цьому прикладі — до США) однозначно викличе різку протидію з боку інших регіональних гравців, доводиться констатувати, що тільки об'єднання зусиль усіх учасників процесу та синтез їхніх регіональних інтересів може сприяти відновленню статус-кво в Афганістані й Центральній Азії і розвитку регіону. В іншому випадку США ризикують залишити держави регіону наодинці з неможливістю підтримки амбіційної довгострокової ініціативи Нового Шовкового шляху за рахунок власних внутрішніх ресурсів та інфраструктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Discussing the «New Silk Road» Strategy in Central Asia. By Geoffrey Pyatt, Michaela Prokop, Gael Rabbaland and Gulsan Sachdeva. — Central Asia Program. The Elliot School of International Affairs. — The George Washington University. — Vol. 2, June 2012.
2. Eugene Imas. The New Silk Road to Nowhere. /<http://thediplomat.com/2013/12/the-new-silk-road-to-nowhere/>
3. Joshua Kucera. The US In Post-2014 Central Asia: New Silk Road Or Geopolitics. <http://www.eurasianet.org/node/67890>
4. Justina Szczudlik-Tatar. China's Silk Road Diplomacy./PISM Policy Paper. № 34 (82). — 2013.
5. <http://casa-1000.org/>
6. Najam Rafique & Fahd Humayun. Washington and the New Silk Road: a new Great Game in Asia?/Institute of Strategic Studies Islamabad. — Winter 2011& Spring 2012. — Volume XXXI & XXXII — Issue Number 4 &1.
7. Robert D. Hormats. The United States «New Silk Road» Strategy: What is it? Where is it Headed? /<http://www.state.gov/e/rls/rmk/2011/174800.htm>
8. S. Frederic Starr, editor. The New Silk Roads: Transport and Trade in Greater Central Asia. — CA — Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. A Joint Transatlantic Research & Policy Center. — 2007.
9. Shao Yuqun. Two Roads, But One Destination? /<http://www.chinausfocus.com/finance-economy/two-roads-but-one-destination>
10. Suzanne Rose. Brownback's bill is a geopolitical hoax / Executive Intelligence Review. Vol. 26, №51, December 24, 1999. P. 32–33.
11. Участники проекта CASA-1000 подписали соглашение //
12. Чжао Хуашен. Американский Новый шелковый путь: стратегия малых решений. /www.12news.uz/2013/07/30/американский-новый-шелковый-путь-стр.
13. Шевырев И. ТАРП: разлучник, а не спаситель. /<http://telegrafua.com/world/13055/>
14. Шустов А. «Новый шелковый путь из Америки» /<http://www.stoletie.ru/print.php?ID=150071>

REFERENCES

1. *Pyatt, G., Prokop, M., Rabbaland, G. and Sachdeva, G.* (2012) Discussing the «New Silk Road» Strategy in Central Asia. — Central Asia Program. The Elliot School of International Affairs. — The George Washington University. — Vol. 2.
2. *Rafique, N. & Humayun, F.* (2011–2012) Washington and the New Silk Road: a new Great Game in Asia?/Institute of Strategic Studies Islamabad. — Winter 2011& Spring 2012. — Volume XXXI & XXXII — Issue Number 4 & 1.
3. *Rose, S.* (1999) Brownback's bill is a geopolitical hoax./Executive Intelligence Review. Vol. 26, №51, December 24, 1999. P. 32–33.
4. *Starr, F.*, editor. (2007) The New Silk Roads: Transport and Trade in Greater Central Asia. — CA — Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. A Joint Transatlantic Research & Policy Center.
5. *Szczudlik-Tatar, J.* (2013) China's Silk Road Diplomacy./PISM Policy Paper. № 34 (82).
6. *Imas, E.* The New Silk Road to Nowhere. Available at: /<http://thediplomat.com/2013/12/the-new-silk-road-to-nowhere/> (Accessed 4 June 2014)
7. *Hormats, R.D.* The United States «New Silk Road» Strategy: What is it? Where is it Headed? Available at: /<http://www.state.gov/e/rls/rmk/2011/174800.htm> (Accessed 5 June 2014)
8. <http://casa-1000.org> (Accessed 4 June 2014)
9. *Kucera, J.* The US In Post-2014 Central Asia: New Silk Road Or Geopolitics. Available at: /<http://www.eurasianet.org/node/67890> (Accessed 29 May 2014)
10. *Shao Yuqun.* Two Roads, But One Destination? Available at: /<http://www.chinausfocus.com/finance-economy/two-roads-but-one-destination> (Accessed 15 June 2014)
11. *Shevyrev, I.* TAPI: Razluchnik, a Ne Spasitel'. Available at: <http://telegrafua.com/world/13055/> (Accessed 10 June 2014)
12. *Shustov, A.* Novyi Shelkovyi Put' Iz Ameriki. Available at: <http://www.stoletie.ru/print.php?ID=150071> (Accessed 21 May 2014)
13. Uchastniki Proekta CASA-1000 Podpisali Soglashenie. Available At: <http://www.rosbalt.ru/exussr/2014/02/19/1235239.html> (Accessed 30 April 2014)
14. *Zhao Huasheng.* Amerikanskiy Noviy Shlkoviy Put': Strategiya Malyh Resheniy. Available at: www.12news.uz/2013/07/30/американский-новый-шелковый-путь-стр/ (Accessed 1 June 2014)

Розділ III

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ

МИРНІ ЗІБРАННЯ ЯК ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

УДК 323.2

Розік, Назар,

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки
(Луцьк, Україна),

кафедра політології та державного управління,

аспірант,

e-mail: nazar_igorov@ukr.net

Подано теоретичне узагальнення та аналіз мирних зібрання як форми позаелекторальної політичної участі і специфіки їх проведення в Україні. Окреслено основні проблеми підвищення їх ефективності.

Ключові слова: мітинги, демонстрації, пікетування, позаелекторальна політична участь, мирні зібрання, контрзібрання.

PEACEFUL MASS MEETIGN AS FORM OF POLITICAL PARTICIPATION IN UKRAINE

Rozik, Nazar,

Lesya Ukrainka Eastern European National University (Lutsk, Ukraine),

Department of politicals cience and state administration,

Postgraduate student,

e-mail: nazar_igovor@ukr.net

The article presents a theoretical synthesis and analysis massmeetin gas forms of political participation and specific of the ir realization in Ukraine. The basic problems of in crease of their efficiency are described.

Key words: meetings, demonstrations, picketing, political participation, peaceful assembly, kontr zibrannya.

Право на свободу зібрань є основоположним правом у демократичному суспільстві так само, як і право на свободу вираження своїх поглядів. Для органів влади мирні зібрання мають бути одним із індикаторів суспільної думки, з урахуванням якої слід проводити свою політику. Для громадськості і міжнародної спільноти рівень забезпечення свободи мирних зібрань є мірилом демократії.

Дослідження проблеми реалізації права на мирні зібрання в Україні передбачає дослідження позаелекторальної політичної участі, основних форм мирних зібрань громадян, порядок їх організації та проведення. Для запобігання насильства під час реалізації прав народу на участь у політичному житті постає необхідність розробки демократичних засад реалізації свободи мирних зібрань.

В Україні відбувається процес демократичної трансформації, який супроводжується низькою ефективністю економічних перетворень, наслідком чого є падіння життєвого рівня більшої частини населення, це у свою чергу, сприяє наростанню проявів протестних форм політичної участі.

Можливість населення брати участь у політичному протесті, наявність у державі відповідних легітимних процедур і демократичних інститутів можуть служити критерієм зрілості громадянського суспільства і ступеня стабільності суспільного розвитку.

Мирні зібрання становлять невід'ємну частину суспільного і політичного життя. Саме вони дозволяють громадянам масово виявляти свої переконання, впливати на розвиток та спрямування політичного процесу. Це є одним із засобів донесення своєї позиції до широких мас, привернення уваги громадськості і влади з метою впливу на формування громадської думки. Таким чином, свободу мирних зібрань доцільно розглядати як реальний механізм участі громадян у політиці та управлінні справами демократичної держави.

Проблема реалізації права громадян на мирні зібрання та форми їх реалізації розглянуто у працях зарубіжних та вітчизняних учених. Так, розробкою проблеми політичної участі, з акцентом на їх форми займалися такі західні дослідники: Т. Парсонс, С. Ліпсет, Р. Дарендорф, Г. Маркузе, Г. Алмонд, Т. Карл та ін.

Українські учені акцентують увагу на проблемі місця та форми політичної участі у суспільстві, здебільшого орієнтовані на аналіз політичних процесів, що відбуваються в українському суспільстві на етапі демократичного переходу. Слід підкреслити внесок у розробку зазначеної проблеми таких українських дослідників, як Н. Дембіцька, Н. Ротар, Л. Угріна, Е. Ключова, В. Бортніков, О. Чемшит, О. Куценко, І. Алексеєнко та ін. [7]. Однак проблема дослідження позаелекторальних форм залишається досі поза увагою науковців.

Розбудова України відбувається у складних умовах поглиблення економічної кризи, зростання політичної конфронтації. За таких обставин значно зростає соціальна активність громадян. Вона виявляється майже в усіх сферах суспільного життя, зокрема в участі громадян у громадських рухах і різноманітних масових заходах.

Звертаючись до українських реалій, важливо зазначити, що переважна більшість форм і методів залучення громадян у вирішення суспільних справ, які спрямовані на реалізацію їх прав і свобод, передбачена Конституцією України — «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами...» (ст. 38) [3] та законами України «Про громадські об'єднання» (2013), «Про звернення громадян» (1996), «Про політичні партії в Україні» (2001), «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997), «Про органи самоорганізації населення» (2001).

Законодавча база в Україні вказує на те, що суб'єктами громадського контролю в державі виступають як громадські організації, політичні партії, профспілкові комітети, органи самоорганізації населення, засоби масової інформації, так і безпосередньо громадяни України. Однак відсутність кодифікації, різноманітність і розрізненість законодавчої бази (в Україні досі немає Закону України «Про громадський контроль», хоча були спроби його розробки) є однією з причин неефективної реалізації інклюзивності, транспарентності та громадського контролю.

Право громадян на свободу мирних зібрань в Україні гарантується та захищене державою, яка зобов'язана забезпечити його ефективну реалізацію.

Головними ознаками масових заходів є такі:

- присутність великої кількості людей;
- організованість дій;
- наявність мети.

О.Алоян і В.Егліт, зі свого боку, зазначають, що «масові заходи — це організовані чи санкціоновані компетентними державними органами або громадськими організаціями дії значних груп людей, що здійснюються на основі звичаїв і відбуваються в громадських місцях» [6, с. 127– 128].

Головною ознакою масових заходів є соціальна активність у діях груп людей, під якою розуміють ставлення людей до життя суспільства, де вони виступають як суб'єкти і носії соціально значущих норм, ідеалів, інтересів та інших людських цінностей.

Мирні зібрання можна розтлумачити як масові заходи громадян, відкриті й доступні кожному, хто бажає взяти у них участь. Вони найчастіше проводяться з метою вираження ставлення тих чи інших груп, об'єднань громадян до суспільних явищ та проблем, привернення уваги органів влади до них та є однією із форм безпосередньої демократії. Основною рисою мирних зібрань є мирний характер їх проведення.

За характером, метою, місцем проведення виокремлюють різні форми мирних зібрань. Так, ст. 39 Конституції України визначає мирні заходи як збори, мітинги, походи і демонстрації [3]. Необхідно зазначити, що цей перелік не є вичерпним. Так, Кодекс адміністративного судочинства

України визначає мирні зібрання як збори, мітинги, походи, демонстрації тощо, тобто передбачає можливість прояву мирних зібрань в інших формах [5]. Відповідно до ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» до мирних можна віднести також релігійні зібрання, які проводяться релігійними організаціями [4]. Такими зібраннями можуть бути публічні богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії.

Щодо визначення форм та видів мирних зібрань у національному законодавстві, то необхідно зазначити, що залежно від поставленої мети та методів проведення масові заходи громадян розподілено на кілька категорій, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України:

- збори — це спільна, спеціально організована невелика присутність громадян у громадському або іншому місці, викликана необхідністю обговорення різних політичних, соціальних, економічних, культурних та інших проблем;

- мітинг — масові збори з питань злободенних, переважно політичних питань, які проводяться, як правило, на вулицях, майданах, стадіонах, парках. Неодмінні атрибути мітингу — масова аудиторія, промовці, лозунги, прапори, заклики (усні, друковані, письмові);

- демонстрація — масова хода громадян з приводу висловлення будь-яких громадсько-політичних настроїв, у тому числі з питань протесту або незгоди будь з чим. (Цей захід може проявлятися також у виступі однієї особи, здійсненні нею вчинку з метою підкреслення свого ставлення до будь-якої події чи посадової особи тощо.);

- вуличний похід проводиться з тією ж метою, що й демонстрація, мітинг, однак відрізняється меншою динамікою, відсутністю мітингово-демонстраційної атрибутики;

- пікетування — форма демонстрації, під час якої виставляються представники будь-де, наприклад, перед будинками об'єднань, підприємств з метою висловлення протесту проти чого-небудь, для забезпечення охорони на місці проведення страйку або демонстрації [9].

При урахуванні сучасних передумов виникнення зібрань громадян, є доцільним визначення таких понять:

- контрзібрання — мирне зібрання, що проводиться одночасно з іншим мирним зібранням, основною метою проведення якого є висловлення позиції, відмінної від позиції учасників іншого мирного зібрання, що проводиться одночасно в цьому самому місці;

- одночасне мирне зібрання — мирне зібрання, що проводиться водночас з іншим мирним зібранням в одному й тому ж місці, яке не має на меті висловлення позиції, відмінної від позиції учасників іншого мирного зібрання;

- спонтанне мирне зібрання — незаплановане мирне зібрання, що проводиться виключно з ініціативи громадян, спричинене подією, яка має важливе значення для суспільства та яку неможливо було завчасно передбачити й організувати проведення мирного зібрання [10].

Право громадян «збиратися мирно» реалізовується в Україні через організацію та проведення масових заходів, тобто «заходів громадсько-політичного, релігійного, спортивного, культурно-видовищного характеру за участю значної кількості громадян, що проводяться з нагоди відзначення офіційних (державних), професійних, релігійних свят, пам'ятних дат, а також з ініціативи політичних партій, рухів, громадських об'єднань, релігійних конфесій, громад, окремих громадян, спортивних організацій, закладів культури» тощо.

Новітній історії відомі різноманітні мирні публічні заходи політичного характеру, які набули різноманітних форм колективного масового обговорення питань державного та громадського життя — мітинги та демонстрації, кампанії пасивної непокори, міжнародні саміти, громадські слухання, збори громадян за місцем проживання тощо. Виключно на громадський контроль орієнтовані збори, мітинги, демонстрації, пікетування, які використовуються або як засоби підтримки, або як засоби тиску на органи влади [6, с. 285].

Мітинг (від англ. meeting — збори) розуміється як зібрання, публічні збори з метою обговорення нагальних проблем суспільно-політичного життя. Однак, як правило, мітинг скликається не задля ведення дискусій та з'ясування проблем, а для здобуття прихильності населення до певної ідеї, яка на мітингу перетворюється на вимогу (заборонити або дозволити щось, засудити або підтримати якесь рішення) [11, с. 271]. Тому не дивно, що мітинги досить часто розглядають як прояв протестної поведінки.

Найчастіше протестна поведінка виявляється в демонстраціях, страйках, бойкотах, пікетуваннях та інших формах прямої дії. Аналіз історичних подій переконує, що ці форми прояву протестної поведінки були невід'ємною частиною демократичних суспільств. У сучасному світі протестні дії набувають усе більшого поширення на всіх рівнях й охоплюють дедалі ширше коло питань — від незадоволення наслідками тих чи інших рішень місцевої влади до висування альтернативних способів вирішення глобальних проблем сучасності.

Збори громадян правомочні обговорювати різні питання політичного, соціально-культурного та виробничого характеру, проекти законодавчих актів і рішень державних та місцевих органів тощо.

Страйки використовують як крайній засіб для розв'язання колективного трудового конфлікту.

Для демократії протести виступають своєрідним випробуванням, оскільки у разі загострення протистояння вони часто призводять до насильства, руйнівних наслідків і людських жертв [1, с. 35–40]. Хоча прямі дії, що виходять з-під контролю, ведуть до хаосу, порушення громадського порядку, до занепаду демократичного процесу, новітній досвід українських революцій демонструє, що саме протести виступають головним засобом у боротьбі за досягнення демократії.

В Україні, за даними міжнародного порівняльного соціологічного дослідження «Європейське соціальне дослідження» (ЄСД) 2009 року, у мітингах і демонстраціях брали участь 4,5% опитуваних, що майже в чотири рази менше, ніж за даними попередньої хвили ЄСД 2005 року. Тоді після подій помаранчевої революції ствердну відповідь на запитання про участь у санкціонованих мітингах і демонстраціях дали 21,6% опитаних, й Україна за цим показником посіла друге місце після Іспанії (33,9%) [2, с. 25–28]. Це свідчить про наявність протестного потенціалу в українському суспільстві, однак, попри прогнози зростання протестних дій населення, у зв'язку з фінансово-економічною кризою зазначеного періоду, соціальна напруженість так і не вилилася у конкретні дії.

Останні роки Україна жила в процесі зростання громадської активності. Серед головних причин цього явища можна назвати: політичні переслідування, практика вибірково правосуддя, зміна векторів зовнішньої політики, зниження рейтингів посадових осіб та правлячої партії. Поряд з цим спостерігалася невітшна практика судових заборон на проведення мирних зібрань в Україні. Згідно із даними центру політико-правових реформ, 90% мітингів, проведення яких було оскаржено в суді першої інстанції, було заборонено [6, с. 173–174].

Також поширеною була практика застосування актів органів місцевого самоврядування, які суттєво обмежують право на мирні зібрання та ускладнюють його реалізацію. Суди переважно використовували такі акти для заборони мирних зібрань з підстав несвоечасного повідомлення. Проте судова практика показує, що місцеві положення дозволяли обмежити мирні зібрання, використовуючи й інші аргументи.

Згідно із даними центру політико-правових реформ, існування практики заборони мирних зібрань на основі актів місцевих органів влади не тільки суперечить Конституції України, а й перетворює право на мирні зібрання на декларативне. Разом з тим боротьба проти такої практики шляхом судового оскарження відповідних актів місцевих органів влади часто є неефективною. Це зумовлено насамперед тим, що такі акти досить складно відстежувати, оскільки їх може прийняти навіть сільська рада, а також тим, що навіть у разі визнання таких актів незаконними, місцеві органи влади через деякий час приймають аналогічні за змістом і на їх підставі знову обмежуються мирні зібрання. Виходом з такої ситуації, найкращим рішенням є прийняття закону, який би регулював зобов'язання органів влади щодо забезпечення свободи мирних зібрань та унеможливило застосування актів місцевих органів влади [12, с. 6–7].

Нині ситуація в Україні дещо змінилася. Після відмови уряду М. Азарова від підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, яка передбачала політичну інтеграцію та зміцнення торгово-економічної співпраці, вагома частина громадян України виразила свій протест через акції масової непокори. Протягом усієї зими — початку весни 2014 року тривали акції протесту населення України. За цей час відбулося чимало важливих суспільно-політичних подій. Сформований Майдан (Євромайдан), як прояв народного протесту, пережив кілька етапів трансформації як структурно, так і світоглядно.

Вагомим також є використання до цього часу маловідомого в Україні способу політичної та економічної боротьби — бойкотування промислових або сільськогосподарських продуктів, що припускає повне або часткове припинення стосунків з якою-небудь організацією, установою або окремою особою (у цьому разі мова йде про відмову купувати продукцію спочатку торгових марок представників провладної партії, надалі — російського виробництва). Така форма протестних дій є напевно одним із небагатьох мирних способів протесту, який потенційно не здатний призвести до насилля чи руйнівних наслідків. Варто відмітити, що до такого роду протестних дій доволі активно залучається населення таких країн Європи, як: Швеція — 37,3%, Фінляндія — 30,3, Німеччина — 28,7, Франція — 27,7, Швейцарія — 25,8, Велика Британія — 24,4, Норвегія — 22,5, Данія — 21,5% та ін. [6, с. 286].

Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» разом із Київським міжнародним Інститутом соціології здійснив ряд соціологічних замірів серед учасників Майдану в Києві у грудні, січні та на початку лютого 2013–2014 рр. Автори дослідження умовно розділили існування Майдану на

три етапи, серед яких: Майдан-мітинг — багатолюдний широкий громадський виступ, Майдан-табір — насичення стаціонарними палатками, обнесення території барикадами та Майдан-Січ — територія, яка постійно очікувала нападу, на якій діяли чіткі правила та були розподілені обов'язки між постійними учасниками [13].

Результатами дослідження встановлено постійну радикалізацію учасників — зростання кількості учасників Майдану, які були ладні вдатися до радикальних методів протесту. На Майдані-мітингу в санкціонованих мітингах та демонстраціях готові були взяти участь 70,7% опитаних, а на Майдані-Січі — 56,3%; натомість суттєво зросла частка готових до несанкціонованих мітингів (з 27,8 до 45,5%), бойкотів, відмов виконувати рішення органів влади (з 35,8 до 40,2%), страйків (з 42,7 до 46,6%). Також зросла частка осіб, які здатні до пікетування державних установ (з 35,4 до 56%), а найбільших темпів поширення набули: створення незалежних збройних формувань (з 15 до 50,4%), захоплення будівель та споруд (з 13,8 до 41%) [7].

Наведені дані демонструють, що населення країни доволі активно, порівняно з минулими роками, вдається до самоорганізації, почало залучатися до протестних дій, що, у свою чергу, є проявом підвищення загальної активності суспільства, зацікавленості громадян суспільно-політичними процесами, які відбуваються в країні та формування в них більш свідомої громадянської позиції.

Як бачимо, рівень реалізації громадянами своїх конституційних прав та свобод вказує на загальний рівень демократизації в державі. Тому гарантування їх повинно бути пріоритетом державної політики, особливо тепер, коли зріс рівень політичної участі громадян. Виходом може бути ухвалення закону, який би захистив від обмеження свободи мирних зібрань місцевими органами влади і судами, а також урегулював би неточності у визначенні форм проявів мирних зібрань, порядок та організацію їх проведення. Цей закон у свою чергу запобігав би проявам насильства при реалізації політичних прав громадян України.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що стимулювання громадянської залученості та зростання громадянської активності є досить актуальним питанням для всіх рівнів політичної взаємодії. Однак величезна різноманітність мирних зібрань як форм позаелекторальної політичної участі говорить про те, що важко робити будь-які узагальнення про ступінь, у якому засоби безпосередньої демократії забезпечують реалізацію благ демократичних інститутів.

Потенціалом різноманітних форм і проявів безпосередньої демократії є принаймні те, що вони можуть реалізувати інклюзивність і громадський контроль всередині та за межами держави. Здійснений аналіз окремих засобів і форм прямої демократії також доводить, що всі вони до певної міри сприяють підвищенню рівня громадянської свідомості та формуванню інноваційної культури суспільства, що, у свою чергу, є умовою ефективної реалізації політики держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алоян А. Правовое регулирование охраны общественного порядка при проведении массовых мероприятий // Административно-правовые проблемы охраны общественного порядка. — М.: [б. и.], 1987. — С. 35–40.
2. Головаха Є., Горбачик А., Паніна Н. Україна та Європа: результати порівняльного соціологічного дослідження. — К., 2006. — 142 с.
3. Конституція України. — <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». — <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
5. Кодекс адміністративного судочинства України. — <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
6. Панченко Т. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку: Монографія. — Х., 2011. — 368 с.
7. Пономаренко Л. Засоби безпосередньої демократії у формуванні інноваційної культури суспільства. — http://www.seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/ponomarenko_l_means_of_direct_democracy_in_the_formation_of_the_innovation_culture_of_society.pdf.
8. Постанова 813/1278/13-а Львівського окружного адміністративного суду. — <http://pravoscope.com/act-postanova-813-1278-13-a-potabenko-varvara-anatoli-vna-19-02-2013-spravi-zi-sporiv-z-privodu-zabezpec-s>.
9. Про затвердження Настанови про дії органів і підрозділів внутрішніх справ, щодо організації й забезпечення охорони громадського порядку і безпеки громадян під час проведення масових заходів та акцій: Наказ МВС України від 11.04.2012 р., №230. — www.mvs.gov.ua.
10. Про мирні зібрання: Проект Закону України від 06.05.2008 р., № 2450. — http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=32431.
11. Рябов С. Мітинг // Політичний енциклопедичний словник. — К., 2004. — С. 360.
12. Серєда М. Свобода мирних зібрань — 2012: випробування судами // Юридичний вісник України. — 2013. — № 11. — С. 6–7.
13. Трансформація портрету протестуючих, від Майдану-мітингу до Майдану-Січі (причини, настрої, задачі, демографічна структура). <http://infolight.org.ua/content/transformaciya-portretu-protestuyuchih>.

REFERENCES

1. *Alojan A.* Pravovoe regulirovanie ohrany obshhestvennogo porjadka pri provedenii massovyh meroprijatij // Administrativno-pravovye problemy ohrany obshhestvennogo porjadka. — M.: [b. i.], 1987. — S. 35–40.
2. *Golovaha Je., Gorbachyk A., Panina N.* Ukrai'na ta Jevropa: rezul'taty porivnjaln'ogo sociologichnogo doslidzhen'ja. — K., 2006. — 142 s.
3. Konstytucija Ukrai'ny. — <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Zakon Ukrai'ny «Pro svobodu sovisti ta religijni organizacii». — <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
5. Kodeks administratyvnogo sudochynstva Ukrai'ny. — <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
6. *Panchenko T.* Pryncyp subsydiarnosti u suchasnomu demokratychnomu rozvytku: Monografija. — H., 2011. — 368 s.
7. *Ponomarenko L.* Zasoby bezposeredn'oi' demokratii' u formuvanni innovacijnoi' kul'tury suspil'stva. — http://www.seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/ponomarenko_1_means_of_direct_democracy_in_the_formation_of_the_innovation_culture_of_society.pdf.
8. Postanova 813/1278/13-a L'vivs'kogo okruzhnogo administratyvnogo sudu. — <http://pravoscope.com/act-postanova-813-1278-13-a-potabenko-varvara-anatoli-vna-19-02-2013-spravi-zi-sporiv-z-privodu-zabezpec-s>.
9. Pro zatverdzhennja Nastanovy pro dii' organiv i pidrozdiliv vnutrishnih sprav, shhodo organizacii' j zabezpechennja ohorony gromads'kogo porjadku i bezpeky gromadjan pid chas provedennja masovyh zahodiv ta akcij: Nakaz MVS Ukrai'ny vid 11.04.2012 r., №230. — www.mvs.gov.ua.
10. Pro myrni zibrannja: Proekt Zakonu Ukrai'ny vid 06.05.2008 r., № 2450. — http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=32431.
11. *Rjabov S.* Mityng // Politychnyj encyklopedychnyj slovnyk. — K., 2004. — S. 360.
12. *Sereda M.* Svoboda myrnyh zibrann' — 2012: vyprobuvannja sudamy // Jurydychnyj visnyk Ukrai'ny. — 2013. — № 11. — S. 6–7.
13. Transformacija portretu protestujuchyh, vid Majdanu-mityngu do Majdanu-Sichi (prychyny, nastroi', zadachi, demografichna struktura). <http://infolight.org.ua/content/transformaciya-portretu-protestuyuchih>.

Розділ IV

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

ГОЛОВНА ЗБРОЯ В ІДЕОЛОГІЧНІЙ БОРОТБІ З РОСІЙСЬКОЮ ІНФОРМАЦІЙНОЮ АГРЕСІЄЮ

УДК 007 : 304 : 070

Лизанчук, Василь,

доктор філологічних наук, професор,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра радіомовлення і телебачення,
завідувач

Тлумачення слова «правда» органічно вбирає в себе категорію істини та етичну категорію справедливості. Однак і в умовах нинішньої військової агресії неототалітарної Росії проти України нав'язується постмодерна парадигма, де сама спроба розрізнення добра й зла трактується, як щось «примітивне». В сенсі власне етики та моралі культура постмодернізму відмовляється від унормування рамок будь-яких типів поведінки, базується на дискурсивному плюралізмі, що призводить до відкидання ціннісного пріоритету про істинне і хибне, прийнятне і неприйнятне, до ігнорування «моральних центрів» не тільки в нормативному, а й у ціннісному значенні.

У контексті журналістської діяльності така філософія постмодернізму призводить до пропаганди найпаскудніших ідей та вчинків, до апології державної зради і замишування насильством, до заперечення національних прав українців на самостійну, соборну, демократичну українську Україну та загравання з «руським миром». Маніпулятивно-дезінформаційна війна російського імперіалізму досить потужна. Потрібно глибоко усвідомлювати справжню морально-психологічну місію журналістики, розуміти, що головною гуманітарною зброєю засобів масової інформації є правда.

Для просвітлення російського імперського мислення, у полоні якого досі перебуває велика кількість громадян України, остаточного подолання байдужості, інертності, роз'єднаності українців потрібно кардинально змінювати концепцію функціонування усіх ЗМІ, діяльність яких має ґрунтуватися на українськоцентричних гуманітарних засадах.

Ключові слова: постмодернізм, етика, мораль, журналістика, соборницьке мислення, українськоцентричне переконання, маніпуляційна пропаганда, московська агресія.

THE MAIN WEAPON IN THE IDEOLOGICAL STRUGGLE FROM THE RUSSIAN INFORMATION AGGRESSION

Lyzanchuk, Basil,

Doctor of Philology, Professor,
Ivan Franko Lviv University (Lviv, Ukraine),
Department of Radio and Television,
Head

Interpretation of the word «truth» organically incorporates the category of truth and ethical category of justice. However, in the conditions of current military aggression neo-totalitarian Russia against Ukraine imposed postmodern paradigm, where the attempt to distinguish between good and evil is treated as something «primitive». In terms of the ethics and morality the culture of postmodernism refuses from normalization of frames of any type of behavior, based on discursive pluralism, which leads to the rejection of the values priority of true and false, acceptable and unacceptable, to ignore the «moral center» not only in the normative, but in the sense of values.

In the context of journalism such philosophy of postmodernism leads to propaganda of the worst ideas and actions, to state treason apologia and admiration of violence, to deny the national rights of Ukrainian to an independent, unified, democratic Ukrainian Ukraine and flirting with the «Russian world». Manipulative and disinformative war of Russian imperialism is quite powerful. We must deeply understand the true moral and psychological mission of journalism and realize that the main humanitarian weapon of the media is true.

For the clarifying of the Russian imperial thinking, the prisoner of which is still a large number of citizens of Ukraine, for the final overcoming indifference, inertia, disunity of Ukrainians need to radically change the concept of the functioning of all media whose activities should be based on Ukrainian centrism humanitarian principles.

Key words: postmodernism, ethics, morality, journalism, national unity thinking Ukraine centrism belief, manipulative propaganda, Moscow aggression.

Актуальність теми дослідження. На жаль, навіть серед журналістів можна почути: важко визначити, чия правда правдивіша, адже, мовляв, скільки людей, стільки й правд! У статті «Правда — це...» наголошено, що тлумачення слова «правда» органічно вбирає в себе категорію істини та етичну категорію справедливості [3]. Однак і в умовах нинішньої військової агресії неототалітарної Росії проти України нав'язується постмодерна парадигма, де сама спроба розрізнення добра і зла трактується, як щось «примітивне». За словами знаного французького мислителя Ф. Гваттарі, «все годиться, все прийнятно».

Публіцист Сергій Грабовський, осмислюючи філософію постмодернізму, наголошує, що в сенсі власне етики та моралі культура постмодернізму відмовляється від унормування рамок будь-яких типів поведінки, базується на дискурсивному плюралізмі, на варіабельності раціональностей, що призводить до відкидання ціннісного пріоритету про істинне і хибне, прийнятне і неприйнятне, до ігнорування «моральних центрів» не тільки в нормативному, а і в ціннісному значенні. Це яскраво очевидно в антиукраїнській ідеології та політиці.

«Всі колишні центри тяжіння, утворені національними державами, партіями, професіями, інституціями та історичними традиціями, втрачають свою силу», — зазначає Ж.-Ф. Ліотар. Сповідуючи постмодерний культурний контекст, в якому сплелися радикально різні, але при цьому цілковито рівноправні світоглядні парадигми, ідеологи «русского мира» заповзято нав'язують постмодерні постулати в Росії, Україні та Європі, тобто, сприймайте нашу правду, адже, мовляв, всі правди рівнозначні, рівноправні, прийнятні; українська національна ідея суверенного державотворення — це релікт старої доби, нав'язаний ворожими силами проти централізованої російської держави. Мовляв, українська держава — це штучне утворення, це — помилка історії, тому її треба виправляти — повернути Україну у лоно російської імперії. Для цього, за світоглядною парадигмою постмодернізму, яку путінські російські рашисти переплели зі сталінською і гітлерівською антинародною ідеологією і політикою людинобвиства, «все годиться, все прийнятно».

У контексті журналістської діяльності така філософія постмодернізму призводить до пропаганди найпаскудніших ідей та вчинків, до апології державної зради і замишування насильством, до заперечення національних прав українців і загравання з «руським миром». С.Грабовський наголошує: «Виявилось, що правда вбивці й правда жертви, правда наглядча концтабору і правда в'язня, правда генерала Пукача і правда журналіста Гонгадзе, правда злодія і правда обкраденого, правда зажерливого ВІПа і правда голодної пенсіонерки, правда цензора і правда автора понищеного тексту — всі вони однакові, всі рівноправні» [1]. З постмодерних ідей випливає, що журналістика не має нести людям правду, а бути лише ретранслятором хаосу. Потрібно глибоко усвідомлювати справжню морально-психологічну місію журналістики, розуміти, що головною гуманітарною зброєю засобів масової інформації є правда.

Виклад проблеми. На факультеті журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка викладачі приділяють серйозну увагу методології і методиці осмислення студентами інформаційно-психологічної агресії, що здійснюється засобами масової інформації Російської Федерації проти України. Адже інформаційна війна служить прикриттям неоголошеної війни Росії проти України, є її невід'ємною складовою частиною.

Під час вивчення предмета «Психологія мас-медіа», який читає автор цих рядків, студенти другого курсу писали коментарі-роздуми про думу-казку «Ось та Ась» Степана Васильченка, яка написана 95 років тому. Запрошую ознайомитися з деякими студентськими творчими роботами.

Назарій Наконечний: Прочитавши думу-казку Степана Васильченка «Ось та Ась», я одразу ж зрозумів, чому нам потрібно було проаналізувати саме цей текст. Він ідеально змальовує картину ставлення Росії до України. При чому картина ця залишається незмінною віддавна.

Якщо говорити конкретніше, то жителі нашої держави живуть виключно боротьбою: за виживання і проти Росії. Боротьба за життя — це звичний процес в будь-якій державі, але в нас він проходить, як ніде інде, важко і нестерпно. Чому так? В певній мірі тому, що ми були частиною Радянського Союзу. І знову тут у всьому винна Москва. Що би хто не казав, але «совок» — це життя в черзі до утопії. І сьогодні ми повинні будувати все з нуля через ці ідеї. В СРСР не було ні демократії, ні свободи слова. Тільки диктатори, які час від часу мінялись. Сучасна Білорусь — найкращий приклад такого способу правління. В чому ж винна Москва? В тому, що використовувала Україну і її мешканців для власної вигоди. Я впевнений, що соціалістичні республіки могли б існувати і сьогодні, якщо би вони стали справді незалежними державами соцтабору. Але офіційна Москва цього не хотіла. Їй було вигідно всіх тримати під собою. Іронічно, що верхівка комуністичної партії вже тоді була готова на все заради грошей і влади.

І що ж ми маємо тепер? Зараз наші хлопці змушені воювати тільки тому, що знову ж таки офіційна Москва хоче повернути нас у сферу свого впливу. Тепер, звісно, під іншим приводом, але мета, засоби і методи ті ж, що і століття тому. Історія циклічна. Тоді вони прийшли з війною, загарбали нашу територію, примусово встановили свою владу, добили весь спротив голодоморами та іншими жорстокими методами. Вони й створили соціалістичну українську націю, коріння якої і досі не дає спокійно нам з Вами спати. Хоча тепер все дещо хитріше — Янукович і був владою, встановленою недалекоим закордонням. Він спокійно витягував з наших кишень гроші, частину брав собі, частину роздавав потрібним людям, а ще частину віддавав тому, хто дав йому владу. Іронія в тому, що цей факт тільки підтверджує судження про те, що влада була йому дана не народом. Так все й працювало. До Революції Гідності. Очевидно, що Путін не сподівався на такий український вибух. Тому й розв'язав братовбивчу війну. Хоч я особисто росіян братами не вважаю, але все одно поважаю цю думку, бо безліч українців з різних причин її дотримуються.

Взагалі стосовно «руського братерства» можу сказати, що це повна дурня. Це ще один привід нам об'єднуватись з ними. Причому роздутий ні з чого. Вся наша братерськість — пустий звук. Для того щоб створити щось хороше, потрібно забути все погане. Тому, поки ми не забудемо спільне минуле й не почнемо поважати своє, нічого путнього не буде. Можливо, я так вважаю тому, що я галичанин і мої предки були пригноблені іншою територіальною структурою — Польщею. Я, наприклад, не вважаю поляків братами. Я їх поважаю за їхню позицію у сучасній геополітичній грі, але поки вони офіційно не визнають наших героїв, я не зможу визнати їх навіть зведеними братами. Я, звісно, розумію, що Хмельницький і Шухевич для них є ворогами, але можна зрозуміти, що для нас вони — герої. Зараз також вирує абсолютно недоречна думка про унікальну автентичність східних галичан. Мовляв, ми зовсім інші і нас мало що пов'язує зі східняками. На мою думку, це не так. Бо таким чином всі галичани автоматично відмовляються від загальноукраїнської історії, в тому числі від нашої гордості і перлини — козацтва. В нас спільне минуле, яке знову ж таки, як і, до речі, герої казки «Ось та Ась» — в кінці повинні розійтись. Діти Ося під впливом Ася теж почали розмовляти російською і поводитись як кацапи, але в кінці вони таки відчули серцем, що для них рідне. Сьогодні можна спостерігати схожу ситуацію. Жителі сходу також формують новий — всеукраїнський патріотизм.

Степан Васильченко наділяє Ося рисами характерними, на його думку, всьому українському народу — він дуже добрий, гостинний і довірливий. Далі автор також описує і його красиву хату. Це сама Україна — гарна, біла. Москаля Ася автор не описує, бо з його мови і манер все і так видно — він жадібний, хитрий, підступний і корисливий. Це от народ російський. Таким бачить його автор. А далі події розвиваються так, як і в справжніх міждержавних стосунках. Ась під приводом могутності і високості самої його національності — москальської — змушує Ося, як звичайного приниженого хохла, йому поклонятись. Змусивши Ося прийняти присягу, Ась маніпулює ним, як тільки йому хочеться. Тут варто також провести паралель — ідеться про угоду 1654 року, яку Хмельницький уклав із Московським царством. Багато істориків вважають, що саме ця подія зробила нас «молодшим братом». Я теж дотримуюсь цієї думки. Ба більше — сам Хмельницький це зрозумів, та було вже пізно. Його помилки так ніхто не виправив і до сьогодні. Москалі свою частину угоди порушили одразу ж у 1656 році, підписавши з Річчю Посполитою перемир'я, яке згодом отримало назву «Вічний мир». Далі автор вигадує символічну цифру — 107 років. Саме на стільки Ась змусив Ося іти бурлакувати, та ще й з зав'язаними очима і без можливості розмовляти. На щастя, добрі люди йому

допомогли. Тут автор, можливо, має на увазі держав-союзників України. Хоч, судячи з того, що зараз відбувається, я цієї думки не поділяю. В моєму варіанті Ось, пройшовши шлях не в 107, а в 358 років, самотужки виходить із цієї ситуації і повертається додому загартованим, бо ж сталь кується тільки у вогні. Але автор вирішив інакше. Ась зустрічає знесиленого Ося, який повернувся додому. Він не допомагає нічим, тільки добре підлизується, споює і переконує в тому, що йому скоро помирати. І коли Ось засинає, його недруг вирішує його поховати живцем. Це щось схоже до ситуації, коли Янукович був президентом. Як не прикро про це писати, але для москвитів важливо, щоби українці духовно повимирали.

Кульмінаційний момент — до Ося прилітає його Доля, яка тривожно розповідає про те, що не для того вона до нього линула, щоб він тут зараз помер. Ця Доля, на мою думку, це наша надія, наше майбутнє. Вона помирає останньою. Вона завжди повинна жити в наших серцях. А далі — хепі енд. Ось розуміє, що його обдурили і він починає голосити і казати Асю все, що він про нього думає. Тут і діти його спам'ятались і почали Ася з хати проганяти і бити. Говорячи про дітей, варто згадати біблійську притчу про блудного сина. А стосовно відродження і осяяння Ося, то це автор зробив свій щасливий прогноз і побажання для нас. Щоб ми все таки ставали з колін і відбудовували те, що було втрачене однією помилкою.

Український народ за 2014 рік якісно змінився. Ми стали згуртованішими, соціалізувались, почали бачити брехню і навчилися шукати правдиву інформацію. Це шлях до того громадянського суспільства, яке творимо, утверджуємо.

Ворог наш сильний, але цілком переможний. Все залежить від нас — переможемо самих себе, тоді з гідністю очистимо засмічене московською ідеологією суспільство, а тоді перемога в АТО не змусить на себе чекати. Степан Васильченко у своїй думі-казці показав, яким є український народ і натякнув на негайні зміни. Прислухаймося до порад великого Українця!

Тетяна Русінкевич: «Ось» та «Ась» — це пряма проекція на взаємини України та Росії. Впустили ми у свою хату зайду, а той собі розгосподарювався. Ми ж, наївні та сліпі, не побачили очевидного — наміри у брата-чужинця явно лихі. Підкорялися, слухалися, вірили. Аж поки він не надумав поховати нас. Поховати цілу націю — самодостатню, з тисячолітньою історією та неповторною культурою!

«Братній народ» — словосполучення підступне та двояке. Росіяни визнають, що ми ніби і народ (і на тому спасибі), але у цій формулі криється ретельно сконструйований міф: українці та росіяни — брати, себто один народ, що має єдину матінку Росію, в якій і має жити. Хитра фраза. Нею та ще десятками інших, такого ж стибу сформульованих ідей, задурювали голову як українцям, так і росіянам віками. Нині вже цілком очевидно, що братерство України та Росії — обман, за який не раз ми дорого платили. Згадаймо В. Винниченка — людину, що вірила обіцянкам Москви, мовляв, брат на брата руку не підніме, навщо ж нам власна армія? Результат був плачевний, та висновки ми до недавня так і не зробили.

Старшинство Росії — поняття штучне та абсурдне. Як же так може називати себе країна, що насправді пізніше утворилася, аніж «молодший брат»? В природі такого немає. Але, виходить, в Росії все «неможливе можливе». Що ж дозволило настільки перекрутити історію і зробити українців «вічно ембріонною» нацією (з листа В. Стуса)? Причина проста: Росія вкрала в «молодшого брата» добрий шмат історії. Втільювався цей план Росії століттями. Тому нині нам насамперед треба усвідомити себе як націю з тисячолітньою історією, згадати, що саме «Заліські землі» (які згодом стали ядром Московії) були приєднані до Київської Русі, а не навпаки. Україна — це пряма спадкоємиця прадавньої держави Русь. Нашому суспільству варто покінчити з підсвідомим самопоїданням, ніби Росія успадкувала державотворчу традицію, а ми — тільки всі види Руїни. Досить скиглити, жалітися, виправдовуватися. Кажуть, велике минуле зобов'язує до великих вчинків. Нині ми, як на мене, відновлюємо історичну справедливість, адже лише «у вогні перетоплюється залізо у сталь, у боротьбі перетворюється народ у націю» (Є. Коновалець). Ми маємо прийняти свою велику місію, усвідомити відповідальність за багату культурну та духовну спадщину, націоналізувати нашу історію. Бо якби всі українці та росіяни вчили історію, ніхто б не смів говорити про «братерство» двох «руських народностей». Факти доводять швидше про геть протилежні вектори руху, цінності, погляди, традиції, ментальності.

1169 рік — мірську) ікону. Тобто він чинить страшний злочин: грабує свою домівку та краде головну святиню. Для українця архетипи рідного дому, Матері Божої, поваги та любові до отчого, сокровенного та рідного — надзвичайно важливі. Однак у Росії Боголюбський — канонізований святий. За які такі заслуги йому поклоняються люди? Взагалі, практика зачисляти до лику святих різних державних діячів, на мою думку, неправильна. Хто-хто, а вони точно не безгрішні. Цей приклад яскраво ілюструє ціннісний розкол між Україною та Росією: що для нас неприйнятно, для них цілком нормально.

Ті, хто помпезно відзначають всякі там — річчя з дня «воз'єднання» України з Росією, — несусвітні дурні. Це не було ніяким споконвічним прагненням українців, так склалися обставини. Не було у нас союзників, які б допомогли. А тут «брат» простягає свою руку, «брат» з такою ж вірою, схожою мовою, ще й сусід. З ким Хмельницькому було об'єднуватися? З Річчю Посполитою, проти якої й воював, чи з Туреччиною, що грабувала українські землі? Вибір невеликий. Та чи допомогла нам Московія? Такої помочі й ворогу не побажаєш. Катерина II переписала нашу історію: великій-бо імперії потрібна була велика історія, яку вони успішно дописували на імперський лад.

Говорити про злодіяння Росії проти України можна багато (у них я не звинувачую весь народ). Не секрет, що не лише нестача ресурсів була причиною великих програшів українців. Вагому роль тут зіграв (чи й досі відіграє) розбрат. Ключовим у цьому плані для сучасності є злочасне ХХ століття. «Геть від Москви!» — проголосив тоді Микола Хвильовий. Росія вимагала надмірної, аж до неприродності, близькості з Московією. Близькості, яка була і є постійним джерелом небезпеки. Адже це ми потрібні Росії, а не вона нам. Бо якого тоді дідька вона так вперто не хоче випускати нас зі своїх лещат? Це, вочевидь, підірве її імперський інстинкт. І от щоби залучити на свій бік трохи прихильників, СРСР вирішує змінити, якщо не вдасться, — то замінити українців на їхній же землі. Українофобію зробили модною, ідентифікувати себе українцем було вкрай небезпечно. Когось знищували, когось купували. В результаті — ми втратили відчуття єдності. Тому лінія розколу проходить між тими, хто прийняв свою історію, і тими, хто злякався чи продався.

Європа тільки відкриває для себе нашу Україну на мапі світу, та й досі не знає, що Московія вкрала нашу давню назву та історію. Звісно, велика частка провини за таку ситуацію лежить на плечах сучасних політиків, що не приділяли належної уваги «окультуренню» народу (особливо східняків), популяризації нашої історії, мови, традицій. Та зараз пізно махати кулаками. Адже інформаційна війна перенеслася у фізичну агресію, що, як на мене, є великою помилкою Росії. Правда, маніпулятивно-пропагандистська машина у нашого північного сусіда працює централізовано, віддавна, і не вперше застосовується, до того ж впевнено діє навіть на території України. У цьому плані ми поступаємось Росії. Вироблення власного якісного інформаційного продукту нині є на пульсі часу. Дивно, що росіяни так покійно ковтають брехню Кисельова і йому подібних. Думалося, що Інтернет покладе кінець пропаганді. Ба ні! Він зробив її ще легшою. Тому зараз наші журналісти мають розвінчувати брехню, поширювати інформацію про те, як працюють російські медіа. І що найважливіше — вони повинні робити це російською, англійською та іншими мовами. Правда — головна наша зброя.

Одвічне питання: хто винен у нелегкому становищі нашої країни? Спихати все тільки на Росію, звісно, неправильно. Винні і ми, і світ, і Путін, ясна річ. Виліпили собі мультиплікат нації, що стоїть на колінах, і «мовчки чухає чуби». Та останні події свідчать, що ми змінюємося, ми вже інші. Моє покоління, зрештою, — це покоління вільних людей. Мені не треба вставати з колін — бо на них і не стояла. Росія ж прагне нас приборкати: та відпусти, відчепися, залиш нас у спокої! Віками мордує і нищить нашу націю, так і не побудувавши свою, ще й при цьому називає нас «братом», як ото Ась з Осем. Та до дідька таку турботу! Ти росіянин? А що таке росіянин — це якийсь етнос, єдиний народ? Ага, варто б призадуматися. Тільки позбувшись старих міфів та лжеконструкцій на кшталт «Третього Рима» чи «Русского мира», північний сусід зможе повернутися (чи то пак навестися) до демократії. Так, Путін боїться справжніх реформ, що у випадку з Росією часто закінчувалися її розпадом. Але зміни неминучі, їх відтягування може бути ще небезпечнішим. Постійно мати ворога, щоби лиш про нього говорити і з ним боротися, незважаючи на власні проблеми, — це не вихід.

Знаєте, пора нам виганяти любого «братика» Ася, шось він засидівся в гостях. Видно, забув, що це не його дім, не його господарство, що взагалі він нам ніякий не брат. Випровадив Ось безсоромного москаля з хати — і зажив гарно та затишно. Дай Боже такої кінцівки і у теперішній ситуації!

Іван Бобов: У центрі подій два персонажі — добродушний, легковажний українець Ось та лицемірний, зрадливий москаль Ась. Оскільки казка написана з боку пригніченого українського народу московською імперською політикою, то і душевна палітра москалика Ася, звісно, яскравими кольорами не сяє. Весь час автор грає на контрасті, де вірний присязі українець виконує ганебні накази безсовісного москаля. Такі гіперболічні методи найкраще підходять для розкриття цього твору. Важливо було створити оці протилежні образи, два антиподи, але через це легковажний читач має ризик дуже поверхово зрозуміти суть, звинувативши у всіх бідах лише нашого північного сусіда.

Те, що політика Московії, а тепер і сучасної Російської Федерації, є ворожою стосовно Української незалежної держави, це — достовірний факт. Українці є окремою нацією, яка має право на свою самостійну державу, при тому на своїх же історичних теренах. Ніяка Росія, Польща, або взагалі будь-яка інша чужа країна, не має жодного права претендувати на споконвічні території іншої окремої держави, якою для них є Україна.

Ці речі зрозумілі будь-якій середньостатистичній людині. Чому цього не розуміє дві третини росіян? Напевно, що сама теза про недоторканість одної держави зі своїми культурними особливостями і притаманним для її громадян національним характером сприймається широким загалом росіян. Проблема в тому, що для них Україна ніколи під це визначення і не підходила, і окремою нацією нас наші сусіди ніколи не вважали.

Чому Ось впустив до себе в хату Ася, сам добровільно здався москалеві в рабство? Який же це тоді козак, що капітулює, навіть не почавши бою? Казка казкою, а біда в тому, що так воно і є.

Чому москаль прийшов в хату саме до українця? А може, тому, що він прекрасно знав, що в цій хаті нема господаря! Важко повірити, що хтось у здоровому глузді зміг би вдертися до чужої хати, знаючи, що хазяїн впевнено тримає своє господарство, любить свою жінку і дітей...

Чи був українець господарем своєї землі? Відповідь на це схована навіть не поміж рядків, а сумно сяє перед очима читача, відблискуючи жалістю: «...Усякого він у свою хату за господу приймав, усякому віри, як мала дитина, діймав...».

А потім, звісно, бідний Ось, голодний і босий, із зав'язаними очима вештається по світу, через свою же провину і легковажність вигнаний зі своєї же хати. Чи вистачило Осеві розуму, аби зрозуміти, що новий господар «киданув» його? Та весь жаль у тому, що ні.

«— Будемо йому, нетязі, світ розв'язувати, до його хати стежку йому показувати! І очі добрі люди Осеві розв'язували, і стежку йому до його хати показували».

А що би було, якби добрі люди (як аналог до західних країн, на які і сьогодні шалено сподіваються українці, адже впоратись самі зі своїми проблемами ми не можемо) не допомогли Осеві? Так би і володарював москалик у хаті, а бідний хохол не те, що не знайшов би дороги, а навіть би і не усвідомив того, що став ніким. Зате присяги не порушив. Звертаю увагу на ще один цікавий момент, на плачевні промовляння Ося до Долі: «— А де ж ти до того часу барилася, зрадлива доле, що зовсім про мене не дбала?»

Досить сподіватися на долю і на міфічне торжество справедливості, яке має неодмінно спуститись з небес на наші землі і вирвати нас із прірви, у яку ми самі себе і загнали. Народ має того правителя, на якого він заслуговує. Може, варто задуматись, на якого заслуговуємо ми? Легше за все найти ворога, звинуватити його у своїх бідах і тим самим замаскувати свою особисту нездатність вирішити свої проблеми. Я вірю, що настане нарешті той час, коли українці зрозуміють, що все у наших руках. У нас, а не в когось іншого, і тільки!

Аїна Гайбей: Читаючи твір, розумієш, що за ширмою казки приховується жорстока реальність: брехня, зрада, окупація, лицемірство, спроба вбити, знищити, посісти чуже місце.

Козак Ось — образ України — зображений добрим, працьовитим, ввічливим, люблячим, проте занадто наївним. Невже так ми виглядаємо насправді? Нам плюють у спину, об нас, як об килимок, витирають взуття, а ми миримось з цим і продовжуємо лежати біля дверей свого ворога? Невже така наївність — ознака дурості, а підлість та хитрість — риса розумних? Не бажаю погоджуватись з цим припущенням! Поведінку Ося можна розглядати під іншим кутом. Це віруюча людина, він шанує не лише своїх рідних, а й чужинців, радо і широко приймає незнайомця Ася у свою оселю, віддає йому останнє, що має. Відкрита і чиста душа, яка свято вірить у взаємне доброзичливе ставлення до себе, можливо, керуючись правилом: «Стався до інших так, як хочеш, аби ставилися до тебе». Проте найчастіше той, хто дотримується цього принципу, й страждає від охочих ним скористатись. До того ж виховання, або моральні принципи не дозволили ослухатися наказу, хоча душа плакала, виконуючи їх.

Такий типаж українця, змальований автором, є для мене незрозумілим. Можливо, Степан Васильченко такою гіперболізацією намагався підкреслити самовідданість козака, готовність до самопожертви. Проте я не згідна з таким образом. Адже, попри всі «палки в колеса», українці завжди знаходили в собі сили боротися, йти вперед проти системи, режимів, заборон. Як би жахливо це не звучало, але недарма ж кажуть, що саме українці — найживучіша нація, але ми не вміємо жити, навчилися лише виживати. Це вміння не дозволяє зламатись, загартує, змушує перебувати у стані постійного напруження, очікуючи нового удару в спину. Ось занадто поступливий, м'якотілий, безсилий. Читаючи казку-думу, відчуваєш внутрішній протест проти такого бачення. Не такі ми! Ми воїни, ми лицарі, ми непоступливі!

Що можна сказати про Ася? Він абсолютно нічим не дивує, виконуючи роль Росії. Передбачувана поведінка, очікувана зрада. Не припиняє дивувати лише винахідливість та відсутність межі допустимого. «Пригрів на шию змію» козаченько Ось, через що й постраждав. В одному єдиному образі москаля втілені всі коли-небудь існуючі керманічі «великої» держави. Його вчинки викликають обурення: чого йому бракує? Чому мирне співіснування неможливе та небажане?

Принцип Росії: «Чуже завжди смачніше»? Проведемо паралелі: Ась без дозволу оселився у будинку Ося, проголосивши себе паном, якому козак мав служити. Путін окупував Крим. Вигнання

Ося із рідної домівки. Скільки людей було засуджено, заслано та виселено з території України під час репресій за московсько-комуністичного режиму!

А спроба поховати Ося живцем? Брехня, спотворення дійсності, намагання видати неправдиві бажання за дійсність, поширення їх у маси. У нашому розумінні — це прямі твердження Жириновського, які заперечують існування України. Російський «знавець правдивої історії» привселюдно ділиться своїми знаннями, запевняючи, що нема України, є лише Малоросія, яка є частиною Росії. Пригадайте лише його пропозицію поділити Україну на дві частини: східну та центральну віддати законній, на його думку, власниці Росії, а західний клаптик землі — Польщі.

То звідки взялася легенда про братні народи? Хіба брат піде проти брата? Невже гроші керують людьми, змушуючи їх чинити не за совістю, а за наказами бездушних тиранів? Спостерігаючи та аналізуючи сучасні події в Україні, відчуваєш страх за майбутнє держави, її синів та доньок — гарячих серцем, справжніх патріотів. Вкотре нас випробовують, катують, мордують. Та ми не Осі, ми не піддаємося, ми не склоняємося перед «царем» і не ведемося на провокації. Ми пустили Ася в гості, він відібрав половину хати, а ми були безпорадні. Проте далі сюжет казки не втілиться у життя, на помилках вчаться. Хтось відчуває спустошення через втрату близького родича — «старшого брата», а хтось радісно жене москаля із хати, запитуючи: «А чи був він братом?», скоріше чортом-перевертнем проклятим! Наші козаки із ним воюють, а дівчата своїх парубків чекають, ворога словами вбивають, його ж мовою клянуть:

Никогда мы не будем братьями
ни по родине, ни по матери.
Духа нет у вас быть свободными —
нам не стать с вами даже сводными.
Вы себя окрестили «старшими» —
нам бы младшими, да не вашими.
Вас так много, а, жаль, безликие.
Вы огромные, мы — великие.
А вы жмете... вы всё маетесь,
своей завистью вы подавитесь.
Воля — слово вам незнакомое,
вы все с детства в цепи закованы.
У вас дома «молчанье — золото»,
а у нас жгут коктейли Молотова,
да, у нас в сердце кровь горячая,
что ж вы нам за «родня» незрячая?
А у нас всех глаза бесстрашные,
без оружия мы опасные.
Повзрослели и стали смелыми
все у снайперов под прицелами.
Нас каты на колени ставили —
мы восстали и всё исправили.
И зря прячутся крысы, молятся —
они кровью своей умоются.
Вам шлют новые указания —
а у нас тут огни восстания.
У вас Царь, у нас — Демократия.
Никогда мы не будем братьями.

Анастасія Дмитрук

Хочеться вірити у те, що Степан Васильченко мав дар передбачення і незабаром нас чекатиме така ж розв'язка, як і у казці автора: *«Як тес малі діти зачували, всі гуртом до нього побігали: — Биймо, тату, москаля з хати! Всі гуртом гукали. Тоді як не вхоплять — одне за рогац, друге за лопату: — Геть, москалю, з нашої хати!»*

Україна пробудиться, зміцніє, процвітатиме. Матері не плакатимуть за загиблими синами, а дівчата за коханими. Діти не бачитимуть війни, не знатимуть горя втрати. А москалі?.. Вони зникнуть, як ті мамонти. Ми матимемо у сусідах лише свідомих росіян, які житимуть у мирній новій країні. Думаю, вони вже готові пережити свою революцію гідності. Та історію не перепишеш, криваві події надовго закарбуються в серці кожного і скільки б років не минуло, а рани довго гоїтимуться, загублені долі і втрачені життя не повернуться. Чи братські стосунки відновляться?!

Любов Білобрам: Події останніх століть в Україні відбувалися за аналогією сюжету думи-казки «Ось та Ась». Єдиною відмінністю є те, що коли країну нищили, «малі діти» вже не «підстрибували під дзвони». Народжені у волі — свободи не віддадуть. Покоління двадцять першого століття висунуло тверде рішення — настав час руйнувати систему. Вони не сподівалися на долю. Вони не чекали, що вона принесе їм щастя. Вони власноруч творили своє майбутнє, коли ніхто не вірив у їхній успіх. Як і в думі-казці Степана Васильченка, Україні вдалось воскреснути. Її підняла молодь, яка не знала якісної медицини. Молодь, що ще з дитинства стикалась з хабарництвом. У майбутнє власної країни повірили навіть ті, хто із вищою освітою не мав перспективи у її межах. Права рідної держави вийшли захищати культурні діячі, науковці — себто вся елітарна культура, яку гальмували й якій не давали шансу на розвиток. Коли країна задихалася, здавалося, що злодійську систему не зламати, Україну підняв потужний дух віри в майбутнє. Усі найкращі зібрались у її серці. Весь світ побачив Майдан. Україна — жива!

Революція Гідності — феномен однієї локації, в межах якої антиукраїнська система працювала злагоджено й за правилами. Але українцям вдалось неможливе — вони зуміли дати початок реконструкції державної системи. Молодь запаслась терпінням, вона розуміє — до вершин кардинальних змін прийдеться підніматися довго. Та студентство, новоспечені спеціалісти, молоді сім'ї — всі відкриті до змін. Вони готові підняти країну, коли майбутнє видніється лише у далекій перспективі.

Сучасна українська молодь готова віддавати свої ідеї, талант, хист, працю — все задля відродження своєї держави. Саме нестримне бажання діяти і призводить до руху по життєвій осі координат у додатній напрям. Точкою відправлення стала самоіндетифікація українців як таких. В епоху індивідуального відчуження, коли ми навіть не знайомі із сусідами по сходовій клітці — увесь народ зустрівся в одному місці. Стоячи серед тисяч подібних собі, кожен досягав усвідомлення себе як частини єдиного українського народу.

Однак російському Асю прощатися із українською оселею ніяк не хочеться. Страх, що якесь усвідомлення реальності спливе на поверхню у його країні тоталітарного режиму — те, чого боїться імперія брехні на всіх рівнях. Їхній дешевій, утім ефективній, пропаганді та маніпуляції вдалось поширитись і на українські землі. Так зазомбований Схід і піддався дестабілізації. Тут сили психологічного тиску мас-медій відкрилися сповна. Як і Асю вдалось переконати всіх, що живий Ось — мертвий, так і російські ЗМІ, відверто плюючи в очі, кажуть — то дощ з неба падає. Тут «Бендерівці» і дітей на хрестах розпинали, і мирних жителів розстрілювати. Вуаль цинічного викривлення подій не те, що впала на очі мешканців Сходу, її міцно зав'язали у декілька шарів, перекривши і доступ повітря. Без нього мозок не здатний до аналізу інформації.

Відкрити людям очі таки вдалось. Проте якою ціною? Тисячі найкращих полягли, аби й східна частина усвідомила — вони теж українці. Комплекс меншовартості як Малоросії потроху відходить — промислові міста підіймаються під синьо-жовтими кольорами. Паніка «старшого брата» за межею східного кордону зростає. Йому вже не вірять за його межами, й звичайні мешканці багатолюдної Росії потроху прокидаються від сну нейтралітету. Росія ні історично, ні духовно нам не брат і ніколи ним не була, тим паче старшим. Триматися за свій гнилий трон, викований на життях та долях людей, маленький містер Ло буде до останнього. Він грозиться мегапогрозами, та ідея волі сильніша за атомну зброю.

Марія Марковська: Твір Степана Васильченка «Ось та Ась» хоч і прийнято вважати думою-казкою за всіма жанровими ознаками, проте він явно орієнтований не на дітей, а на значно доросліших читачів. Адже автор вибудовує свій сюжет навколо одвічної проблеми українського народу — боротьби за свободу і незалежність, за вільне життя без російського гніту та можливість власноруч творити світле майбутнє без настанов та вказівок «наших братів». У метафоричній формі відображено увесь трагізм українсько-російських відносин, тернистий шлях становлення українського народу як повноцінної нації під постійним впливом східного сусіда. На кількох сторінках С. Васильченкові вдалось передати багатотомову історію ворожнечі, підлості, зради, яка почалась ще за часів національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, і триває досі...

Упродовж віків Росія робила все, аби знищити Україну як незалежну державу, а українців — як націю, живо поховати українську культуру, мову, традиції... На прикладі ставлення москаля Ася до козака Ося у думі-казці продемонстровано підступні плани Московії, ганебні утиски Російської імперії, жорстокі заборони в СРСР, наполеонівські амбіції та манію величчя правителів сучасної Росії. Проте варто зауважити, що поряд із невіглаством та зверхністю росіян, С. Васильченко висміює довірливість та майже дитячу наївність українців, які чи то через надмірну доброту, чи то через недостатню рішучість, не завжди можуть дати відсіч ворогу.

Важко повірити, що Степан Васильченко написав думу-казку «Ось та Ась» ще на початку минулого сторіччя, а не сьогодні, у наші дні. Бо як би сумно не було визнавати, але події революції 20-х років повторюються знову... Ніби люди не здатні вчитися на своїх помилках, ніби мало було тих невинуватих жертв, тих зламаних надій і скалічених доль... І у XXI столітті — ері революційних відкриттів і новітніх технологій — ми вкотре маємо платити кров'ю нашим «братом і сусідам» за власну свободу і незалежність, щоб не зганьбити героїчного минулого наших предків, щоб вибороти гідне майбутнє для наших нащадків...

Не пощастило нашому народу.
Дав Бог сусідів, ласих до нашесть.
Забрали все — і землю, і свободу.
Тепер забрати хочуть вже і честь.

Так писала відома українська поетеса Ліна Костенко у своїй поемі «Берестечко». Здавалося б, писала про події давно минулі, а виявилось, тільки напрозорчила події прийдешні. І неможливо пояснити, чого саме домагається наш східний сусід... І яка ж істинна причина, а головне, яка мета стоїть перед росіянами зараз? Невже найбільшій країні Євразії не вистачає території? Невже російській мові, якою говорять мільйони, загрожує зникнення? А головне — чим і коли завинила Росія Україна? С. Васильченко на прикладі Ося та Ася намагається дати відповіді на ці запитання... І схоже, таки знаходить їх у банальному прагненні росіян влізти в чужий монастир зі своїми правилами, бажанні приховати за агресивністю власну безпомічність і боягузтво, за неадекватною поведінкою правителів — божевілля всієї нації, за палаючою ненавистю — звичайну заздрість до українського свободолюбства, української відважності і непокори, яких ніколи не було в росіян.

Дума-казка завершується оптимістично. Козак Ось зрозумів істинні наміри москаля Ася, всією сім'єю виганяє його під три чорти. Але чи так все буде у реальному житті? Коли ж нарешті скінчиться це нерівне протистояння між Україною та Росією? Та й чи скінчиться воно взагалі колись?... Можливо, коли врешті-решт усі українці візьмуть приклад із козака Ося, і зрозуміють, що нічого нам шукати в Росії підтримки: ніколи не простягне нам вона руку допомоги, а тільки підло встромиць ніж у спину, як робила це сотні, тисячі разів! Можливо, коли ветерани Другої світової з обох боків російсько-українського фронту поховають своїх онуків... Можливо, коли світ прозріє і перестане рахувати смерті, а зробить хоча б щось, щоб їм запобігти... Можливо, коли Росія нарешті захлиньється кров'ю і подавиться своїми амбіціями... Можливо, тоді все закінчиться, — і Україна нарешті зможе просто жити, нікому нічого не доводячи, ні з ким не воюючи, жити незалежно і щасливо, як заповідав Шевченко... Сподіваюся, що все це й справді колись буде. Але поки що протистояння триває, може, навіть найгостріше, ніж будь-коли раніше. І чим би воно не завершилось, після нього Україна вже не буде такою, якою була колись... Тільки чи стане вона нарешті вільною, як козак Ось, а чи буде підкорятися усіяким Асям — залежить від нас...

Аїна Гаравська: Ти відчиняєш йому двері, він думає, що ти віддаєш своє житло. Ти протягуєш йому руку, він намагається запроторити тебе у домовину. Ти співчуваєш йому, він звинувачує тебе у всіх смертних гріхах. З ким ми маємо справу?

Британський філософ Джон Мілль висловлював свою думку стосовно поняття «держава», а саме наголошував, що її гідність залежить від гідності людей, які формують цю державу. Надзвичайно влучно Степан Васильченко обирає типажі для осмислення засад побудови стосунків між людьми, державами: щасливий, хазяйновитий, щирий газда Ось та приبلуда-москаль Ась, який з'являється як грім серед ясного неба.

Чужинцеві Асю вистачає нахабства не лише прийти до чужого дому, а також і наводити свій лад. Більше того, москаль роздає накази: те роби, туди іди. І сьогодні Росія диктує нам, незалежній, суверенній державі, яку вести політику. Осінь 2013 — Москва чітко крок за кроком диктує маріонетці Вікторові Януковичу не підписувати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, бо це не за їхнім планом. А чи хтось тоді мав на меті питати народ, чого він хоче? Звісно, що ні. На людей політики Росії зважати і не збираються, вони роблять те, що їм вигідно. Хіба не такою є політика президента В.В.Путіна?!

В думі-казці за спиною москаля Ася також діє певна влада, автор не виводить її на передній план, а лише оголошує її накази. Чому Степан Васильченко не вимальовує портрет російської влади «яскравими фарбами»? Бо, напевно, за весь час існування Росії як держави її ставлення до українців було одноманітне — зверхнє та неприйнятнє. Свободу придушували, людей тримали на ланцюзі контролю, інтереси України ніхто ніколи в Росії й не враховував. Люди для цієї влади навіть не пішаки, а безправні раби...

На жаль, чимало громадян України вірять владі Росії, мовляв, так і треба, все за законом, ніби їхній президент має рацію, неначе він їх захищає. За Степаном Васильченком щирий і совісний Ось

також повірив Асеві, напевно, гадав, що людина людині не ворог. Та помилився українець, коли прийняв байку про «братніх народів»: не мають нічого людського ті, хто сидить на троні в Кремлі. Не шкода було Асеві виганяти Ося блукати світом, не ойкнуло серце москалика, коли клав Ося до домовини передчасно. І росіяни, котрі дотримуються нинішньої диктаторської політики Кремля, також не мають нічого святого: розгортають війну, бо їм так хочеться, і байдуже на тисячі жертв не лише з українського боку, а також і зі свого. Є лише «хочу», перепон немає.

В Україні йде боротьба між рабами та вільними людьми на ментальному рівні. Відтак це далеко не проста війна країн за територію, це війна психологій, ідей, цінностей. Україна за час незалежності вперше на такому масштабному рівні показала свій характер, свою непокору та непримиренність, українці намагаються позбутися назавжди від набридливого реп'яха, який не лише вкорінився, а також і розкидає насіння своє: російську мову як державну, свої диктаторські закони, советчину, цензуру. Подібно й Ось виганяє Ася з дому, і наказує, аби той ніколи не повертався. Зауважте, що й Ось, і український народ упродовж тривалого часу терпіли гніт, але не в силах стерпіти таке знушання вільній людині, козакові, який не був, не є і не буде прислугою для когось.

Олена Кук: Проаналізувавши казку-думку Степана Васильченка, чітко побачила, що у героях з іменами вигуків завуальовано просвітлюється історія українсько-російських відносин. Ось гостинно прийняв сусіда Ася, покірно схилив перед ним голову й, фактично, підписав собі смертний вирок. Чи не так зробив 1654 р. Богдан Хмельницький?

А далі все пішло за гостевим планом. Пригрів Ось чорта за пазухою та й дивується, чому ж так по-свинячому в хаті смердить. Та це був лише запах, що через століття заповонив Радянський Союз. Саме у цей період нас, українців, сліпих, голих і німих вигнав москаль з власної хати. І так блукав наш народ попідтинню наосліп за маршрутом, позначеним на карті російською тиранією, допоки українців не осінило у 90-ті роки минулого століття.

Очі розв'язали герої, та поле нашого зору ворог знову обмежив рожевими шпалерами. Незалежність, як на мене, була просто цукерочкою, яку нам, українцям, дали перед наркозом, щоб не опирались фатальному кінцю. Так, як і в думі-казці: німецький Ось лежить на лаві, а йому вже й домовину майструють. Асеві молитви й лукаві сльози, неначе паралізують козацький дух. Та чи ж той він, якщо так легко підкорився?

«Не шукайте винних, окрім себе». Не знаю, хто і коли сказав цю фразу вперше, та відповіла вона на багато запитань людства, зокрема й споконвічне українське. З самого початку розповіді С. Васильченка мене розгнівала поведінка не лише Ася. Завжди в голові невтомно крутились запитання: чому Ось так дозволяє чинити з собою? Чому не відстоює власні права? Де поділась хоробрість козацького духу його предків? Цілком синхронно з Осем українці довгий час у ярмах покірно схилили голову перед агресором. Саме перед гостями, які повинні, перш за все, поводитись зі страхом Божим у чужій хаті, якщо вже й навідались. «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля!» Чому шевченківський заклик не став мотивом поведінки для всіх українців?.. Найбільш образливо мені було за Ося тоді, коли він здався, дозволив зловісній течії Асевої волі нести його в небуття і просто чекав своєї долі... Хвала Богу, що вона таки прилетіла.

Саме Революція Гідності, як на мене, стала тим порогом, на якому опісля стількох років страждань і неволі постає наше нове майбутнє. І зауважмо, що доля власної країни — це я і ти! Лише ми з тобою здатні змінити порядок у власній оселі, інші ж вміють лише плескати язиками, махати головами та «вводити санкції». Ворог може вдаватися до найжорстокіших ходів, та лиш тоді ти достойний син своєї Батьківщини, коли готовий покласти за неї найдорожче — життя.

Ми таки підвелися з домовини, і весь світ побачив ту іскру життя, що завжди жевріла в серці народу. Назад вороття немає, а дійти до кінця — наш з вами обов'язок. Тепер уже дорікнути нам за ціну незалежності не зможе ніхто, адже саме зараз на Сході її жертвна чаша наповнюється кров'ю наших братів, батьків та чоловіків.

Нестерпно боляче стежити за статистикою смертей, яка не підвладна твоїм прагненням. Молюся і вірю, що правда із зони АТО, яку герої несуть на своїх раменах від імені цілого народу, переможе. Як і Ось, Україна вижене назавжди споконвічного московського паразита і впевнено лікуватиметься та відновлюватиметься, буде розвиватися і утверджуватися у світлі європейських цінностей.

Тетяна Ворожбит: Стосунки між двома сусідніми державами, які описав Степан Васильченко у думі-казці «Ось та Ась», закарбовані в нашій історії безліччю фактів та доказів щодо постійного бажання винищити наш великий козацький народ. Починаючи з XV століття Московія, що сформована з фіно-угрів та хазар (Золота Орда), здійснювала цинічний антигуманний задум. Російська держава пройшла довгий шлях формування такої слави: **зрадливої** — «договір з Росією не вартує навіть паперу, на якому його підписано» — Бісмарк; **агресивної** — Росія постійно в стані війни з різними народами; **імперіалістичної** — Росія наймогутніша і найбільша країна. Навіть у XXI столітті невпинно працює над тим, щоб війною та брехнею збільшувати свою територію.

Надзвичайно правдиво С. Васильченко описує події, які відбувалися віддавна: все повторюється знову і знову, а українцям немов очі зав'язані. Впродовж всієї історії московський «брат» сприймав українців за своїх васалів, людей без держави, за малоросів, а тепер ще й — укропів. Замилуючи очі, втираючись у довіру, винищував нашу культуру, спотворював нашу духовність, знищував наш народ.

Яку ціну ми ще повинні заплатити, щоб довести собі, що Росія нам не «брат», та й навіть не друг, це — торговельний партнер і — не більше. Російська Федерація — держава-сусід України, кордон із якою проходить на північному сході та сході країни. Відносини з нею мають стратегічне значення для України і значною мірою визначають її зовнішню, а часом і внутрішню політику. Тому обурює, що Росія втручається у наше життя! Потрібно вже, нарешті, сказати: «Геть, москалю, з нашої хати!», як і вчинила сім'я Ося з думи-казки С. Васильченка.

Проблема також у нас самих. Потрібно вчитися на помилках, та не лише на своїх, потрібно, нарешті, зрозуміти, що сусід — не голова в нашій хаті, що голова тут — ми. Гнати сусіда зі свого городу, гнати його з поля і з саду! Тільки тоді будемо керувати ми, житимемо, нарешті, своїми інтересами, за своїми правилами. Тому, крім військових, потрібно застосувати інші методи: інформаційні, дипломатичні, економічні. Мені здається, досить важко буде зупинити, або змінити хід цих подій без серйозного спротиву в російському суспільстві. Це важко уявити, але поки існуватиме підтримка російської влади, воєнні настрої, тотальна пропаганда, Україні буде дуже важко щось змінити, не говорячи про повернення Криму. Та ще є одна річ, без якої важко досягнути успіху. Це — припинення безладу всередині країни. Всі, напевно, думали, що після Майдану все одразу ж зміниться, але це не так — реальність інша. Над змінами в країні потрібно працювати кожному та щодня, використовувати досвід формування економічно сильних демократичних держав, змінювати пострадянські цінності та стереотипи, утверджувати українські національні ідеали.

Христина Дмитрів: Не одне століття Україна робила те, що накаже їй Росія. Ми купляли в Росії газ за цінами дорожчими, ніж інші європейські країни, незважаючи на те, що газова труба в Європу проходить саме через Україну; ми за безцінь дозволили Чорноморському флоту Російської Федерації перебувати у Севастополі до 2042 року за Харківськими угодами, в інформаційному просторі панує російська мова, низькопробна попса... Довгий час Україна не могла схаменутися та зрозуміти, що її «люблячий» брат обманує і користується її добротою. У думі-казці Ась наказує наївному хохлу: *«Кто здесь хозяин? Пришел к тебе на постой я, москаль Ась, и принес тебе такой приказ: быть тебе у меня в послушании и во всем мне верить!.. — А чего ж воно так, щоб мені в своїй хаті меншувати, а тобі, прибуді, старшувати? — Потому, милый, что ты хохол Ось, а я москаль Ась — ну й вышел такой приказ. Понял? Я тебя, хохла, учитъ уму-разуму должен!»*

А слова, які москаль Ась говорить Осю: *«Помрешь, родной! Помрешь, страдный! От тебя уж, братец, сырой могилой пахнет!»*, — тотожні тому, що зараз розповсюджують російські ЗМІ. Вони масово інформують своїх глядачів про близьке падіння української держави, захопленої «неофашистами» і «праворадикалами». Проте про падіння своєї економіки під дією європейських та американських санкцій вони ані слова. Так, як москаль Ась забрав в Ося дім, так і Росія відібрала у нас Крим і намагається відібрати Донбас. Проте всім відомо, що лише цим «добрий брат» не обмежиться, адже Ась відібрав у козака усе.

Російсько-українська війна 2014 року — це війна свідомості, цивілізацій. Майже століття ми мовчали, і, нарешті, забилось серце нації серцями тисяч невинно вбитих людей, народ спохватився і глянув в очі лютому ворогові. Кремль, як ненависний москаль Ась, придушує Україну, хоче оволодіти нею. Він привласнює наші досягнення, зневажає нашу солов'їну мову, нашу культуру, історію та наших героїв, називаючи їх «мазепінцями», «петлюровцями» та «бандеровцями». У них споконвічна ненависть до всього українського, яка роками приховувалась під псевдоспівдружністю.

Реальністю є той факт, що Росія хоче стати імперією азійського зразка, що нагадуватиме імперію Чингізхана. З тими ж внутрішніми імпульсами «до механічного поширення на якомога більші території, щоб дійти до останнього моря». Але український народ збурився. Слова Ося: *«Чи не я тобі, брате Асю, казав, що я ще живий? Чи не я ж гірко плакав, тебе як брат рідного благав, щоб ти мене живого в землю не ховав? Де ж твоя совість, москалю?»* — стали своєрідним пробудженням у свідомості українця.

Вся наша історія — це постійна присутність у нашому домі незваних гостей-грабіжників. Ще Михайло Коцюбинський у повісті «Дорогою ціною» пише: *«Всі хотіли запрягти в ярмо і поганяли нагайкою тебе, мій народе, на твоїй же неосяжній і родючій землі. Але то не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі, широких просторів. Він йшов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливалися кров'ю, і тоді він хвищав ногами і наставляв роги...»*.

Про стійкість і непереможність українського народу свідчить історія його опору окупантам і створення незалежної держави. Степан Васильченко не просто написав думу-казку про взаємовідносини двох держав, він відтворив у ній ті проблеми, які хвилювали його самого та інших національно свідомих громадян України. Письменнику не була байдужа доля рідної держави, він болісно переживав кожен історичну помилку і показував її значення для майбуття.

Олександра Будлянська: Ась посилає Ося по світу бродити. Так Степан Васильченко зображує роки поневолення України Росією. Роки, коли в українців відібрали мову, культуру, національність, як таку, тобто майже все, що ідентифікувало їх, власне, як українців. Можна навіть сказати, що Росія знищила нашу гуманітарну ауру нації, яка тільки-но формувалася. А гуманітарна аура нації, за словами Ліни Костенко, — це потужно емануючий комплекс наук, що охоплюють всі сфери суспільного життя, включно з освітою, літературою, мистецтвом, — в їхній інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своєму неповторно національному варіанті. У нас її зруйнували, і лише якась маленька частинка інтелігенції намагалася відновити українську гуманітарну ауру.

Минуло стільки часу, а твір не тільки є віддзеркаленням минувшими України, а й абсолютно підходить до сьогоденної ситуації, де Росія, як москаль Ась, вривається до нас у хату і намагається вигнати, знищити нас і загарбати все собі. Росія — країна-паразит, яка за рахунок інших, менших і слабших країн намагається вивести себе на рівень наддержави. Ця країна паразитує на інших, висмоктує всі соки зі своїх менших «братів», тобто приписує собі чужих геніїв, загарбує чужі землі, переписує історію на свою користь і намагається підкорити собі всіх і все. Так і москаль Ась називає себе нібито розумнішим і вищим за козака Ося, і заявляє, що тепер він головний і Ось повинен його слухати.

Ліна Костенко влучно описала українську терпеливість у «Записках українського самашедшого»: «Огидна річ — наша терплячість. Наша звичка відмовляти собі у всьому. Так все може відмовитися від нас». Актуальність казки ще й у тому, що кінець твору дуже схожий до початку Револуції Гідності в Україні. Адже лише після важких випробовувань, лише після вигнання, знущань, катувань і на решті майже смерті, до Ося приходить Доля, яка плаче і просить козака, щоб він отямився, вона ж йому «щастя кувала».

Під час виборів четвертого президента всі знали, що Янукович — колишній в'язень, що людина він нечиста, цинічна і що справжнього президента з нього не вийде. Але більшість за нього проголосувала. Після його перемоги люди знали, що, ввійшовши в Партію регіонів, теж зможуть красти (як і наші політики), це допоможе їм з «підняттям» кар'єрного зростання, а там зможуть і хабарі якісь брати, та й зрештою якимось воно буде.

І лише тоді, коли дійшло до самого краю, коли вже очі не заплющиш, бо країна потопає у корупції, чиновники розкрадають національні багатства, високі ціни і ще менші зарплати, суцільна брехня і окозамилування, — українці почали прозрівати, усвідомлювати, що Янукович і його блюдолизи зраджують, віддають Україну Москві. Заплакана і виснажена Доля сказала: «Українці — ви нація, ви народ! Розплюшуйте очі, знайдіть у собі сили та не піддавайтесь брехні. Росія вкотре хоче вас знищити, покладіть цьому край. Я ж для вас щастя кувала». А Доля — це уособлення усіх загиблих, усіх, хто віддав своє життя за Україну, усіх, хто страждав, кого зморили голодом, катуваннями, хто помер під час війн, хто жив і творив для однієї неньки — України. Доля у вигляді усіх загиблих спонукала нас вийти на Майдани. І далі вона з нами, і далі вона нам повторює, що ми повинні вистояти у цій боротьбі.

Юрій Кічалю: Читаючи думу-казку Степана Васильченка, я був приємно вражений тою іронічною манерою написання, якою автор висміює брехливу російську владу, яку уособлює в собі Ась, та наївність українського люду, які занадто довірливо ставляться до «братів-слов'ян», що уособлює в собі Ось.

Дума-казка тісно переплітається із останніми подіями, які, на жаль, відбуваються на території України. Очевидно, що Росія завжди хотіла, хоче і буде хотіти, щоб української за духом України не існувало. Скільки було спроб нас винищити, знищити нашу культуру, забрати мову, але незламний український дух завжди протистояв загарбникам. В історії України завжди були патріоти: славнозвісні козаки, січові стрільці, безстрашні воїни УПА, а зараз — добровольчі батальйони, самооборона та українська армія. Війна — це найстрашніше, що може трапитись у житті кожної людини. Вона завжди приходить неочікувано і приносить з собою біль, сльози, жертви.

20 лютого 2014 року війська Російської Федерації окупували Автономну Республіку Крим — територію України. Це можна порівняти з приходом непроханого гостя Ася, в образі якого автор показує нам всю суть загарбницької політики Кремля. Через недбалість українських політиків, Крим без будь-якого спротиву відійшов до рук Росії. Терористи, які були заслані з Російської Федерації, окупували значну частину території Донецької і Луганської областей.

Різними способами Ась намагався позбутися Ося. Спочатку відправив ходити по світу із зав'язаними очима, та це не зламало козака і він вернувся. Потім хотів переконати його в тому, що він мертвий, але і це Асеві не вдалося. Так і Росія завжди намагається позбутися української державницької ідеї. Та які б труднощі вона не створювала, ми все долаємо і будемо долати.

Також цікавими персонажами є діти Ося, яких одурич Ась і натравив на власного батька. Цих дітей можна порівняти із жителями Донецька та Луганська, багато з яких зазомбовані брехливим російським телебаченням. Вони вважають, що терористи та російські війська — це визволителі, які прийшли їх урятувати від небезпечних «биндер і правосеков», які, мовляв, винищують російськомовний люд.

Та правда перемогла, діти прозріли. «— *Биймо, тату, москаля з хати! Всі гуртом гукали. Тоді як не вхоплять — одне за рогац, друге за лопату: — Геть, москалю, з нашої хати!*». Вірю, що і в російсько-українській війні буде такий же кінець.

Христина Ненич: Як і багато століть тому, так і сьогодні, росіяни вважають українців хохлами, і стараються всяко їх принизити, зробити себе вищими від нас. Хоча в цій ситуації мене радує, що у думі-казці щасливий фінал для українців, тому, спостерігаючи за сьогоднішніми подіями та сунками між Україною і Росією, є надія, що скоро і в реальному житті українцям усміхнеться доля. Я вважаю, що недаремно Степан Васильченко описав так багато знущань над Осем, всі перешкоди, які траплялися на його шляху, були лише для того, щоб показати людям, як важливо не здаватися і дотримувати свого слова, не відрікатися від своєї національності.

Звісно, не слід казати, що Ась уособлює в собі весь російський народ, адже сьогодні багато росіян підтримують та розуміють українців. Так само не можна сказати, що і Ось — приклад для всіх наших побратимів, адже ситуація, яка склалася зараз у нашій країні, частково почалась з тих українців, які шукали кращої долі у нашого ворога, і відрікалися від своєї національної сутності. Зрозуміло, що сусідство з Росією дало певні наслідки у менталітеті цих людей.

Вражаючий художній ефект у думі-казці досягається завдяки тому, що неправдоподібність ситуацій, витворених письменником на чудернацький лад, виявляється великою правдою історичного масштабу. Степанові Васильченкові вдалося «розіграти» багатотомову історію підневільного становища українського народу завдяки поєднанню давніх жанрів, чим і досягається модернізація народнопоетичної традиції.

В моїй уяві постають два брати. Хоч у сюжеті думі-казки такого немає, але десь глибоко між рядками в мене виникла така доволі дивна асоціація. Адже всі ми добре знаємо оповідь про Авеля і Каїна, як один брат намагався бути кращим за іншого і завжди заздрив йому, хіба не те саме відбувається з Україною і Росією зараз? Степан Васильченко показує, якими шляхами представник російського народу цього добивається: брехня, підлість, зажерливість, лиш би чим швидше спекатися суперника і загарбати більше території та більше майна.

Гіркий досвід показує, що люди змінюються дуже повільно. Промине ще багато часу, а ця думка-казка буде актуальною, адже просто так заздрість, загарбницька психологія росіян, яка накопичувалася століттями, зразу нікуди не зникне. Думаю, що автор не хотів принизити російський народ, але вважаю, що таких творів у нашій країні потрібно більше, адже вони виховують національну свідомість, навчають поважати себе та любити свою Батьківщину, відстоювати свої права та інтереси, показувати світу свою гідність, мову, культуру, звичаї, традиції.

Катерина Зуб: Я дотримуюся тієї думки, що немає ні «хохлів», ні «москалів», є український й російський народи у «співмирному існуванні». Поважаю інші національності, адже це — окрема культура, звичаї, традиції й побут, та коли зазіхають на наше, українське, те, що ми споконвіків будували по цеглинці — віра, дух, патріотизм і намагаються зруйнувати вщент, то у бій повинна вступити справедливість... У казках вона перемагає завжди... Прикладом цьому і є думка-казка про Ося та Ася.. Ось — щирий, працьовитий козак, який усе життя жив, спираючись на принципи гуманності, а також тримав господарство і був собі зразковим газдою, а от Ась захотів його «...учить уму-разуму». Москаль придумує неймовірні плани, як заволодіти багатством Ося. Щирий ось каже: «*Не журися тим, брате мій Асю, серця свого не в'яли, головки не суши: аби між нами, братику, правда була, а сили у мене ще за чорного вола!*». Отже, правда — на «вагу золота»... Хитрюга же цей Ась! Та «брехня стоїть на одній нозі, а правда — на двох».

Степан Васильченко написав цю казку для того, щоб розплющити очі на історичну правду страхотливих подій, особливо на теренах нашої країни. Великий уклін письменнику за його прагнення показати «насушне», те, що досі не втратило своєї актуальності. А з іншого боку важко навіть переосмислювати зараз той факт, що Україна з Росією веде кровопролитну боротьбу вже на цей раз за вічну перемогу. Адже жага до волі все одно, що хотіти дихати на повні груди..

Кажуть, у кожного своя правда... Після прочитання цієї думки-казки я ще довго не могла прийти до тями, усвідомити те, яким же даром передбачення треба бути наділеним, щоб показати ситуацію

сьогодення... Чи то відчутти, чи то любити нестерпно усім серцем, до болю, до втрати свідомості... Але любити... Зрештою, любити дано не усім..., а С. Васильченко умів!

Підкреслюю: не варто боятися подивитися у вічі ворогові, боятися потрібно тих причин, які примушують набувати цих ворогів. До них належить російське телебачення, яке малює російським глядачам викривлений образ України. Малює тільки чорною та червоною фарбою. Малює досить професійно та якісно. Малює Бандеру, малює закриття російських шкіл, малює повний розвал України, малює нас як дику, негостинну, озброєну, некультурну націю із фашистськими поглядами... Малює, як погано росіянам в Україні і як погано в Україні взагалі. Навіщо? Якби я знала! Можливо, щоб росіяни не звертали уваги на проблеми, які існують в їхній країні? Але чому для відволікання своїх громадян російське ТБ обрало саме Україну? Регулярно на екранах Росії з'являються фільми про те, що Голодомору не було, про те, що після розвалу Радянського Союзу в Україні все розвалюється... Чому, чому їх так цікавлять наші внутрішні справи? Ну невже ми самі не зможемо розібратися зі своєю історією та сучасністю?..(<http://politiko.ua/blogpost48674>).

Прикро, що нам, українцям, довелося зіткнутися із диктаторською силою Путіна, раніше це був Сталін, Гітлер... Нині Путін наслідує політику цих негідників, які намагалися масово знищити нашу націю. А я вірю, що для нас, українців, під небом блакитним переможна слава розлого бринітиме...

Олександра Присташ: — *Тату, чорт в хату лізе! — Не біда, синку, аби не москаль!* Сатиричний афоризм, який зараз, як ніколи раніше, став, до болю, актуальним, адже нині Україна переживає такі жахливі часи, коли би сам диявол став для неї проблиском яскравого світла серед п'їтьми і хаосу.

Росія в черговий раз намагається загарбати наші землі своєю імперською лапою та знищити все українське. Україна одягає чорну хустину жалоби і проводить своїх героїв у вічність. Але будьмо відверті: російсько-українська війна насправді ніколи не припинялась. Змінювалися її форми. Єдиною зброєю, яка не проливала ні краплі крові у будь-якому протистоянні, але давала успішні плоди, було й залишається Шевченкове Слово. Воно виховувало, закладало фундамент, пробуджувало національну свідомість, надавало сили і розуму. В українській літературі неодноразово порушувалися теми непростих українсько-російських відносин, які змушували українців згадати про власну гідність і боротися за національне відродження. Яскравим прикладом цього є написана відомим українським письменником Степаном Васильченком дума-казка «Ось та Ась». Цей твір у символічній формі показує історичний шлях українського народу і відображає ставлення сусідньої держави до українців.

Сотні років поневолювала Московія-Росія український народ, морально й фізично винишувала його, зросійщувала. Україну ще досі називають пострадянською країною, а прикрим є те, що не всі українці поспішають вириватися з лещат московського імперіалізму, бо ще самі не визначилися, де їм бути: в сьайві золотого Тризуба чи в тіні двоголового орла.

Тому важливо виховувати дітей змалку в любові до рідної Батьківщини, її культури та мови, навчати поважати себе та відстоювати власні права, інтереси на прикладах подібних казок, бо основною проблемою сучасного суспільства є відсутність патріотизму та елементарних знань власної історії. Спершу потрібно закінчити війну у власній голові. Це й стане нашим світлим початком і кінцем для кремлівської хунти, бо скільки би нас не надламували — зламати не зможуть.

Ми сильна нація, і ця війна є нашою реабілітацією на шляху до світлого й щасливого майбутнього. Я переконана — ми перемажемо! Я вірю в казки, а там добро завжди перемагає зло.

Ольга Петрів: Коли в одинадцятому класі на уроках української мови темою твору було «Майбутнє України», «Братні народи» тощо, то одразу брала собі за епіграф слова великої і всіма шанованої майстрині слова — Ліни Костенко: «Колись прокинемося в іншій країні, бо проспали свою». Рядок за рядком виростали крилаті фрази під моїм пером. Критикувала, давала настанови, впадала у відчай, знову критикувала, вважаючи себе свідомою та розумною особистістю. Я закривала зошит і з чистим серцем бігла на вулицю радіти чи то першому лапатовому снігу, чи то вдихати запах перших весняних квітів.

Та жоден твір школяра на патріотичну тематику більше не буде таким, як писали ми і писали до нас. Більше не «сплагіатиш» в інтернеті будь-який твір, бо наша свідомість повернулася на повних 180 градусів. Чи розуміла я тоді, будучи безтурботною сімнадцятирічною ліцеїсткою те, що подібними словами і цитатами не закликаю громадян до масштабного морального і фізичного повстання, а тільки душею корюся ворогу, даючи топтати себе в багно?

Тепер я інша, бо прозріла з мільйонами українців. Щодня, щогодини, щохвилини відчуваю біль і, на жаль, ненависть. Читаю відчай і ненависть до московських загарбників у налитих слізьми очах бабусь, у тремтячих руках матерів, переляканому обличчі хлопчика. Вона тягнеться із Заходу на Схід, її магістралі прокладені з Півночі на Південь. Національна гідність, незламність охопила майже кожен будинок, кожен сад українця.

До глибини всього єства, до кісток пронизує дух вірша, написаного шістнадцятирічною дівчиною Зоряною Макаренко (<http://ukrainka.org.ua/node/4049>). І саме у ньому я знайшла відбиток казки Степана Васильченка «Ось та Ась».

Скажи, невже ти після цього брат?
З тобою братались ми дуже довго,
Ділили воду та хліб на двох,
Казав, що не зрадиш, клявся Богом,
Але ти не знаєш, що значить Бог!
Скажи, що не так, чом відцурався?
Скажи, чом пішов проти мене, за що?
До мене додому із криком ввірвався,
І всеє святе вмить одцвіло...
Ми ж разом з тобою йшли проти вітру,
А ти за спиною мене проклинав..
Ми ж пили одну спільну воду,
І їли з тобою один спільний хліб,
Один за одного стояли горою,
Один на двох ділили політ.
Що трапилось, брате, чом відцурався?
Чом зі зброєю до мене прийшов?
Ти в мене стріляв і щиро сміявся,
Ти радів, коли лилась в мене кров.
Царя свого слухаєш, ідеш проти мене,
А що він тобі обіцяв, скажи?
Щастя, багатство, золоті гори напевно,
Так от: не вір подібній брехні!
Ти, брате, продався, повівся на жарт,
Кому ти віддав своє серце вогненне?
Не пробачу і не буду чекати,
Я візьму зброю і піду проти тебе.
Як ти — так і Я, взаємність — найвище,
В мене вдома — господарка Я!
Ти мене й мою неньку так покалічив,
Що до дружби нема тобі вороття!
Постати проти царя нема тобі духу?
Звільнити свою неньку від зла нема сил?
Пробач мені, брате, що я злюка!
Але твій святий цар — всім дебілам дебіл!!!
Ти називаєш мене по-різному, брате,
Але я не відриваю від тебе шматки.
Кричиш, що це твої землі насправді,
Ти більше ніколи так не кажи!!!
З тобою ділили ми щастя та горе,
Ти клявся мені, що не буде зрад,
А в моїй країні вже з крові — море,
Скажи, невже ти після цього брат?!!

І не втримується гірка сльоза, котиться по обличчю, коли читаєш ці щирі рядки. У ньому і відголос казки Степана Васильченка, і той же мотив. От тільки досвідчений письменник не раз робить наголос на недолі козака Ося, яка водить його по світу, плентається біля стомлених ніг і бажає на волю. А Зорянка в шістнадцять юних літ абсолютно свідомо того, що жилося б Україні добре, якби не «брат», який кров проливає, який руку на сестру підіймає.

Христина Лушина: У думі-казці Степана Васильченка росіянин Ась постає людиною, яка не здатна адекватно обґрунтувати свої вимоги, але виявляє бажання диктувати власні правила. «О, с этим мне разбираться нет времени. У нас по-московски все делается быстро: раз-раз и вышел такой приказ! Хорош ли, дурен ли — опосля разберут, а ты хоть лопни — исполняй!», — каже він. Однак не маємо права казати, що абсолютно всі росіяни мають рабську психологію. Так, історія — жорстока вчителька

і вона показує, що у цій великій азійській країні, яка тепер називається Росією, демократичні лідери надовго не затримувались. Там затребувана така політична еліта, для якої думка суспільства не була б надважливою. Думка нинішнього глави держави Володимира Путіна підтримується населенням.

Україна географічно не захищена від конфлікту з Росією, яка не є безпечним сусідом і дедалі частіше йде на конфлікт. Та все ж таки серед сучасних росіян є притомні, розважливі і мудрі люди, які вміють мислити самостійно. Ми знаємо, що людину формують три елементи — це нація, середовище і момент. Для російської народності, власне, елемент «середовище» замінив два інші... Великою країною керувати важче і, здається, ніхто ніколи не робив цього совісно у Росії. Через це і створилась дещо апатична нація, яка має таку суперечливу для нас історію. Але притомні люди такі є у Російській Федерації сьогодні і вони вміють не потрапляти під вплив тамтешньої брехливої пропаганди. Це історики, журналісти, публіцисти, письменники, актори, співаки та інші критично і скептично настроєні люди. Завдяки їм та їхній підтримці росіяни гіпотетично здатні на протест. До речі, стосовно революційності, повстань та спротиву, то в казці «Ось та Ась» ці риси проявляє саме українець. Він терплячий, покірний і спокійний, але коли терпець вривається, «хохол» бунтує і виганяє «москаля» зі своєї хати. Яскравим також є і той момент, коли Ась після усього гостювання-перебування заявляє: «Ничего — у меня и на вербе хлеб уродит». Жорстоко чи не так? Особливо показовими і сьогодні є випадки такої демонстративної невдячності, зарозумілості і всездозволеності збоку представників російської національності.

Якщо бути відвертим, то росіян треба пожаліти, а часом і підтримати. Справа формування нації, національної ідентичності та національного самовизначення складна і довготривала. Теза про «велику могутню Росію» по суті є нічим іншим як самонавіюванням. Нібито: «ти те, у що ти віриш». Однак за тезою про «велику Росію» сьогодні не стоїть вагомих аргументів, окрім як масштабної географічної території. Росіянам ніхто нічого не винен і вони мають зрозуміти, що певна невдячність, зарозумілість чи зверхність є абсолютно недоречними. Поспівчувати ж варто тим росіянам, які живуть за межами батьківщини, не шанують тамтешню культуру, а пояснити, хто вони і що там роблять, не можуть. Національне самовизначення — це, напевно, одне із найважливіших понять у людському житті. І ті люди, які не знають, частиною якої нації вони є — нещасні і загублені. Адже невизначеність — це гірше, ніж страх бути відкинутим у своєму суспільстві.

У творі Степана Васильченка москаль Ась споює Ося: «*Помрешь, родной! Помрешь, страдный! От тебя уж, братец, сырой могилой пахнет!*» Та й чарку йому за чаркою! І упився козак Ось і к лихому дідькові, тяжко упився, не на час, не на годину, а на довгі роки спати повалився.

Звичка запивати горе, забувати про проблеми, напиваючись «до забуття» і є тим моментом, який перейняли українці від росіян. Адже колись в українських селах проблема алкоголізму майже не поставала. Можливо, такий наголос зроблений через те, що твір написаний тоді, коли на українських землях відбувалася громадянська війна. Був шоківний стан, тоді багато чого переосмислювалось і українці у стресових ситуаціях могли частіше вживати алкоголь.

Загальне враження від твору неоднозначне. З одного боку, автор має рацію, називаючи частину росіян жорстокими і підступними. Ця думка має право на існування і сьогодні, бо ми часто чуємо абсурдні заяви і претензії від нашого північного сусіда. Однак вважаю, що не варто закладати думки і судження про окрему націю як негативну чи ворожу у голову молодого покоління. Такий підхід вважатиметься негативною пропагандою. Для нормального виховання дітей, їхнього інтелектуального розвитку і прищеплювання норм моралі і культури краще роз'яснювати «чому українці такі, а не інакші», «чому росіяни такі, які вони є». Тоді у нас будуть здорові і обґрунтовані аргументи для дебатів, без переходу на особисте. Крім того, такий підхід і розуміння психології російської нації стане у нагоді при захисті українських інтересів.

Тетяна Люта: Степан Васильченко показує долю українців, які зазнавали невимовного горя під московською ферулою. Метафорично він порівнює шлях до становлення незалежності нашого народу як повноцінної нації із дорогою козака Ося, якому «світ зав'язано, ще й говорити заказано».

Автору досконало вдається передати сутність та менталітет двох сусідніх народів, які живуть пліч-о-пліч, немов вовк із ягням, навіть незважаючи на те, що дума-казка має лише кілька сторінок. Прочитавши її уважно, побачимо паралелі між тим, як імперія намагалася заживо поховати українців як націю, а разом із тим і нашу мову, культуру та все, що могло коли-небудь у майбутньому нагадати про нас нашим нащадкам. Саме невиліковний «комплекс Наполеона», який тече по жилах росіян, і є передумовою їхньої агресивності.

Степан Васильченко критикує та висміює не тільки риси підлого москаля Ася, а й нашого «доблесного захисника своєї нації» — козака Ося. Він перебільшено показує наївність українців, їхню довіру до всіх, хто «заходить» у гості. Можливо, саме ця «гостинність» і є причиною усіх наших бід?! Адже не важко провести аналогію із сучасними подіями у нашій країні. Так само, як і багато років назад, причому неодноразово, Росія «заходила в гості» і не поверталася додому із «незапланованого»

відпочинку. Але ми, як наївні діти, замість того, щоб прогнати ворога, щоб більше не захотілося йому зазіхати на нашу землю, просто намагаємося вести переговори про мирне вирішення конфлікту.

Видатна українська поетеса Ліна Костенко у своїх «Записках українського самашедшого» написала дуже влучні рядки: *«А ви думали, що Україна так просто? Україна — це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартом. В умовах сучасного світу їй немає ціни!»*

Як на мене, золоті слова. Ціни немає нашій нації, яка пройшла крізь усі випробування, які тільки можна вигадати у сучасному світі. Зараз ми проходимо новий-старий етап в історії творення справжньої держави. Бо вже не одноразово Україна була під владою московитів і завжди нам вдалося збити ці кайдани із рук та ніг наших. Так буде і зараз, бо ми не маємо ні морального, ні етичного, ні національного, ні громадянського права віддати нашу землю загарбнику.

Висновки. Роздуми-коментарі студентів про думу-казку «Ось та Ась» Степана Васильченка викликають дуже важливі висновки стосовно гуманітарної та інформаційної політики в Україні. Адже маніпулятивно-дезінформаційна війна російського імперіалізму досить потужна. Керівник Головного департаменту з питань гуманітарної політики президентської Адміністрації Юрій Рубан слушно наголошує, що метою російської інформаційної війни є створення передумов для перегляду кордонів, що склалися в Європі після розпаду Радянського Союзу, позбавлення суверенітету держав, що утворилися після цього розпаду, ослаблення чи навіть демонтаж Євросоюзу та встановлення російського домінування в Європі. Щодо України метою цієї війни є делегітимізація Української держави та влади... На думку Кремля, це дасть змогу «возз'єднати розділений народ», тобто включити територію і населення України, чи принаймні велику їхню частину, до складу Росії [7].

Тобто ключовим елементом війни є боротьба за оволодіння свідомістю громадян самої РФ, України, країн ЄС та багатьох інших країн з метою формування потрібного Кремлю образу подій, що виправдовує порушення державного суверенітету України, анексію Криму та агресію на сході України... Війна називається «інформаційною», але ведеться не лише в просторі повідомлень засобів масової інформації. Російські телеканали, радіо і друковані видання, що здійснюють агресію, взагалі перестали бути засобами масової інформації в демократичному розумінні. Вони не описують і навіть не інтерпретують події — вони їх формують. У Росії домінує створена Кремлем комунікаційна система, яка не передбачає простору для полеміки [2].

Такий психологічний стан створювали у Московії-Росії не роками і навіть не десятиліттями. Лауреат премії імені Джеймса Мейса, публіцист, луганчанин Валентин Торба наголошує, що одвічний український ворог плекав потужну систему маніпулятивної пропаганди віками. «І головне — сила пропаганди ворога не в тому, хто її створює і як, а в споживачі. Споживач пропаганди ворога — багатівковий «москаль», якому байдужа істина. У нього є лише комплекс меншовартості, який російські ЗМІ компенсують відповідними навіюваннями про «велікість» і «неделімость»! [6] Надто велика кількість росіян, як і герой думи-казки С. Васильченка Ась, живуть міфами, істина травмує їх. Тому легко піддаються маніпуляції свідомістю, яскравим свідченням морально-психологічної травми-деградації є масова підтримка агресивно-цинічної, злодійсько-підступної ідеології і політики В. Путіна та його брехливих поплічників.

Маємо визнати, що українські журналісти не готувалися до ідеологічно-інформаційної війни з московськими «братями»-Асями. Російська гібридна війна проти України спонукає працівників засобів масової комунікації працювати на випередження, відшліфовувати нові евристичні підходи до інформаційних контратак. «Саме контратак, адже за контратакою має йти безпосередня атака» (В. Торба).

Для просвітлення російського імперського мислення, у полоні якого досі перебуває велика кількість громадян України, остаточного подолання байдужості, інертності, роз'єднаності українців потрібно кардинально змінювати концепцію функціонування усіх ЗМІ, діяльність яких має ґрунтуватися на українськоцентричних гуманітарних засадах. Адже «тиражована доморощеними та чужоземними телевізійними каналами, безплатно поширюваними різношерстими «вестями», «ведомостями» та «ізнестями» інформація про «фашистську» та «бандерівську» владу в Києві й надалі розпалює з-поміж людей ворожнечу, сіє зневіру, особливо на сході України» [4], — наголошує професор Микола Тимошик.

Проаналізувавши, осмисливши науково-публіцистичну творчість Євгена Онацького і стандарти його журналістської діяльності, М. Тимошик особливу увагу привернув нинішніх доморощених «акул пера» до програмного журналістського стандарту — понадпартійного, соборницького мислення і українськоцентричного переконання Євгена Онацького [5]. Утвердженню цього морально-психологічного, політико-ідеологічного стандарту журналістського професіоналізму мало би також

сприяти Міністерство у справах інформаційної політики, створення якого викликало неоднозначну реакцію в журналістському середовищі, серед депутатів Верховної Ради, політичних та громадських організацій.

Вважаю, що в сучасних умовах антиукраїнської інформаційної та військової агресії потрібна інституція, діяльність якої була би спрямована на вироблення української національної інформаційної політики, інтелектуально-кваліфіковане відбиття маніпуляційно-пропагандистських атак, просування єдиних, правдивих проукраїнських смислів за кордон, розвінчання в Україні промосковської п'ятої колони, створення в Європі та світі справжнього, а не викривленого недругами, образу України та українця, формування у громадян України національно-патріотичних переконань, що полягають в органічному поєднанні регіональних, всеукраїнських і загальнолюдських цінностей, створення українського національного інформаційного простору — основи національної безпеки суспільства і держави. Якщо ці проблеми буде кваліфіковано розв'язувати Міністерство у справах інформаційної політики, то журналістська братія покликана на засадах українського централізму всебічно підтримувати його діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Грабовський С.* Постмодерна доба, війна і журналістика / С. Грабовський // День. — 2014. — № 17. — 18 жовт.
2. *Грабовський С.* «День» — про загрози в гуманітарній сфері / С. Грабовський // День. — 2014. — 20 листоп.
3. *Лизанчук В.* Правда — це... / В. Лизанчук // Журналіст України. — 2014. — № 5. — С. 45–47.
4. *Тимошик М.* Стандарти українського журналіста / М. Тимошик // День. — 2014. — № 7. — 8 листоп.
5. *Тимошик М.* Стандарти українського журналіста / М. Тимошик // День. — 2014. — 5–6 груд.
6. *Торба В.* Наша зброя — правда / В. Торба // день. — 2014. — 14–15 листоп.
7. Yuriy Ruban <https://www.facebook.com/permalink.php?storyfbid=310334029159115&id=100005475617183>

REFERENCES

1. *Hrabovskiy S.* Postmoderna doba, viyna i zhurnalistyka / S. Hrabovskiy // Den'. — 2014. — 17 — 18 oct
2. *Hrabovskiy S.* «Den'» — pro zagrozy v humanitarniy sferi / S. Hrabovskiy // Den'. — 2014. — 20 nov
3. *Lyzanchuk V.* Pravda — tse... / V. Lyzanchuk // Zhurnalist Ukrainy. — 2014. -№5. — С. 45 — 47.
4. *Tymoshyk M.* Standarty ukrayinskogo zhurnalista / M. Tymoshyk // Den'. — 2014. — 7 — 8 nov.
5. *Tymoshyk M.* Standarty ukrayinskogo zhurnalista / M. Tymoshyk // Den'. — 2014. — 5–6 dec.
6. *Torba V.* Nasha zbroya — pravda / V. Torba // Den'. — 2014. — 14–15 nov.
7. Yuriy Ruban <https://www.facebook.com/permalink.php?storyfbid=310334029159115&id=100005475617183>

МОВНО-ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

УДК: 37.81.272:316.28

Савойська, Світлана,

кандидат історичних наук, доцент,

Київський національний університет будівництва і архітектури

(Київ, Україна),

кафедра політичних наук,

доцент

Розглянуто комунікативний аспект мовно-освітньої політики у сучасній Україні, суб'єкти та об'єкти політичного процесу. Автор акцентує увагу на важливості розв'язання мовно-освітньої проблеми шляхом налагодження комунікацій між центром і регіонами, полярними політичними силами, їх лідерами з допомогою дискурсу і консенсусу.

Ключові слова: комунікація, мовно-освітня політика, сучасна Україна, навчальні заклади, гальмування здійснення українізації, Південь і Схід країни, центральна і місцева влади.

LANGUAGE AND EDUCATION POLICIES IN UKRAINE: COMMUNICATIVE ASPECT OF THE PROBLEM

Savoyska, Svitlana,

Ph.D., Associate Professor,

Kyiv National University of Construction and Architecture

(Kyiv, Ukraine)

Department of Political Science,

Associate Professor

In the paper the communicative aspect of language and education policy in modern Ukraine, subjects and objects of the political process. The author emphasizes the importance of solving linguistic and educational problems by establishing communications between center and regions, polar political parties, their leaders through discourse and consensus.

Key words: communication, language and educational policy, modern Ukraine, schools, braking exercise Ukrainianization South and East of the country, the central and local government.

Актуальність теми дослідження обумовлена важливістю розв'язання мовно-освітньої проблеми не методом тиску і нав'язування чиеїсь точки зору, а шляхом переговорів між полярними політиками і держслужбовцями, тобто узгоджень, дискурсу і консенсусу. Внаслідок політичних змін, що відбулися в Україні у другій половині 1990-х років та на початку 2010 року, мовно-освітня політика з україномовної стала перетворюватися на двомовну, а нерідко — одномовну (російськомовну). Це можна пояснити як зміну мовно-освітнього вектора мовної політики державних інституцій. У такому разі необхідно розглянути, як здійснювалася мовно-освітня політика в Україні у зазначений період.

Об'єктом дослідження виступає мовно-освітня політика в Україні.

Предметом дослідження є її формування, функціонування та зміни на тому чи іншому етапі розвитку українського суспільства і держави у цілому.

Аналіз попередніх досліджень. Окремі аспекти мовно-політичної комунікативістики досліджували як закордонні (Р. Бреддок, Н. Вінер, Ю. Габермас, Дейк Т. А. ван., Г. Лассуелл, М. Маклюен, А. Меграбіан, Р. Парк, У. Уївер, К. Шеннон та ін.), так і вітчизняні вчені (А. Акайомова, Т. Андрущенко, О. Бабкіна, М. Василик, В. Власов, А. Гарбадин, А. Демидов, С. Денисюк, О. Дубас, О. Єрмоленко, О. Зернецька, І. Лопушинський та ін.). Окремі із них досліджували політичну комунікацію як теорію

і науку, систему і культуру, простір, маніпулятивний вплив, стратегію інформаційної доби, процес взаємодії політичних суб'єктів, чинник формування толерантності та престижності української мови у сучасному комунікативно-інформаційному світі. На думку вчених, успішне здійснення і розвиток комунікативної політики залежить від міри, ступеня і якості налагодження контактів між суб'єктами та об'єктами політичного процесу, який тією чи іншою мірою забезпечується політичними комунікаціями.

Невирішені раніше питання частини загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій, що стосуються мовно-освітньої політики, дотепер залишаються невирішеними проблеми, які залежать від налагодження контактів між суб'єктами та об'єктами політичного процесу, які забезпечуються політичними комунікаціями.

Мета публікації. Показати комунікативну сутність мовно-освітньої політики, а також шляхи розв'язання проблеми.

Основна частина. Перші наукові праці, що стосувалися проблем комунікації, з'явилися на початку ХХ ст. Але фундаментальні праці з теорії політичної комунікації почали виникати у другій половині та кінці цього століття. Якщо з мовної політики наукових праць предостатньо, то досліджень з мовно-освітніх комунікацій практично не існує.

Завдячуючи конструктивній взаємодії різних політичних сил у Верховній Раді України на початку 1990-х років було ухвалено Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ ст.»), Декларацію про державний суверенітет, а також достатню кількість законодавчих актів на підтримку та здійснення мовно-освітньої політики в Україні. Більшість із цих актів залишилася декларативними документами, оскільки не були реалізовані у повному обсязі. На здійснення мовної політики у закладах освіти було внесено зміни до навчальних планів, видано робочі програми з курсів Філософії, Політології, Історії України, Історії української культури, Соціології тощо, підготовлено рекомендації щодо викладання суспільно-гуманітарних, природничо-математичних та інших дисциплін українською мовою [6].

На основі конструктивного розвитку людських відносин між викладачами та керівництвом навчальних закладів на початку 1990 р. було створено кабінети українознавства та опорні кафедри, які були покликані консультувати та допомагати у справі розвитку та поширення української мови. Завдячуючи конструктивній роботі, взаєморозумінню та взаємодії між політичною владою та керівництвом навчальних закладів, до кафедри Історії української літератури Київського державного університету було прикріплено всі кафедри української літератури Запорізького, Сімферопольського, Донецького, Дніпропетровського університетів та кафедру Історії української літератури Харківського університету [1, с. 136–137]. А на кафедру української літератури Львівського державного університету та на кафедру історії Київського національного університету ім. Т. Шевченка було покладено функції координуючих центрів вивчення фольклору та етнографії [1, с. 47].

Завдячуючи конструктивній взаємодії особистостей, які ефективно здійснювали мовну політику у регіонах держави, україномовне навчання було поширене в усіх регіонах держави, а на кафедри української мови Київського, Сімферопольського, Одеського, Львівського, Донецького державних університетів було покладено функції методичних центрів з проблем опанування та удосконалення знань української мови у технічних вишах тощо. Але, незважаючи на те, що процес комунікації між навчальними закладами Заходу і Сходу, Центру і Півдня було налагоджено, місцеві викладачі продовжували здійснювати діловодство російською мовою [5]. Це свідчило про те, що не всі освітяни були готові до дискусії, а також працювати по-новому, розвивати та поширювати українську мову, захищати національні інтереси та розв'язувати складні завдання за столом переговорів. Більше того, окремі із них зайняли позицію неприйняття змін, що проводилися у незалежній державі, та гальмування українізації.

Незважаючи на це, кількість загальноосвітніх навчальних закладів, які готували учнів до вступу у ВНЗ України українською мовою, зростала, а частка російськомовних закладів зменшувалася. Завдяки конструктивній взаємодії етносів і націй, яка була розгорнута на основі толерантності і взаєморозуміння, мовами національних меншин було підготовлено від 0,1 до 0,5% осіб від загальної кількості учнів. За мовами навчання перше місце належало українській мові, друге — російській, третє — румунській. Перше місце по україномовному навчанню належало західним і центральним областям, а російській мові надавали перевагу мешканці східних і південних областей України. У зв'язку із цим російська мова у першій половині 90-х років у системі загальної і вищої освіти утримувала ще досить міцні позиції і не лише тому, «що спроби радикальної українізації суспільно-політичного життя були б ризиковані, бо могли викликати ворожість Москви та російськомовного населення України. Українська номенклатура, на думку В. Кулика, й сама воліла двомовності з переважанням української мови в одних регіонах і російської в інших» [3, с. 16]. Тобто мовна політика

центральної і місцевої влади в окремих випадках не надто поспішала розв'язувати мовне питання на користь автохтонної нації, яка здатна об'єднати навколо себе етнографічні групи, корінні народи та національні меншини заради створення політичної нації, збереження державної самостійності та розвитку Української держави.

Відтак, враховуючи непорозуміння між окремими політиками, лідерами полярних політичних сил, а також російськомовну атмосферу міст і навчальних закладів як те, що було успадковано незалежною Українською державою від колишньої Радянської імперії, небажання окремих викладачів, політиків і державних службовців вивчати українську мову та послуговуватися нею, у другій половині 1990-х років відбувся переломний момент на користь російської мови, яка захищена Конституцією України та законом «Про ратифікацію європейської хартії регіональних мов або мов меншин». І це відбулося у той час, коли українська мова ще навіть не зрівнялася з російською, не була поширена в усіх регіонах держави, у торгівлі, бізнесі, військовій справі, кіномистецтві, ЗМІ.

Враховуючи непорозуміння між полярними політичними силами та відсутність дискурсу на проблемні теми, у стінах Верховної Ради на законодавчому ґрунті мовно-політичні конфлікти відбувалися нерідко. Замість того, щоб зупинити непорозуміння між лівими і правими політичними силами, мовна політика центральної і місцевої влади за доби правління экс-Президента Л. Кучми була спрямована на збільшення кількості російськомовних навчальних закладів, а також учнів і студентів. Така мовна політика реалізовувалась переважно на Півдні і Сході країни, а особливо на Донеччині [2] та в АР Крим. Мешканці цих регіонів найбільше постраждали від браку взаєморозуміння та гальмування розвитку україномовної освіти, літератури і національної культури.

Непорозуміння, що існували у середовищі українського політикуму, яке було тісно пов'язане із закордонними впливами сусідньої Росії, негативно впливало на забезпечення навчальних дисциплін україномовною літературою, наступності у навчанні між школою і вишом та ін. Варто звернути увагу й на те, що кількість осіб, які навчалися українською мовою, не набагато перевищувала тих, хто отримував освіту російською мовою. Це було пов'язано із тим, що українська мова як предмет вводилася у навчальний процес у регіонах країни нерівномірно. Наприклад, в АР Крим українська мова до 1997 року майже не вивчалася: її як предмет почали вводити у загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах лише у 1997/98 н.р. Усі навчальні заклади півострова, крім гімназії, яка функціонувала у м. Сімферополь, вважалися українськими, але на їх основі функціонували лише один чи два україномовні класи, а всі інші були російськомовними, де предмети викладали лише російською мовою.

Через відсутність взаєморозуміння та відповідного дискурсу між центральною і місцевою владами під час «помаранчевої» влади, не набагато кращою була мовно-політична ситуація у вищих навчальних закладах Донеччини, де викладання українською мовою не перевищувало 25%, а кількість викладачів, які читали навчальні дисципліни державною мовою, не перевищувала 38% [4, с. 479]. І така мовна ситуація мала спланований і цілеспрямований характер. Ніхто у місцевого населення і не запитував, чи бажає воно отримувати освіту, читати газети і книги українською мовою. Місцева влада частіше за все сама відповідала за місцеве населення, яке, за її словами, не бажало навчатися українською мовою. Якщо й будувався будь-який навчальний заклад, то він, за бажанням місцевої влади, обов'язково мав стати російськомовним, незважаючи на те, що не вистачало саме україномовних шкіл. Наприклад, щоб віддати дитину до україномовної гімназії, яка існувала лише у м. Сімферополь, батькам необхідно було три роки стояти у черзі. Тобто проросійську свідомість у молодого покоління Півдня й Сходу країни центральна і місцева влади формували цілеспрямовано.

Таким чином, порушувався основний принцип: кожна людина повинна мати повне право вибирати мову навчання та отримувати освіту тією мовою, якою вона бажає. Відповідно до цього центральна й місцева влада повинні будувати стільки україномовних шкіл та відкривати стільки класів і груп з українською та іншими мовами навчання, скільки потребують цього місцеві мешканці. Тому, попри певні успіхи, не було забезпечено переведення навчальних закладів на викладання українською мовою згідно із календарним планом до 1996 р., а також не було створено належних умов для вивчення української мови тощо.

Завдячуючи взаємодії та консенсусу, починаючи з другої половини 1990-х років в Україні з'явилося більше двомовних шкіл, зокрема українсько-російських, українсько-румунських, українсько-угорських, українсько-словацьких та ін., а також — початкових і недільних шкіл з єврейською та іншими мовами навчання. Як окремий предмет або факультативно вивчалися кримськотатарська, угорська, польська, румунська, турецька, ідиш, гагаузька, новогрецька, словацька, чеська, німецька та інші мови. Представники національних меншин отримали можливість продовжувати навчання у Берегівському педінституті, який готує вчителів угорської мови, Львівському та Одеському університетах, а також Ізмаїльському педінституті, де готують вчителів болгарської мови, Державному

педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова — єврейської мови, Чернівецькому університеті — молдавської мови, Сімферопольському університеті — кримськотатарської мови, Дрогобицькому педінституті — польської мови, Львівському університеті — німецької, сербсько-хорватської, чеської мов тощо [7].

Під час «помаранчевої» влади спостерігалась повна чи часткова відсутність конструктивної взаємодії між східним і західним регіонами та їх політичними суб'єктами, що призвело до погіршення ситуації із вивченням української мови та отриманням освіти цією мовою на Сході і Півдні України. Щоб зберегти статус-кво та регіональну ідентичність, місцева влада багато робила для того, аби загальмувати поширення на Півдні і Сході держави української мови. Тобто у цьому випадку про забезпечення україномовною освітою усіх бажаючих, що мешкали в цих регіонах, навіть не йшлося. Навпаки, цей процес рухався у зворотньому напрямі: скорочувалась кількість годин на вивчення предметів українознавчого циклу, поширювалися російськомовна література, періодика, ЗМІ, які у місцевих мешканців продовжували формувати проросійську свідомість. Приміром, у Луганському аграрному університеті майже вдвічі було зменшено годин на вивчення курсу «Ділова українська мова», а іспит було замінено заліком [8]. У багатьох російськомовних школах Донеччини було відкрито класи із державною мовою навчання, а у вісьмох містах і районах області було введено предмет «новогрецька мова» та факультативний курс. Відкривалися недільні школи з вірменською, німецькою, новогрецькою, арабською, івритом та іншими мовами навчання [9, с. 33]. Незважаючи на гуманістичну політику центральної і місцевої влади, таких навчальних закладів все одно було недостатньо.

Відсутність дискурсу і часті конфлікти, які виникали у Верховній Раді між лівими і правими політичними силами щодо статусу української / російської мов, гальмували процес поширення української мови на Півдні і Сході країни. Ухвалення закону Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», а також мовна політика місцевої влади Півдня і Сходу країни були спрямовані на поширення російської мови у цих регіонах. В АР Крим функціонувало чотирнадцять українських загальноосвітніх навчальних закладів, у яких функціонували одна / дві групи, де предмети викладалися українською мовою, і не було жодного вишу, де б навчання проводилося українською мовою. Намагання місцевої влади цих регіонів не були марними: контингент студентів, який протягом десяти років навчався російською мовою, зріс майже на 10% і становив 133 тис. чол. [9, с. 9–10, 129, 131].

Завдячуючи безпосередньому спілкуванню й обміну інфомацією між центром та місцевою владою Заходу і Центру, правими політичними силами центральних і західних областей, у Західній Україні, зокрема на Волині, мовна політика була кардинально іншою: у зазначений період кількість бажаючих навчатися українською мовою поступово зростала. Мовою навчання у більшості шкіл Волинської області була українська мова, а у ВНЗ цієї області українською мовою навчалися практично усі студенти III–V рівнів акредитації. Кількість студентів, які на першому курсі не вивчали українську мову, становила близько 0,5%. В області працювала одна школа із російською мовою навчання і три школи у містах обласного підпорядкування мали класи з цією мовою навчання. У Центральній Україні, зокрема на Житомирщині, мовна ситуація майже не відрізнялася від західної: частка студентів, яка не вивчала дисциплін українською мовою, не перевищував 6%. ВНЗ області, як і на Київщині, здійснювали навчання українською мовою на 86–97%. Не вивчали української мови від 0,27 до 4,07% студентів. Конструктивна мовна політика проводилася і у навчальних закладах Києва, де українською мовою навчалось 98% школярів. У 16 школах Києва навчання здійснюється російською мовою, відкрито класи з вивченням івриту, польської, грецької, болгарської та інших мов національних меншин. Крім того, функціонує п'ять недільних шкіл з кримськотатарською, німецькою, литовською, грузинською, грецькою та іншими мовами навчання. В цілому у м. Києві українською мовою навчається 96,7% студентів, а в Київській області 100% [4, с. 544, 545].

Тісна співпраця місцевої влади Закарпаття з владою сусідніх держав дала можливість приділяти більше уваги мовам національних меншин: у школах цього регіону навчально-виховний процес здійснюється в основному українською мовою, але у 68 навчальних закладах він проводиться угорською, в 11 — румунською, у 3 — російською, 14 — українською і російською, 27 — українською та угорською, в 1 — російською і румунською, у 2 — українською, угорською, російською та румунською мовами тощо. А що стосується вищої школи, то українською мовою навчається 97,2% студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації. Зокрема, в Ужгородському університеті інформатики і права та у Мукачівському технологічному університеті викладання і навчання здійснюється українською мовою. У середньому викладання дисциплін державною мовою у цьому регіоні дорівнює 93,85%, а частка студентів, яка не вивчає українську мову, становить усього 0,77% [4, с. 528].

Висновки. Ефективність функціонування і розвитку освітньої галузі залежить від того, наскільки є дружніми і налагодженими взаємозв'язки та зворотні інформаційні потоки між етносами, політиками, полярними політичними силами, центральною владою і регіонами та між частинами окремих спільнот. Тому мовно-освітню політику, з одного боку, можна охарактеризувати як деструктивну, оскільки кількість охочих отримати освіту українською мовою не завжди збігалась із бажанням місцевої влади та політичної еліти надати такі послуги, з іншого боку, як конструктивну, якщо зважити на ті успіхи й зміни, які відбулися у цій галузі. Тому, незважаючи на певні успіхи, українська мова так і не стала основним засобом комунікації. Мовна ситуація може змінитися у позитивну сторону лише у тому випадку, коли освітня галузь буде повністю звільнена від політики, а освітній процес в основному буде здійснюватися державною мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Величко Т.* Про стан та чергові завдання впровадження Закону України «Про мови в Українській РСР» у системі Мінвузу України. — К., 1991. — 261 с.
2. *Кіпень В.* Донецщина в етнокультурному зрізі: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (10–11 листопада 1994) «Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи». — К., 1995. — С. 309–313.
3. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. — Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. — 363 с.
4. Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI ст.: у 3 кн. / авт. кол.: В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, С. Довгий та ін. — К.: Навч. книга, 2003. — Кн. 2: Освіта і наука. — 636 с.
5. Про виконання Постанови Ради Міністрів України від 12.02. 1991 р. № 41 «Про державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Україні на період до 2000 р.» / Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 166. — Оп. 17. — Од. зб. 123. — Арк. 106.
6. *Рябчук М.* Третьюрядна проблема першорядної ваги: українська мова як політичний чинник // Сучасність. — 2002. — № 6. — С. 50–69.
7. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України Про стан практичної підготовки студентів у вищих навчальних закладах // Інформаційний зб. Міністерства освіти і науки України. — 2001. — № 21.
8. *Сергієнко Ю.* Із досвіду викладання гуманітарних дисциплін державною мовою у ВНЗ Луганщини // Збірник наукових праць НДІУ. — К., 2006. — Т. 9. — С. 177–180.
9. *Кремень В.* Освіта України за роки незалежності: стан, факти, події. — К., 2001. — 231 с.

REFERENCES

1. *Velichko T.* Pro the state and duty tasks of introduction Law of Ukraine «About languages in Ukrainian SSR» in the system of Minvuzu of Ukraine. — K.: UMK VO, 1991. — 261 s.
2. *Kipen' V.* Donechchina in an etnokul'turnomu cut // Collection of materials of the International naukovo-praktichnoy conference (on November, 10–11 1994) the «Regional policy of Ukraine: conceptual principles, history, prospects». — K., 1995. — С. 309–313.
3. A linguistic policy and linguistic situation is in Ukraine: Analysis and recommendations. — Dil'ger. it is Kind. A house is the Kiev «Mohyla academy», 2008. — 363 s.
4. Scientifically is educational potential of nation: a look is in XXI st.: In 3 kn. / Avt. kol.: V. Litvin (ker.), In. Andruschenko, S. Dovgiy but other — K.: Navch. book, 2003. — Kn. 2: Education and science. — 636 s.
5. About implementation of Decision of Council of Ministers of Ukraine from 12.02. 1991 №41 «About the government program of development of Ukrainian and other national languages in Ukraine on a period in 2000 to» / Central record office of higher organs of power and management of Ukraine. — F. 166. — Op. 17. — Odes. zb. 123. is Ark. 106.
6. *Ryabchuk M.* Treteryadna problem of paramount importance: Ukrainian as political factor is // Contemporaneity. — 2002. — № 6. — S. 50–69.
7. The decision of the Ministry of Education and Science of Ukraine on practical training of students in higher education // Information Coll. Ministry of Education and Science of Ukraine . — 2001. — № 21.
8. *Sergienko Y.* The experience teaching humanities official language in high school Luhansk // Scientific Papers Research Institute . — K. , 2006. — Vol 9. — S.177–180.
9. *V. Kremen* Education Ukraine 's independence , the state of facts and events. — K., 2001. — 231 p.

Розділ V

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

УДК 007 : 316.28.32.019

Білан, Надія,

кандидат філологічних наук, доцент,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна),

Інститут журналістики,

доцент,

bilan_n@ukr.net

У статті йдеться про розвиток інформаційного суспільства в умовах глобалізації. Розглянуто етапи глобалізації, проаналізовано фактори становлення глобального суспільства. В умовах процесу формування інформаційного суспільства і глобалізації, що розгортається, інформація та знання стають першочерговими засобами здійснення комунікацій у соціальному середовищі. Важливою складовою глобалізації є використання інформаційних технологій, особливо Інтернету. Глобалізація стала найважливішою тенденцією сучасного світу, а її основою є інтеграція інформаційних систем в єдину світову систему. Інформаційна глобалізація необхідна для формування єдиного світового ринку, який потрібно регулювати економічними, політичними й маніпулятивними методами.

Ключові слова: інформаційне суспільство, комунікація, інтеграція, інформація, глобалізація, інтернет, постіндустріалізм.

DEVELOPMENT OF INFORMATION SOCIETY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Bilan, Nadiya,

candidate of filological science, associate professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Institute of journalism,

associate professor,

bilan_n@ukr.net

The article deals with the development of information society in the context of globalization. The stages of globalization have been examined, factors of global society formation have been analyzed. In terms of the process of information society and globalization which unfolds, information and knowledge are primary means of communication in social environment. An important component of globalization is the use of information technologies, especially Internet. Globalization has become a major trend in the modern world, and it's basis is the integration

of information systems into the into a single global system. Information globalization need to create a single global market, you want to adjust by the economic, political and manipulative methods.

Key words: information society, communication, integration, information, globalization, Internet, post-industrialism.

Кінець ХХ — початок ХХІ ст. ознаменувався бурхливими процесами інформаційно-комунікаційної революції в глобальних, світових масштабах. Формування та розвиток інформаційного суспільства є характерною рисою ХХІ ст. Глобалізація сьогодні стала найважливішою тенденцією сучасного світу, а її основою є інтеграція інформаційних систем в єдину світову систему [1].

Наукові концепції глобалізму, постіндустріалізму, інформаційного суспільства, які набули політичної актуальності в добу постіндустріальних трансформацій, стали предметом гострих політичних дискусій на початку ХХІ ст., створили ґрунтовну базу з теоретичних та прикладних досліджень інформаційної політики та формування інформаційного суспільства, засвідчили еволюцію та динаміку наукової доктрини глобальної цивілізації.

Перші публікації щодо побудови інформаційного суспільства з'явилися на Заході та в Японії на початку 60-х років ХХ ст. і були розвинені у працях Й. Масуди, Д. Белла, У. Дайзарда, А. Тоффлера, Р. Коена, Дж. Янга, М. Бангеманна, М. Кастельса, Ш. МакБрайда, М. Масмуді, Г. Кана, І. Валлєрстайна, С. Хантінгтона, З. Бжезинського, А. Тойнбі, Ф. Фукуями, П. Дракера, М. Каплана, М. Пората, Ф. Махлупа, Т. Умесао, Р. Дарендорфа та ін.

Аспекти глобалізації досліджуються у працях Г. Бехманна, М. Кастельса та П. Хіманена, Е. Роговського, М. Берковича, А. Гусейнова, В. Котигоренка, В. Толстих, Ю. Яковця, О. Прокопенка, М. Лукиної, В. Бебика, К. Гуцал, І. Артамонової, І. Балинського, Р. Войтовича, Л. Соловйової, В. Нечаєва, В. Іжболдіна, М. Акулич, І. Шульги, С. Коноплицького, Ю. Краснокутської тощо.

Мета статті — визначити основні концептуальні підходи до формування інформаційного суспільства в умовах глобалізації.

Завдання статті — систематизувати вітчизняний і зарубіжний досвід дослідження формування інформаційного суспільства в умовах глобалізації, розглянути етапи глобалізації, проаналізувати фактори становлення глобального суспільства.

Методи дослідження. У статті використано метод порівняння, описовий метод та метод системного аналізу.

Результати та обговорення. Глобалізація — це процес інтеграції людства в одне ціле, характеризує нову епоху розвитку людства — епоху глобального світу. Під глобалізацією у соціології розуміється дедалі більш посилюючий вплив та діяння загальнолюдських, світових (глобальних) процесів на долі окремих країн та народів, а також усього людства в цілому [2].

На думку вітчизняного дослідника В. Бебика, глобалізацію потрібно розглядати як історичний процес від часу створення держав як таких поза просторовими і часовими межами, а не як феномен виключно кінця ХХ — початку ХХІ ст. [3].

Так, російський дослідник В. Нечаєв виокремлює такі етапи глобалізації:

Перший етап характеризується зародженням світових релігій на початку нової ери літочислення. Поява світових релігій пов'язана з пошуком загальнолюдських цінностей, можливостей виходу систем ціннісних орієнтацій за межі національних кордонів.

Другий етап обумовлений появою перших університетів та відноситься до початку другого тисячоліття. Формування університетів допомагало подолати вузькі перешкоди національно-традиційних, професійних практик та вийти на використання більш універсальних практик.

Третій етап — це початок третього тисячоліття, коли з'являються нові інформаційно-комунікаційні системи (мережі) з комп'ютерними технологіями, які дозволяють проводити інтерактивне, трансактне спілкування в синхронному режимі. Сучасні мережі дають нові можливості, а також пропонують модернізацію діючих інститутів цивілізації [4].

Глобалізація, на думку О. Прокопенка, — це певний історичний етап еволюції людського суспільства, це розвиток економічних взаємовідносин між різними світовими регіонами, країнами, а також розширення міжнародних зв'язків в економічній, соціально-політичній та культурних сферах суспільства. Процес глобалізації, на думку дослідника, є гетерогенним і зіштовхується з національними інтересами окремих країн, має суперечливий характер.

Важливою складовою глобалізації є використання інформаційних технологій, особливо Інтернету. Інформаційні технології та Інтернет формують світовий інформаційний простір і є техніко-соціальною основою глобалізації. Глобалізацію варто розглядати, зауважує дослідник, як процес, що розвивається за рахунок змін інформаційних технологій та їхнього зростаючого впливу на різні

сфери суспільства. За рахунок перетворення цих сфер, процес глобалізації призводить до формування нового стилю життя людей [5].

Вітчизняна дослідниця К. Гуцал зауважує, що в умовах глобалізації світу всі провідні країни прагнуть забезпечити для себе авангардні позиції в інформаційному суспільстві. Інформаційне суспільство — це суспільство нового типу, яке формується в результаті нової глобальної соціальної революції, породженої вибуховим розвитком та конвергенцією інформаційних і комунікаційних технологій; суспільство знань, у якому головною умовою благополуччя кожної людини й кожної держави стають знання, отримані завдяки безперешкодному доступу до інформації й умінню працювати з нею; глобальне суспільство, у якому обмін інформацією не матиме ні часових, ні просторових, ні політичних меж і яке, з одного боку, сприяє взаємопроникненню культур, а з іншого — відкриває кожному співтовариству нові можливості для самоідентифікації [6].

Л. Соловійова у своєму дослідженні доводить, що специфіка розвитку суспільства початку XXI століття пов'язана з процесами накопичення, переробки та використання інформації. Процес інформатизації, пронизуючи всі сфери суспільного життя, суттєвим чином змінює не тільки їхній зміст, а й способи і форми відображення змінюючого буття у свідомості людини. Важливим фактором суспільного розвитку та головною цінністю сучасної епохи, зазначає дослідниця, є інформація, яка циркулює по каналах зв'язку та об'єднує людей в одне соціальне ціле, формуючи глобальний інформаційний простір. Саме вона сьогодні є своєрідним капіталом, а сучасні комунікації є важливими засобами володіння даним «інформаційним капіталом». Телебачення, комп'ютер, мережа Інтернет є символами сучасності, відкривають нові можливості для осягнення світу. У цьому зв'язку досить значною проблемою залишається розуміння характеру та особливостей впливу інформаційно-комунікаційних технологій на зміну традиційної системи діяльності людини та основних форм міжособистої комунікації [7].

Посилаючись на дослідження італійського філософа Дж. Ваттімо, Л. Соловійова називає сучасне суспільство суспільством загальної (загальносуспільної) комунікації, а засоби масової комунікації — одним із головних джерел глибинних суспільних перетворень, змінюючи сучасність у постсучасність, єдину та універсальну історію в симультантну, тобто одночасну, в якій усі розташовані у площині одночасного існування, де немає стадій, етапів, епох [7].

Так, дослідник В. Іжболдін у праці «Генезис концепції інформаційного суспільства» наголошує, що інформатизація стала домінуючим фактором світової історії, вона вже реальність, що впливає на світові події. Вона охоплює різні галузі соціальної дійсності, духовної та матеріальної культури, ставши одним із головних факторів глобалізації [8].

Внаслідок глобалізації різних сторін суспільного життя формується нова соціоприродна реальність, адаптація до умов якої припускає наявність якісно нових наукових знань про взаємозв'язки та синергетичних взаємодій соціальних, політичних, економічних, технологічних, екологічних факторів. Вживання людства, стійкі зміни розвитку суспільства в умовах глобалізації виявляються, таким чином, однозначно залежним від рівня розвитку науки, її прогностичних функцій, одержання випереджувальної інформації про стан природи, суспільства, техносфери, тенденції розвитку культури, світової економіки, засобів комунікації та інших атрибутів сучасного соціального буття [8].

Пріоритетного значення набуває у порівнянні з «матеріальними» ресурсами «нематеріальний» ресурс — знання, що знаходить відображення у необхідності розвивати спеціальний напрям менеджменту як управління інтелектуальним потенціалом (ресурсом). Необхідність переходу до стійкого розвитку показує необхідність менеджменту знань (управління знанням) [8].

М. Акулич зауважує, що глобалізаційні процеси, які відбуваються у сучасному світі, у тій чи іншій мірі та формі охоплюють багато соціальних інститутів, організацій, процесів.

Так, наприклад, дослідниця стверджує, що визначеними глобалізаційними тенденціями у сфері освіти є: універсальна мова науки; наявність єдиних класиків в окремих науках; спільне у методиці та техніці викладання; спільне у функціях освіти як соціального інституту. Глобалізаційні тенденції в освіті безпосередньо пов'язані з рівнем спільного у національних освітянських системах [2].

У праці Г. Бехманна розглядається сучасне інформаційне суспільство як суспільство ризику. Автор пояснює ризик як ключову категорію сучасної теорії суспільства, як поняття соціальної теорії, подає структуру ризику у суспільстві постмодерну. Розкриває сучасне бачення інформаційного суспільства, викладає концепції та соціальні функції інформації, інтерпретує поняття культури та глобалізації крізь призму Інтернету, аналізує проблему суспільства знань, розкриває культурні функції Інтернету — плюралізм та раціональність у глобальному світі [9].

Так, вітчизняний науковець Р. Войтович, посилаючись на російського дослідника В. Добренєва, виділяє такі фактори становлення глобального суспільства:

— глобальні комунікації, які є засобом реалізації відповідних інтегративних форм, зокрема Інтернет, мобільний зв'язок, які стирають певні міждержавні кордони;

– глобальна економіка, що характеризує відповідні форми функціонування транснаціональних корпорацій, які підміняють собою характер національної економіки (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку). Національні механізми регулювання економічного розвитку підміняються транснаціональними;

– глобальна політика, яка характеризує вплив наймогутнішого суб'єкта — співтовариства розвинених західних держав, лідером серед яких є США. Західні держави, спираючись на свою економічну та військову могутність, утворюють найбільш впливові міжнародні організації (НАТО, «велика сімка»). Це є однією з форм реалізації політичних інтересів певних транснаціональних структур, а не національних держав, а отже, і первинною формою глобального суспільства;

– глобальна культура, що об'єднує всі світові цінності планети. Світ споживає майже однакову кінопродукцію (у різних країнах світу вона становить від 60 до 100% національного кіноринку), англійська музика також відіграє надзвичайно важливу роль;

– глобальна наука, яка є результатом відповідного міжнародного академічного обміну, розвиток світової академічної інфраструктури (світові наукові альманахи, електронні наукові журнали);

– глобальна мова, роль якої відіграє англійська, її глобальне поширення призводить до засмічення відповідних національних мов (формується так званий глобальний сленг, глобальні мовні кальки, національні мови зазнають певної градації);

– глобальна уніфікація стилю життя, яка характеризує те, що на різних кінцях світу люди споживають однакову їжу, носять однаковий одяг, дивляться однакові фільми, формують тотожний світогляд та побут. Така глобальна уніфікація протистоїть національній своєрідності та місцевій самобутності [10].

Р. Войтович розкриває у своїй статті сутність глобального інформаційного суспільства як нової форми соціальної організації в умовах впливу сучасних процесів глобалізації.

На думку дослідника, важливим фактором становлення глобального суспільства є глобальний тероризм, який дедалі частіше спонукає громадян окремих суспільств об'єднуватися між собою, аби протистояти експансії окремих держав, їх економічній та військовій могутності. Саме тероризм вимагає об'єднання та прагнення до консолідації суспільств, які протистоять експансії окремих військових та політичних блоків [10].

Також автор поділяє думку багатьох вітчизняних дослідників, що важливим фактором становлення глобального суспільства є розвиток інформаційно-комунікативних технологій, що, у свою чергу, призводить до появи глобального суспільства знань.

Р. Войтович виокремлює такі основні форми глобального суспільства: глобальне інформаційне суспільство, глобальне комунікативне суспільство, глобальне відкрите суспільство, глобальне громадянське суспільство [10].

На думку Р. Войтовича, глобальне суспільство — це така форма соціальної організації, яка включає сукупність держав, об'єднаних між собою на договірних засадах, які мають на меті створення єдиного соціально-економічного, культурного та політичного простору з мінімальними регламентивними обмеженнями. У межах цієї соціальної організації існують такі національні суспільства, які є більш ефективними у певних відносинах і які тим самим декларують усьому об'єднанню певні культурні норми, які визначають відповідний рівень міжнародної відповідальності. У межах такого співтовариства формується певний стиль життя. Згідно з цим метою відповідних інституцій глобального суспільства є його захист, адже з огляду на те, наскільки глобальне суспільство ефективно захищає цей стиль життя, оцінюється й ефективність такого соціального об'єднання [10].

Важливим критерієм функціонування глобального суспільства, зауважує науковець, є формування належного рівня його культури, яка б переважно забезпечувала відсутність конфліктів між його членами, взаємопопереджувальну та лояльну поведінку, що виключає формальну регламентацію. Глобальне суспільство має виступати такою формою соціального об'єднання, за якої не виникає радикальних суперечностей між національною та міжнародною сферами відповідальності і яка повною мірою слугує реалізації найвищої мети функціонування суспільства в умовах глобалізації: це досягнення національної безпеки, стабільне функціонування всіх сфер суспільного життя та належне утилітарне регулювання традиційних інститутів управління [10].

Висновки. Формування інформаційного суспільства є передумовою для еволюційного переходу до наступної стадії розвитку людства, цивілізаційно-технологічним фундаментом якої є індустрія створення, обробки та передачі інформації, виробництва інтелектуальних інновацій та культурних стандартів.

В умовах процесу формування інформаційного суспільства і глобалізації інформація та знання стають першочерговими засобами здійснення комунікацій у соціальному середовищі. Важливою складовою глобалізації є використання інформаційних технологій, особливо Інтернету. Глобалізація

стала найважливішою тенденцією сучасного світу, а її основою є інтеграція інформаційних систем в єдину світову систему. Інформаційна глобалізація необхідна для формування єдиного світового ринку, який потрібно регулювати економічними, політичними й маніпулятивними методами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бєбик В. М.* Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікації / В. М. Бєбик // Інформація і право. — 2011. — № 1(1). — С. 41–49.
2. *Акулич М. М.* Образование в условиях глобализации [Электронный ресурс] / М.М. Акулич. — Режим доступа: elar.urfu.ru/bitstream/10995/766/1/UM-2005-05-08.pdf. — Дата доступа: 18.07.2014.
3. *Бєбик В. М.* Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві : психологія, технології, техніка публік релейшнз: монографія / В. М. Бєбик. — К.: МАУП, 2005. — 440 с.
4. *Нєчаєв В.Я.* Параметры глобализации и факторы Болонского процесса / В.Я. Нєчаєв // Вєстн. Моск. ун-та. — 2004. — № 4. — С. 27–34.
5. *Прокєпєнко А.Н.* Интернет как инновационное средство глобализации: дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / А. Н. Прокєпєнко. — Ростов на Дону, 2004. — 174 с.
6. *Гуцал К.А.* Особливості й шляхи переходу України до інформаційного суспільства в умовах глобалізації // [Електронний ресурс] / К. А. Гуцал. — Режим доступу до стат. :http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_cum/Dtr_sk/2012_4/files/sc412_9.pdf— Дата доступу: 16.05.2014.
7. *Сєлєвєва Л.Н.* Трансформация коммуникативных стратегий в глобальном информационном пространстве [Электронный ресурс] / Л. Н. Сєлєвєва. — Режим доступа: www.ssa-rss.ru/files/File/congress2012/part4.pdf. — Дата доступа: 23.06.2014.
8. *Ижболдин В. А.* Генезис концепции информационного общества : автореф. дисс. на соиск. научн. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «социальная философия» [Электронный ресурс] / В.А. Ижболдин. — Москва, 2012. — 16 с. — Режим доступа: www.disscat.com/content/genezis-kontseptsii-informatsionnogo-obshchestva. — Дата доступа: 4.03.2014.
9. *Бєхманн Г.* Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Г. Бєхманн ; [пер. с нем. А. Ю. Антоновського, Г. В. Гороховой и др.]. — М.: Логос, 2010. — 248 с.
10. *Вєйтєвич Р.В.* Глобальне суспільство як нова форма соціальної організації у сучасних умовах [Електронний ресурс] / Р.В. Вєйтєвич. — Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05vrvosu.pdf>. — Дата доступу: 2.04.2014.

REFERENCES

1. *Bebyk, V. M.* (2011), The global information society: concepts, structure, communication // Information and law, № 1(1). — pp. 41–49.
2. *Akulich, M. M.* (2014), Education in terms of globalization, Available at: elar.urfu.ru/bitstream/10995/766/1/UM-2005-05-08.pdf (accessed 18 July 2014).
3. *Bebyk, V. M.* (2005), Information-communication management in the global society: psychology, technologies, public relations technique: monograph, K: MAUP, — 440 p.
4. *Nechaev, V. Y.* (2004), Globalization parameters and Bolon process factors // Moscow university bulletin, (4), pp. 27–34.
5. *Prokopenko, A. N.* (2004), Internet as innovation mean of globalization: dissertation of the candidate of philosophical sciences. Specialization 09.00.11, Rostov na Donu, 174 p.
6. *Gutsal, K. A.* (2014), Features and ways of Ukraine's transition to the information society in terms of globalization, Available at: http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_cum/Dtr_sk/2012_4/files/sc412_9.pdf (accessed 16 May 2014).
7. *Solovieva, L. N.* (2014), Communicative strategies transformation in global information space, Available at: www.ssa-rss.ru/files/File/congress2012/part4.pdf (accessed 26 June 2014).
8. *Izboldin, V. A.* (2012), Genesis of concept of information society: dissertation author's abstract on scientific degree of candidate of philosophical sciences: specialty 09.00.11 «social philosophy», Available at: www.disscat.com/content/genezis-kontseptsii-informatsionnogo-obshchestva (accessed 4 Mach 2014).
9. *Behman, G.* (2010), Modern society: risk society, information society, knowledge societ, (translation from German A. Y. Antonovsky, G v. Gorohova, D. V. Efremenko, V. V. Kaganchuk, S. V. Mesyaz), Moscow, logos, 248 p.
10. *Voytovich, R. V.* (2014), Global society as a new form of social organization in modern environment, Available at: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05vrvosu.pdf>. — (accessed 2 April 2014).

ІНТЕРНЕТ ТА ХУДОЖНІЙ ПРОЦЕС: ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОВПЛИВУ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА

УДК 7.036

Ривліна, Валентина,

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

(Дніпропетровськ, Україна),

кафедра масової та міжнародної комунікації,

аспірантка,

e-mail: j0707@ukr.net

Статтю присвячено проблемі взаємозв'язку та взаємовпливу масової культури та сучасного масового мистецтва. Доведено, що взаємозв'язок масової культури та сучасного мистецтва у контексті сучасної комунікації виявляє принципи модернізації суспільства в контексті глобальних процесів світового співтовариства за допомогою тріади «особисте — суспільне — загальнолюдське» й сприяє формуванню плюралістичних поглядів, толерантності й взаєморозуміння між людьми. Здійснено аналіз взаємин суспільства, митця й мистецтва у системі сучасних масових комунікацій, зокрема в мережі Інтернет.

Особливості формування нового типу особистості й нового образу художника у системі сучасної суспільної комунікації є теоретичною прогалиною у науковій літературі. Відсутній цілісний аналіз взаємовпливу масової культури та сучасного мистецтва у системі масових комунікацій, у тому числі в мережі Інтернет. Пропонована стаття усуває цю прогалину. Актуальність теми також визначається недостатньою науковою осмисленістю місця і ролі художника в сучасному (постмодерному) суспільстві.

Ключові слова: Інтернет, масова культура, медіакультура, художній процес, комунікація, сучасне мистецтво.

INTERNET AND ARTISTIC PROCESS: TO THE QUESTION OF MUTUAL INFLUENCE OF MASS CULTURE AND CONTEMPORARY ART

Ryvlyna, Valentina,

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Dnipropetrovsk, Ukraine),

Department of Mass and International communications,

postgraduate student,

e-mail: j0707@ukr.net

The article is devoted to the problem of relationship and mutual influence of mass culture and modern mass art. It is proved that the relationship of mass culture and contemporary art in the context of modern communication reveals the principles of social modernization in the context of global processes of world community with the help of the triad «private — public — universal» and promotes the formation of pluralistic views tolerance and mutual understanding between people. The relationship between society, the artist and art in the system of modern mass communications, including the Internet were analyzed.

Features of formation a new type of of personality and a new artist image in the system of contemporary social communication are gaps in scientific literature. There is no complete analysis of mutual influence of mass culture and contemporary art in the system of mass communications, including the Internet. The proposed article removes this gap. Actuality of theme is also determined by the lack of scientific comprehension of artist's place and role in contemporary (postmodern) society.

Key words: Internet, mass culture, media culture, artistic process, communication, contemporary art.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Інтернет як засіб соціальної комунікації формує особливе субкультурне середовище, яке слугує як засіб передачі інформації, взаємообміну емоціями, трансляції досвіду, навчання, соціалізації тощо. В Інтернеті, як ніде більше, стають помітними тренди злиття молодого мистецтва із масовою культурою, у той час як майбутнє самої масової культури викликає занепокоєння через процес персоналізації особистих каналів інформації. Сучасне мистецтво за допомогою «всесвітньої павутини» популяризується, а до музеїв сучасного мистецтва, які з'явилися у багатьох містах світу, вибудовуються довжелезні черги відвідувачів. Митці, що не загравали колись із кодами популярної культури, проводять акції разом із виконавцями нетрадиційної музики, а артисти формують свій сценічний стиль за допомогою авангардних молодіжних веб-арт-течій. Все це зумовлює актуальність проблеми взаємозв'язку Інтернету як засобу масової комунікації та сучасного художнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом проблемі художньої творчості, її осмисленню приділялася значна увага у вітчизняній й іноземній науковій літературі. Причому слід зазначити, що дуже часто історико-філософський підхід поєднувався з концептуальним аналізом стану сучасного авторів мистецтва.

Друга половина — кінець ХХ ст. принесли нові трактування сутності художнього процесу. Визначною рисою цього періоду є зближення художнього, наукового й філософського пізнання світу. Крім того, спостерігаються надзвичайна строкатість і різноманіття методологічних підходів до вивчення феномена художньої творчості і його місця й ролі у суспільстві. Особлива увага при цьому приділяється вивченню питань співвіднесеності творчості й твору, істини й мистецтва (М. Гайдеггер, М. Мерло-Понті, Р. Інгарден), взаємин мистецтва й політики, влади (Р. Барт, М. Фуко, Ж. Бодрійар, Ж. Делез, Ф. Гваттарі, Б. Гройс, Ф. Лаку-Лабарт й ін.). Центральною проблемою міркувань про сучасне мистецтво стає тема взаємозв'язку змін, які відбулися у мистецтві, і нових уявлень про картину світу, нового статусу людини у суспільстві (Ж.-Ф. Ліотар, П. Козловські, Ж. Дерріда, У. Еко, Ч. Дженкс, Ф. Джеймісон, Л. Фідлер та ін.).

Сучасна вітчизняна дослідницька література, звернена до цієї теми, досить різноманітна, тому обмежимося перерахуванням імен тих авторів, роботи яких безпосередньо стосуються проблем, що піднімають у дослідженні: О. Берегова, М. Гончаренко, В. Петрушенко, О. Подшибякін, Г. Почепцов, Л. Черкашина, О. Юрефєва. Ці автори досліджують глибинні проблеми взаємин мистецтва й філософії, аналізують закономірності формування естетичних проблем у контексті світової культури й ідеології, розглядають соціальні функції мистецтва, художню культуру й художнє життя суспільства та їх місце у сучасній системі комунікацій.

Безпосередньо проблемами взаємовпливу масової культури і масової комунікації займалися Н. Зражевська [7], Л. Змій [6], Б. Черняков [13], С. Квіт [9], Б. Потятиник. Концепції й ідеї названих авторів багато в чому визначили сучасні теоретичні підходи щодо проблеми й практики художнього життя у системі масових комунікацій. Крім того, соціальні трансформації кардинально змінили й фігуру самого митця, його місце у суспільстві, зв'язок із соціальним середовищем.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Особливості формування нового типу особистості й нового образу художника у системі сучасної суспільної комунікації є теоретичною прогалиною у науковій літературі. Так, зокрема, відсутній цілісний аналіз взаємовпливу масової культури та сучасного мистецтва у системі масових комунікацій, у тому числі в мережі Інтернет.

Обрана тема може бути обґрунтована й розкрита у двох основних напрямках. По-перше, відповідно до того значення, яке ця проблематика має у теорії комунікації в цілому та у сучасній соціальної комунікації зокрема. По-друге, у співвіднесенні цілей і завдань дослідження із сьогодинішнім станом і завданнями теорії соціальних комунікацій. Актуальність теми також визначається недостатньою науковою осмисленістю місця і ролі художника в сучасному (постмодерному) суспільстві.

Формулювання цілей статті. Мета статті безпосередньо впливає із аналізу стану розробки теми, а саме: дати цілісний аналіз взаємин суспільства, митця й мистецтва у системі сучасних масових комунікацій, зокрема мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Проблема взаємозв'язку художньої творчості й соціуму залишалася в центрі уваги мислителів за всіх часів. Як впливає стан суспільства на мистецтво? Яке належне місце мистецтва в суспільному житті? Яке його призначення? І, насамперед, які механізми взаємозв'язків соціального й художнього? Відповісти на ці питання намагалися здавна. Проблема полягала у тому, щоб дати відповідь на питання, чи здатні твори мистецтва приводити до оздоровлення суспільної атмосфери, або вони повинні повністю відмовитися від цих спроб, відгородитися від навколишньої реальності.

Так, починаючи з античності, розгляд мистецтва, його сутнісних рис сполучався із аналізом художнього життя, конкретних видів мистецтва, місця й ролі художника у ньому. А відтак — і в системі комунікацій.

У цьому сенсі важко провести чітку межу між історією проблеми та її втіленням у сучасності.

Вивчення проблеми місця й ролі художньої творчості, статусу художника у соціумі було характерно для всієї історії європейської філософської думки. Значна увага приділялася специфіці мистецтва у соціальному й історичному контексті, зумовленості творчої позиції художника фактами його біографії.

Великий внесок у розробку проблеми соціально-психологічної детермінованості художньої творчості внесли роботи дослідників, які розглядали художню творчість як вираження суспільної психології свого часу, казали про глибинне «споріднення» співтворчості художника й реципієнта.

Кардинальні зміни, що відбуваються в суспільстві й у світі мистецтва, починаючи із другої половини ХХ ст. та, особливо, на рубежі ХХ—ХХІ ст. висунули проблему непростих взаємин суспільства й художника. Пошуки нових форм відносин зі світом, нове світосприйняття створили, відповідно, особливі форми художньої діяльності й зумовили нове ставлення як до художньої творчості, так і до місця художника в соціумі.

У цьому зв'язку гостро постає проблема взаємозв'язку художньої творчості й соціальної комунікації, зокрема — мережі Інтернет.

Аналіз соціальної комунікації, її природи, різновидів комунікативного Інтернет-дискурсу показали, що актуальність цього проблемного поля пов'язана зі становленням і розвитком відкритого, цивілізованого суспільства, яке характеризується тим, що в ньому виникають принципово нові форми спілкування й комунікації, засновані на соціальному й особистісному партнерстві, здоровій конкуренції, на правових і соціальних основах формальної рівності всіх членів (громадян) суспільства, на раціональному врегулюванні суспільних відносин [9].

Інтернет-комунікація як діяльність є системою елементарних актів, які складаються з ланцюга взаємозалежних комунікативних дій: вхід суб'єкта до комунікативної ситуації, її оцінка, вибір суб'єкта для можливої взаємодії, створення завдання комунікативного менеджменту, залучення суб'єкта-партнера, формування загального тла комунікативної взаємодії, стимулювання комунікативних дій партнера.

Дослідження дозволили сформулювати таке визначення: мережа Інтернет як засіб соціальної комунікації — це особливий феномен, який є виразником таких міжсуб'єктних відносин, як комунікативна взаємодія, обмін змістами у часі й просторі, пізнання, конструювання й конституювання суспільних і міжособистісних стосунків. Мережа Інтернет є при цьому функціональною характеристикою сучасного суспільства, яка орієнтована на відтворення й динаміку соціокультурних норм і зразків, що підтримують суспільну єдність [8; 12].

У сфері художньої творчості кінець ХХ та початок ХХІ століть пройшли під знаком глобальної переоцінки традиційних цінностей минулих епох, перебудови художніх парадигм, що зумовило появу нових арт-практик й нове ставлення як до художньої творчості, так і до місця художника в соціумі.

У сучасному світі, коли мистецтво не зводиться до «витворів», але конструюється учасниками комунікації всередині соціокультурної системи, участь глядача в процесі інституціонального функціонування мистецтва надзвичайно зростає. Поставангардний художник усвідомлює виниклу багатозначність усередині системи мистецтва, де множинність інтерпретацій є законним контекстом його існування. І чим ширше поле для інтерпретацій, тим більше збагачується мистецький твір. За слушним зауваженням О. Юферевої, «якщо спиратись на філософські засади трактування синтезу, то виявляється, на перший погляд, незначна, але досить красномовна деталь: опис змін певної системи відбувається за аналогією до життєвих процесів, імовірно, з відчуття вузькості «стандартних» узагальнених категорій, застосовуваних до творчості. Доволі часто трапляються «віталістські» вирази: «енергія синтезу», «сила», «внутрішнє стремління», — вони свідчать про намір зберегти в його організації сліди «абсолютності», невичерпності, запобігти схематизації процесу, відбити формування потенційних можливостей художньо-пізнавальних форм» [21].

Радикально змінилися процеси встановлення соціального статусу сучасного художника. Амбітна персоналізація цілей призвела до того, що для успіху художник має керуватися сингулярними методами та позачасовістю результатів своєї творчості. Кар'єра сучасного митця — це винахід непересічною особистістю властивої тільки йому естетичної траєкторії, причому його біографія, повна перешкод і невдач, має свідчити про відмову від канонів і традицій і його маргіальності. Крім того, поняття «професіоналізм» сьогодні поступається місцем доктрині «технологічності» мистецтва,

а також доповнюється критерієм його визнання як художника. Сьогодні художник оцінюється за успіхом його витворів, вимірюваному його здатністю змусити суспільство прийняти й схвалити мистецькі добутки та, в узагальненому плані, його концепцію того, що мають являти собою мистецтво й митець. «Модерне мистецтво, відображаючи у своїх безпредметних формах суспільне відчуження і протистоячи цим консюмерним тенденціям, поступово саме стає бажаним продуктом і споживається на новому витку обороту символічного капіталу. Сам Теодор Адорно, в чомусь навіть вступаючи в протиріччя з іншими своїми негативними оцінками «естетичного гедонізму», вбачав у своєрідній насолоді від цього модерністського заперечення джерело порятунку для мистецтва, а не лише витончений спосіб примирення з реальністю. Він навіть вважав, що для модерністських творів саме тут зберігається потенціал формального розвитку. Суб'єктивне задоволення від мистецтва пов'язане з об'єктивними якостями твору, хоч і не зводиться до них. Естетична насолода тільки вказує на ці якості, але не засвідчує сам твір як зразок, не конституює його. Іншими словами, одержувана нами насолода від мистецтва не може бути іманентним критерієм його художності та гарантом його якості. Інакше витвір мистецтва зрівнявся б з будь-яким іншим об'єктом споживання, про який ми судимо якраз на підставі одержуваного від нього задоволення або користі» [12].

У сучасному суспільстві констатується принципова неможливість установалення «художніх критеріїв» якості добутку, що зумовлено процесами подальшої технологізації художньої творчості, плюралізації художньо-публічного простору, зміни внутрішньої структури художнього простору і його зовнішніх меж. Істотно позначилось на мистецтві графіки поширення інформаційно-комп'ютерних технологій. Створення плакатів, листівок, логотипів, візиток, веб-сайтів — тепер це прерогатива графічних дизайнерів. В умовах ринку чи не найбільш популярним видом комп'ютерної графіки стала рекламна, вона набула масового характеру. Новим видом графічного мистецтва стає нет-арт, який існує у просторі комп'ютерних мереж різних форматів [18, с. 10].

Новітні технології радикально впливають на сутність мистецької творчості. Сучасний графічний дизайн, медіа-проекти, реклама набувають дедалі більшого значення та ролі в мистецькій діяльності.

Сьогодні модернізація художнього процесу розглядається одночасно і як перехід від «закритості» до «відкритості» суспільства або більшої його відкритості шляхом диференціації й ускладнення структури суспільства. При цьому мова йде не про механічну «вестернізацію» або «уніфікацію», а про «глибинну трансформацію масової свідомості на основі вироблених західною культурою соціальних ідеалів і раціоналізму за можливості збереження специфіки етнонаціональних традицій» [5].

Термін «post-modern revolution» одним із перших використав у науковому обігу дослідник [2], підкресливши, що «постмодерний виклик став надзвичайно ефективним у прискоренні руйнування комунізму й тріумфу антикомуністичної революції» [2, с. 43].

«Постмодерна революція», яка змінила економічну основу суспільства, характер соціально-культурного середовища, його духовно-психологічну атмосферу, звалила стереотипи старої ідеології, під впливом демократизації розпочався процес формування нових соціальних відносин, цінностей й інститутів, стала можливою реалізація цивільних прав і свобод [17].

Найважливішим фактором сучасної модернізації стала медіакультура — інтенсивний розвиток засобів масової комунікації, насамперед електронних. Саме медіакультура, як явище інформаційної епохи, виступила потужним каталізатором багатьох соціальних процесів, які вплинули на політичний, економічний, а відтак — і художній розвиток суспільства.

Сама сутність впливу Інтернету на художній процес пролягає у сфері медіакультури, під якою розуміємо «сукупність інформаційно-комунікативних засобів, матеріальних та інтелектуальних цінностей, створених людством у процесі культурно-історичного розвитку, яка сприяє формуванню суспільної свідомості й соціалізації особистості» [10]. Себто є посередником між сучасними технологічними засобами та культурним надбанням людства, художньою творчістю [12].

Медіакультура початку ХХІ ст. стає не тільки фактором соціальної модернізації як на Заході, так і в Україні, але й основою міфотворчості. Цей процес особливо наочний на прикладі протиборства тоталітарних ідеологій. Міф, будучи інструментом політичної влади, сприяв міфологізації друкованих видань, радіо, кіно, ТБ, а відтак — ставав маніпулятором суспільної свідомості.

Інформаційний «вибух» ХХ — початку ХХІ ст. виявив основні показники постмодерністської («постіндустріальної») епохи: «демасифікацію» преси (термін, вперше уведений американським соціологом Е. Тоффлером [17]), телекратію та створену нею «кліп-культуру», посилення ролі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), серед яких є й мережа Інтернет.

«Археологією знання» названо метод дослідження документально зафіксованих дискурсивних практик, а також їхній зв'язок із соціокультурними обставинами [19]. Сьогодні очевидно і в Україні, і у світі стає влада медіа, влада інформації.

А звідси особлива функція медіакультури — бути інтегратором українського модерну на початку ХХІ ст. Термін «інтегратор» уведений для виявлення ролі того або іншого соціального інституту, що сприяє подоланню «розколу» суспільства в умовах модернізації. А інструментом інтеграції є «інтерпретація», без якої неможливо «прийняття масовою свідомістю нової ідеї або концепції» [1, с. 120].

Сучасна інформаційна епоха пов'язана, насамперед, із глобальним медіасередовищем, створенням єдиного світового інформаційного простору. Мова йде, по суті, про нову, інформаційну цивілізацію, співвіднесену із колосальним, небаченим раніше впливом сучасної «індустрії інформації» буквально на всі сфери громадського життя. Керування бізнесом у наші дні — це й керування суспільною свідомістю, що доводить просування людини до нового типу мислення, основою якого є володіння інформацією, а паролем — інтелект.

Прикладом такого поєднання може бути напрям сучасного мистецтва «мейл-арт» (англ. mail art) — це сучасний вид мистецької комунікації за допомогою класичної пошти, Інтернет-пошти та мобільного зв'язку. Сьогодні він є самостійним мистецьким рухом і поєднує дедалі більше й більше способів комунікації та мистецьких течій: бук-арт, візуальна поезія, відео-арт, комп'ютерна графіка і навіть боді-арт.

Інтернет початково створювався як засіб вільної глобальної комунікації [8]. Лише з 1995 по 2003 р. кількість користувачів Інтернету зросла у 70 разів. «Всесвітня павутина» — «це не просто метафора, це технологія й знаряддя діяльності», хоча, у першу чергу, вона є «універсальним соціальним простором вільної комунікації» [8, с. 6–9].

Американський дослідник [14] щодо глобалізації медіасередовища налаштований більш песимістично. У своїх працях він не тільки описує Інтернет як нове явище соціальної комунікації, але й піднімає ряд гострих питань. Наскільки людство, що створило інфосферу, контролює процеси, які протікають у ній? Загрожує чи ні некероване збільшення обсягів інформації виникненням небезпечних медіавірусів, що спотворюють у людській свідомості сприйняття реальності?

Проте глобальне медіасередовище змушує замислитися не тільки про владу медіа над суспільством, а й про долю мистецтва у кіберпросторі, про розмаїття культур, зосереджуючи увагу на пошуках нової ідентичності.

У теорії масової комунікації поряд зі вже звичними «віртуальна реальність», «кіберпростір», «неосфера» сьогодні з'являються новітні терміни на кшталт «електронна культура», «медіакультура».

Концепція медіакультури полягає у тому, що це — сукупність інформаційно-комунікативних засобів, створених людством у процесі історичного розвитку; це також сукупність матеріальних (технічних) і духовних цінностей у сфері медіа, історично сформована система їхнього виробництва й функціонування. Медіакультура — це окрема семіотична система зі своєю «мовою», своїми «кодами» передачі реалій дійсності, що виконує поліфункціональну роль у процесі репрезентації. Вона вміщує у собі як культуру передачі інформації, так і культуру її сприйняття; вона є одночасно й показником рівнів розвитку особистості, яка здатна «читати», аналізувати, оцінювати медіатекст, завоювати нові знання за допомогою медіа [11].

Вагомим аспектом медіакультури є її взаємодія у ній різних культур, транснаціональність, тобто спроможність до діалогу, плюралізму й толерантності. Це доводить, що медіакультура — унікальний соціальний інститут інформаційної епохи, важливий фактор духовного збагачення людства.

Медіакультура існує у медіасередовищі — сукупності соціальних умов, які пов'язують особистість із навколишнім світом. Цей світ є носієм інформації, джерелом розваг, основним засобом пропаганди тих або інших морально-естетичних цінностей. Саме медіасередовище є основним чинником естетичного, ідеологічного, психологічного або організаційного впливу на оцінки, думки й поведінку людини [16]. Тобто медіасередовище впливає на суспільну свідомість. В Україні медіасередовище не є однорідним, а складається з «глобального», «загальноукраїнського» та «регіонального» медіасередовищ, які взаємозалежні одне з одним, й кожне з них по-своєму значуще для розвитку медіакультури і входить до ієрархічної універсальної системи: особисте — суспільне — загальнолюдське.

Висновки. За останні роки відбулися серйозні зміни як в Україні, так і у світі в цілому, які по-іншому поставили проблематику соціальної детермінованості художньої творчості, що вимагає подальшого теоретичного осмислення. Особливо значуще це сьогодні, коли у суспільстві відбуваються настільки різкі зміни, ведуться дискусії про вихід суспільства на якісно новий рівень розвитку (ряд дослідників навіть кажуть про постсучасний стан суспільства). Слід зазначити, що сучасний художник, як правило, не керується у своїй творчості лише принципом внутрішньої необхідності. Крім того, соціальні трансформації кардинально змінили й фігуру самого митця, його місце у суспільстві, зв'язок із соціальним середовищем, насамперед враховуючи нові технології та систему комунікацій, зокрема Інтернет.

Отже, медіакультура, яка розвинулася у мережі Інтернет, сьогодні відіграє інтегруючу роль. Натомість й Інтернет, що є витвором людства, зазнає впливу з боку суспільних інституцій — зокрема мистецтва. Взаємозв'язок масової культури та сучасного мистецтва виявляє принципи модернізації «свого» суспільства в контексті «глобальних» процесів світового співтовариства за допомогою тріади «особисте — суспільне — загальнолюдське» й сприяє формуванню плюралістичних поглядів, толерантності й взаєморозуміння між людьми.

Сьогоднішня наука має закрити прогалини у розкритті ролі медіакультури як посередника й інтегратора у взаємодії між владою й суспільством, соціумом й особистістю, різними соціальними групами, визначенні характеру змін, які відбуваються у медіасередовищі мегаполіса й провінції, міста й села, та зв'язок цих процесів з модернізацією художнього процесу в цілому. Окреслені питання складають подальші перспективи розвідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахиезер А.С. (2002) Социокультурные механизмы циклов культуры // Искусство в ситуации смены циклов: Междисциплинарные аспекты исследования художественной культуры в переходных процессах. — М. — С. 116–135.
2. Бауман З. (2004) Глобализация. Последствия для человека и общества. — М. — 185 с.
3. Бодрийяр Ж. (2000) Символический обмен и смерть. — М. — 327 с.
4. Вазари Дж. (2008) Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих: Полное издание в одном томе. — М. — 642 с.
5. Грицанов А.А. (2004) Модернізації концепція // Новітній філософський словник. <http://kniga.scienceontheweb.net/modernizatsii-kontseptsiya-34208.html>
6. Змії Л.М. (2010) Сучасна медіакультура регіону: проблеми становлення // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. — Вип. 26. — С. 100–104.
7. Зразжевська Н.І. (2012) Розуміння медіакультури: комунікація, постмодерн, ідентичність, ідеології, медіаконтроль. — Черкаси. — 408 с.
8. Кастельс М. (2004) Галактика Інтернет. — Екатеринбург. — 328 с.
9. Квіт С. (2008) Масові комунікації. — К. — 206 с.
10. Кириллова Н.Б. (2005) Что такое медиакультура? // Телецентр. — № 9.
11. Лотман Ю.М. (2000) Семиосфера: Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки. — СПб. — 704 с.
12. Матицин О. (2010) Естетичні аспекти Інтернет-простору в контексті культури модерну // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Культурологія. — Вип. 6. — С. 134–142.
13. Мелещенко О.К., Черняков Б.І. (2005) Теорія журналістики і масової комунікації. Україномовні та російськомовні джерела: матеріали до бібліогр; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. — К. — 67 с.
14. Рашкофф Д. (2003) Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание. — М. — 368 с.
15. Рикер П. (1995) Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике. — М. — 416 с.
16. Степанов Ю.С., Фатеева Н.А. (ред.) (2006) Семиотика и Авангард: Антология — М. — 1168 с.
17. Тоффлер Э. (2001) Шок будущего. — М. — 560 с.
18. Турчак Л.І. (2011) Еволюція образотворчого мистецтва в незалежній Україні: автореф. дис. канд. мистецтвознав.: 26.00.01 / Л. І. Турчак; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — К., 2011. — 16 с.
19. Фуко М. (1994) Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. — СПб. — 406 с.
20. Хайдеггер М. (1993) Время и бытие. — М. — 447 с.
21. Юферева О.В. (2010) Художній синтез як процес: спроба міждисциплінарного підходу // Вісник Запорізького національного університету. Сер.: Філологічні науки. — № 1. — С. 104–111.

REFERENCES

1. Akhyezher, A. S. (2002). Sotsyokul'turnue mekhanizmy tsykhlov kul'turu. Yskusstvo v sytuatsyy smenu tsykhlov: Mezhdystsyplynarnue aspektu yssledovanyya khudozhestvennoy kul'turu v perekhodnykh protsessakh. Moscow, Nauka, pp. 116–135.
2. Bauman, Z. (2004). Globalyzatsyya. Posledstviyya dlya cheloveka y obshchestva. Moscow, Yzd-vo Vës' myr, 185 p.
3. Bодрийяр, Ж. (2000). Symvolycheskyy obmen y smert'. Moscow, Dobrosvet, 327 p.
4. Vazary, Dzj. (2008). Zhyzneopysanyya naybolee znamenytukh zhyvopystsev, vayateley y zodchykh. Polnoe yz-danye v odnom tome. Moscow, Al'fa-knyha, 642 p.
5. Hrytsanov, A.A. (2004). «Modernyzatsiyi kontseptsiya». Novitniy filosofs'kyy slovnyk, available at:<http://kniga.scienceontheweb.net/modernizatsii-kontseptsiya-34208.html>
6. Zmiy, L.M. (2010). Suchasna mediakul'tura rehionu: problemy stanovlennya . Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V.N. Karazina, Vol. 26, pp. 100–104.
7. Zrazhevs'ka, N. I. (2012). Rozuminnya mediakul'tury: komunikatsiya, postmodern, identychnist', ideolohiyi, mediakontrol'. Monohrafiya, Cherkasy vydavets' Yu. Chabanenko, 408 p.

8. *Kastel's, M.* (2004). Halaktyka Ynternet. Ekaterynburh, U-Factoryya, 328 p.
9. *Kvit, S.* (2008). Masovi komunikatsiyi. Kyiv, Vyd. dim Kyievo-Mohyl. akad., 206 p.
10. *Kyrylova, N. B.* (2005). Chto takoe medyaul'tura? Teletsentr, Vol. 9.
11. *Loiman, Yu M.* (2000). Semyosfera: Kul'tura y vzruv. Vnutry muslyashchykh myrov. Stat'y. Yssledovanyya. SPb, Yskusstvo-SPB, 704 p.
12. *Matytsyn, O.* (2010). «Estetychni aspekty Internet-prostoru v konteksti kul'tury modernu». Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Ser. : Kul'turolohiya, Vol. 6, pp. 134–142.
13. *Meleshchenko, O. K., Chernyakov, B.I.* (2005). Teoriya zhurnalistyky i masovoyi komunikatsiyi. Ukrayinomovni ta rosiys'komovni dzherela: Materialy do bibliohr. Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka, in-t zhurnalistyky, 67 p.
14. *Rashkoff, D.* (2003). Medyavirus. Kak pop-kul'tura tayno vozdeystvuet na vashe soznanye. Moskow: Ul'tra Kul'tura, 368 p.
15. *Ryker, P.* (1995). Konflikt ynterpretatsyy: Ocherky o hermenevtyke. Moskow, Medyum, 416 p.
16. Semyotyka y Avanhard: Antolohyya (2006). Red.-sost. Yu.S. Stepanov, H.A. Fateeva y dr. Moskow: Akademicheskyy Proekt, 1168 p.
17. *Toffler, E.* (2001). Shok budushcheho. Moskow, OOO «Yzdatel'stvo ACT», 560 p.
18. *Turchak, L. I.* (2011). Evolyutsiya obrazotvorchoho mystetstva v nezalezhniy Ukrayini: avtoref. dys. kand. mystetstvoznnav: 26.00.01, Kyiv. nats. un-t kul'tury i mystetstv, 16 p.
19. *Fuko, M.* (1994). Slova y veshchy. Arkheolohyya humanytarnukh nauk Fuko, SPb.: A-cad, 406 p.
20. *Khaydehher, M.* (1993). Vremya y butye. Moskow, Respublyka, 447 p.
21. *Yufereva, O.V.* (2010). Khudozhniy syntez yak protses: sprobа mizhdystsyplinarnoho pidkhotu. Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Ser.: Filolohichni nauk., Vol. 1, pp. 104–111.

Розділ VI

ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

SPECTACLES OF MEMORY — LANGUAGE OF THEATRE — AS AN INSTRUMENT OF COMMUNICATION IN THE DISCUSSION ABOUT POLISH LATEST HISTORY

УДК 007 : 304 : 001
Synowiec, Aleksandra,
PhD, assistant professor,
Silesian University of Technology (Gliwice, Poland),
Department of Applied Social Sciences,
assistant professor,
e-mail: aleksandra.synowiec@gmail.com

The purpose of this paper is to show the issue of contemporary Polish theatre as an instrument of communication in the debate about history. Contemporary Polish theatre seems to be an important voice in the discussion on Polish collective memory and identity. Referring to the concepts of collective identity, memory and history, author tries to present how important has the language of theatre become in depicting voices of different social groups in nowadays Polish discourse. Presented paper is an attempt to comment on «historical direction» in Polish theatre and posing a question concerning its role in challenging national traumas.

Key words: theatre, cultural memory, collective identity, communication.

ВИСТАВИ ПАМ'ЯТІ — МОВА ТЕАТРУ — ЯК ІНСТРУМЕНТ КОМУНІКАЦІЇ В ДИСКУСІЇ ПРО ПОЛЬСЬКУ ІСТОРІЮ

Синовець, Олександра,
кандидат соціологічних наук, доцент,
Сілезький політехнічний університет (Глівіце, Польща),
Кафедра прикладних соціальних наук,
доцент,
e-mail: aleksandra.synowiec@gmail.com

Завданням цієї роботи є намагання показати проблему сучасного польського театру як інструменту комунікації в дебатах про історію. Сучасний польський театр є важливим інструментом комунікації в суспільній дискусії про польську колективну пам'ять та ідентичність.

Авторка намагається прокоментувати «історичний напрям» в сучасному польському театрі, досліджуючи його роль в подолання національних травм в сучасних умовах.

Ключові слова: театр, культурна пам'ять, колективна ідентичність, комунікація.

Social memory — introduction

In recent years we can observe a growing interest in the collective memory of Polish society. Issues of collective memory are analysed by sociologists, historians, ethnologists, literary critics, psychologists. Polish researcher Barbara Szacka notes that the issue of memory, depending on the point of view, is defined as historical consciousness, «collective memory» social memory, cultural memory, national consciousness [14, pp.33-40]. Category of memory is sometimes identified as the «national character» or «national psyche» [10]. In the context of this problem returns the question of the nature of the relationship linking the history and memory. According to Barbara Szacka, one should not put an equal sign between «collective memory» and «historical consciousness». The author of a study on memory believes, that using the term *historical consciousness* blurs the line between history and memory, refers itself to and validated, «right», «correct» version of history [14, p. 33]. Szacka rather sees the issue of memory in thinking initiated by Maurice Halbwachs, therefore proposes to use the term «collective memory». Szacka presents the following definition of collective memory: «it is a set of ideas shared by the members of the community about past, about the characters and past events that have taken place in it, as well as ways of remembrance and transmission of knowledge about them, that is considered to be mandatory equipment for a member of this group» [14, p. 33].

In other words, the collective memory is cherished by the collective image of the past, which — in the spirit of the French sociologist Emile Durkheim — has the power to exert an external force on people. Conscious and deliberate reference to the past, referring to Marcel Mauss reflection, participate in the creation of the current social reality. French historian Jacques Le Goff believes that the memory displaces history — the modern world, in which there is a kind of dictate of history, «produces more and more collective memory and history is written, to a much greater extent than in the past, under the influence of collective memory is» [9, p. 152]. Contemporary dilemmas of identity that associate processes of so called «nation building» are extremely interesting field for sociological analysis, political science, history but also for social communication, due to the form and content of messages constructing collective identities.

Operations on memory — contemporary Polish theatre and drama towards history

Maurice Halbwachs — author, who as the first one focused on collective memory issues — recognized collective memory as social reality [5, p.13]. The relationship of memory and history, and their relationship to the identity of the nation are situated in the context of community memory. Community memory functions due to operating on a kind of symbolic universe in the creation and reproduction of a particular image of the past [1, p. 156]. Memory as a reservoir of symbols, becomes a basis for «all meanings that are socially objectified and subjectively real» [1, p. 156] — therefore includes in its scope historical heritage and cultural products. Communities of memory are building collective identity based on symbolic repertoire, that is provided by collective memory. In this way, the discursive practices — literature, historiography, art — produces «the truth», that is official, legitimized and recognized version of the past.

Many important cultural events of the last time refer to the history and talk about the condition of Polish memory. Theatrolgists use the category of «poor» or «bad memory», which refers to the vision of the history presented in contemporary theatre visions that «carry a breach of the symbolic order, which may arouse fear, indignation, but also — more importantly — which can stimulate the circulation of social energy, innovation amaze by use of *incorrect stories*» [8, p. 2]. «Bad memory» in this context means the memory that differs from the official historical narrative, which undermines the canons of memory; the hidden memory or repressed memory, the memory striking at the foundations of national identity. «Many of plays performed last years and many dramas written at the time covering the issues of history and memory meet the new challenges of the humanities. (...). Polish theatre and drama became a place for practising the so-called «counter-history» — and thus the history of something that has been, writes Michel Foucault *carefully, deliberately, maliciously distorted and camouflaged*» [8, p. 2]. In contemporary Polish drama and theatre the issue of the mutual relations between Poles and Jews, Poles and Germans, partisans and functionaries of the communist regime are often raised. These relations are shown in a different context that one can find in an official discourse. Performances of Jan Klata, Krzysztof Warlikowski, Paweł Demirski and Monika Strzepka produce strong emotions (both positive and negative), sometimes outrage, also provoke a national debate about history. Polish theatre touches upon difficult and painful themes — Holocaust, moral relativism, anti-Semitism, attitudes towards communism, etc. Contemporary theatre discusses with the dogmatic view of nineteenth century history, where historian served as priest and guard of the national treasury. Historian — writes Pierre Nora, author of the concept of «places of memory» — «half-preacher, half-soldier, was charged with the responsibility towards the nation» [11, p. 22].

Confronting viewers with a non-official memory and historiography makes that contemporary Polish theatre and drama become a tool of communication, engaging the broad masses of society into debate. Performances

allow you to look at history from a different perspective. Freddie Rokem believes that this process is carried out on the basis on the category of an actor — witness, actor acting as an over-historian, who is a kind of bridge between the history and the function of the performance [13]. In this context we should also refer to the concept of «society of the spectacle», developed by the French thinker Guy Debord: «The spectacle presents itself simultaneously as society itself, as a part of society and as a unifying mechanism» [8, p. 70]. Debord's idea is explained by Andrzej Leder: «Society as a whole is constantly acting out something by someone to someone. This is the spectacle as society itself. At the same time, however, the spectacle separates those, who as part of the society focus on themselves all the eyes and all awareness of those, who are watching. The show is a mediation of social relation among people made by image, ultimately it is also the mechanism of unification» [8, p. 70]. Today, however, the theatre serves as the one who is cleansing, revealing the conventionality of role-playing, revealing what is hidden, forbidden, repressed, pointing at the direction of counter-history.

Theatre referring to literature's canon from a different perspective than the official narrative often become the cause of social protests, boycotts etc. Collective imagination, using instruments of symbolic dimension includes also the unconscious, automatic references to the past in the present. Scope of the problem of the concept of collective imagination corresponds to the cultural memory — covering the whole of social knowledge, not only intentional use of the group's traditions. Social ideas, along with the experience and memory, provide a continuum of collective identity; «Cultural products come from social perceptions and they participate in them» [7, p. 12]. Public discourse contributes to defining and strengthening the identity of interpretive communities in which it operates. Messages read in the context of the collective imagination reveal the impact of cultural memory discourse, that organizes the knowledge about the world. Users of «social knowledge lexicons» are moving in the same area of meaning, in the sphere of significant vocabulary. Both the sender and the recipient remain anchored in the consciousness of space stereotypical structures and cliches. Discourse participants have a similar perspective and they make use of joint resources of cultural memory. It determines their language (understood as a tool for the creation of social reality) to the same extent.

Trend noticeable in the Polish theatre deliberately deconstructs artifacts that permanently host the Polish collective imagination. Paradoxically, a visit to the theatre is not a favourite leisure activity among Polish people — sociological research shows that only about 2% of the population regularly attends performances. However, theatre hitting the foundations of culture based on mythological and heroic vision of history, it provokes a wider discussion. Content provided in theatre performances not only apply to a small group of enthusiasts and connoisseurs, but activate the mass audience who respond to messages in very emotional way. The texts of plays and directors' visions become the subject of media attention — both newspaper and television journalism. For several seasons there is the nation-wide discussion in Polish media, concerning nowadays condition and direction of Polish theatre. Emotions evoked by performances are involving not only scientists and specialists, but also ordinary citizens. Language of theatre fills a gap in historical discussions, facilitates contact with trauma, shows the diversity of viewpoints and experiences, refers to the narrative of the witness, the vine and the victim. Thus, the language of theatre and drama is becoming an important voice in the public discourse, and can also be considered as a weighty instrument of communication.

Taboo, demons, trauma and theatre

Polish theatre after 1989 began to undergo revision of the collective imagination constructs. Theatrolgists define it as the birth of political theatre: theatre involved, theatre communicating socially important content. «Theatre involved, postulated by artists, should meet hot disputes and debates in the public space, dominated by the issues of collective memory, a critical look at the history of Polish and Polish-Jewish relations. So has contemporary Polish theatre become a litmus test, responding quickly to public moods?» [4, p. 372] — asks Iga Ganczarczyk, playwright, and later gives a negative answer to this question, arguing that in the Polish theatre there were no real earthquakes, devastating foundations of collective memory, such as Jan Tomasz Grossa books [4, p. 372]. Nevertheless, in the Polish theatre after 1989, we can see a number of performances that violated the taboo system, and deconstructed Polish symbolic complex build around romanticism paradigm.

Many performances presented on the Polish scenes in recent seasons touched painful subjects, aroused the dormant demons and wrestled with the trauma. «Trauma — a Greek word that means the wound, but in wider sense — trauma, such event or series of events, that leave traces in human somatic or psyche. (...). Trauma can be whatever, that leaves a trail of scars» [12, p. 7] writes in her study on trauma Maria Orwid, professor of psychiatry. Orwid classifies trauma on individual and collective. Collective traumas concern communities — ethnic, religious, class, cultural, etc. and are the result of experienced violence, exclusion or transformation [12, pp. 12–13]. Polish theatre after 1989 gave the floor to the competitive policies of historical narratives, pulled out of the abyss of oblivion what was repressed, hidden or defiled. Thus, theatre

replied to the challenge of postmodernism — disclosure of repressed experiences, deconstruction of stereotypes, giving the the floor to forgotten.

Language of theatre as an instrument of communication

Language of the public sphere is not only a tool describing social reality, but also (and perhaps primarily) its creator. Language, understood as a way of constructing social reality, equally affects the sender and recipient of the message. Both encoding and decoding are moving in the same range of meanings, in the space established by language constructs. Reading the messages is the process of continuous exchange and negotiation of meanings inherent in a particular cultural context (social, historical, etc.). According to George Bralczyk, in modern social communication there are five different Polish languages — the national language, the language of success, the language of political correctness, populist language and «cool language» [2]. The national language uses national rhetoric and vocabulary, willingly uses the great universal quantifiers, polarizes space according to the line «we — they», refers to the myths and national symbols. In moments of real or alleged threat a group consolidates by the language of nationalism. National language stores memory of community and set of established stereotypes. The word serves as a key, password call, activating certain emotions and attitudes with respect to the perceived phenomenon, group or object. One of the authors analyzing the symbolic dimension of ethnic and national conflicts — Ivan olovi — characterized the language of nationalism in the following way: «Language of nationalism refers to the culture as a privileged reserve of individuality and uniqueness, the basic expression of a unique national spirit, national existence or mentality. (...). Language in which we speak about the culture, here becomes a language of an isolated, homogeneous, smug and threatened by others national community. It is the language of the host, deep and insurmountable difference between people, visible mainly in the culture» [3, pp. 10–11].

In the context of a dispute about Polish theatre and drama, language of arts meets the language of nationalism — the theatre makes use of the language of nationalism in order to reveal its false axiology; theatre transforms nationalistic structures and give them new meaning, while the language of nationalism is normally used to build group cohesion, to the defence national values. Theatre, speaking of counter-history confronts with emotionally packed language of nationalism. Dubravka Ugrešić, exposing the rules that govern the historical and cultural policies in Croatia after the breakup of Yugoslavia, calls this phenomenon «the memory terror»: «Memory terror as a method of building a national identity, does not shrink from the national megalomania, mythology and absurd, in other words — it does not shrink from a lie» [15, pp. 130–131]. Performances discussing with the official vision of Polish history are perceived as an attack on national holiness, profanity of Polish image. Attempts of demythologization Polish ethos and crystal legends of war remain in the realm of «Polish taboo». This applies to discussions for example about Tadeusz Rybczyk drama «Dead and Buried» (1979), plays directed by Jerzy Grzegorzewski or today's performances of Monika Strzalka and Paweł Demirci (eg. «Long live the war»), and to plays directed by Jan Klata (eg. «Trilogy», «Song of Mother and Motherland», «To Damascus»)¹.

Language of theatre becomes a tool for communication — on the contrary to the language of nationalism it departs from the axiological and trivial dichotomy «we — they». Contemporary theatre discussing the notion of patriotism, reflects on the factors that supposedly represent the sense of national identity. Language of theatre examines the categories of heroism, glory and shame, asks questions about the place of religion and religiosity in the life of modern society — it recognizes the complex processes that are difficult to capture in black and white frame battle between good and evil. As noted by Bartłomiej Kamiński: «In the age of electronic media, mass media, theatre regarded as the traditional field of face to face communication can be used as a tool for creative and intergenerational communication. Creativity in the stage space can manifest itself in the ability to create and play a role that could become the cornerstone of self-reflection, constantly shaping and redefining the identity and location of units in the whole of the phenomena of social reality» [6, p. 338]. According to definition, the process of communication is the transmission of information. Communication enables the creation of a common social system, enables accomplishment of a number of needs, including social needs. By communicating, the sender wants to shape, change or modify attitudes, behaviours, knowledge, or views of the recipient. The intention of theatre makers and artists is to make an impact on the viewer — providing him with emotions (positive or negative), shaking or provoking a reaction to the presented message. Theatre, affecting all senses of the viewer and creating an intimate relationship between the sender and the recipient, takes over the power over the viewer for the duration of performance, establishes the power of communication.

The so-called Polish involved theatre forces us to reflect on the fate of the people involved in the History, raises questions about guilt and punishment. It also avoids schematic division and categorization, dumps naturalized historical-political constructs of plinths, converts roles innocent and vine, imposes a different

perspective, speaks a voice of forced out beyond legitimized narrative memory. By means of artistic expression, verbal and non-verbal codes (design, music, stage movement) it hits the idea of «chosen nation» cultivated in textbooks, consisting only of the noble warriors or victims, making life on the altar of «authentic» cultural values, true guardians of the national ethos. The protests related with certain theatrical events show how strong a symbolic conflict in Polish society is. Contemporary Polish theatre is not limited to the production of songs of praise and hymns of heroic actions. It tells the stories about complex issues of human lives, attitudes and motivations, uncomfortable choices, the lesser evil, etc.

«The show is a mediation of social relation among people made by images, it is also ultimately unifying mechanism» — to repeat again the words of Guy Debord in the interpretation made by Andrzej Leder. Stage space allows you to showcase important social issues in the form of intimate communication with the audience the actor, revealing complicated fates and peoples confrontation with History.

REFERENCES

1. Berger P., Luckmann T. (1983), *Spoeczne tworzenie rzeczywistości*, [The social construction of reality, 1996], translated by J. Niznik, Warsaw, Poland.
2. Bralczyk J. (2003), *O języku polskiej polityki lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, Warsaw Poland.
3. Ćolović I. (2007), *Balkany — terror kultury*, Czarne, Wołowiec, Poland.
4. Gańczarczyk I. (2010), *Czy istnieje jeszcze tabu we współczesnym polskim teatrze?*, [in:] *Dwudziestolecie. Teatr polski po 1989 roku*, pod red. D. Jarzembek, M. Kościelniak, G. Niziołek, Korporacja Ha!art- UJ- PWST, Cracow, Poland.
5. Halbwachs M. (1969), *Spoeczne ramy pamięci*, [La mémoire collective, 1939], translated by M. Krol, Warsaw, Poland.
6. Kamińska B. (2012), *Transmisja kultury oraz komunikacja trzech pokoleń przez działania sceniczne. Na podstawie projektu: «Teatr dla trzech generacji»*, [in:] *Komunikacja jako narzędzie (po)rozumienia we współczesnych*, edited by Anna Mitrega, Iwona Jagoszewska, Torun, Poland.
7. Koss-Jewsiewicki B. (2007), *Do wiadomości, pamięć, wyobrażenia społeczne*, [in:] I. Skrzyńska, Ch. Larrence, C. Pepina (edited), *Inscenizacje pamięci*, Poznan, Poland.
8. Leder A. (2010), *Spektakl w społeczeństwie spektaklu*, «Didaskalia. Gazeta teatralna», IX.2010, no.105.
9. Le Goff J. (2007), *Historia i pamięć*, [Histoire et mémoire, 1988], Warsaw, Poland.
10. Lewandowski E. (2008), *Charakter narodowy Polaków i innych*, Warsaw, Poland.
11. Nora P. (2011), *Między pamięcią a historią*, «Didaskalia. Gazeta teatralna», IX.2011, no. 105.
12. Orwid M. (2009), *Trauma*, Cracow, Poland.
13. Rokem F. (2000), *Performing History. Theatrical Representations of the Past in Contemporary Theatre*, University of Iowa Press, Iowa City.
14. Szacka B. (2006), *Czas przeszły, pamięć*, tom 3 serii *Współczesne Społeczeństwo Polskie wobec Przeszłości*, Wydawnictwo Scholar, Warsaw, Poland.
15. Ugresic D. (2006), *Kultura kłamstwa (eseje antypolityczne)*, [Kultura lańi, 1998] Czarne, Wołowiec, Poland.

ЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ І НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНИ ТА В'ЄТНАМУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

УДК 007:304:001+007:304:004.9

Сущенко, Алла,
магістр журналістики,
Університет «Україна»,
кафедра сучасних інженерних технологій,
викладач

Розглянуто історію розвитку взаємовідносин між Україною та Соціалістичною Республікою В'єтнам. Показано, що наявність значної договірно-правової бази та великий обсяг взаємної торгівлі дозволяють оптимістично оцінювати майбутнє українсько-в'єтнамських відносин. Відмічається продовження системної трансформації суспільно-економічної системи В'єтнаму в умовах переходу до ринкових відносин. Підкреслено, що становлення зон високих технологій, технопарків та інших інноваційних структур для В'єтнаму має дуже велике значення в подальшому розвитку секторів народного господарства країни. Розвиток високих технологій призводить до досягнення низки соціально-економічних ефектів. Проведено аналіз концепції науково-технологічного розвитку та державних програм В'єтнаму в цій галузі до 2016 р.

Ключові слова: Україна, В'єтнам, кооперація, інноваційна політика, економічна стратегія, науковий і технологічний розвиток, високі технології, соціально-технологічні комунікації.

ECONOMIC DEVELOPMENT STRATEGY AND SCIENCE — TECHNOLOGICAL COMMUNICATION WITH UKRAINE AND YETNAMU IN MODERN CONDITIONS

Sushchenko, Alla,
Master of Journalism,
University «Ukraine»,
Department of modern engineering technology,

The history of relations between Ukraine and the Socialist Republic of Vietnam is reviewed. It is shown that the presence of a significant contractual legal framework and a large volume of bilateral trade are positive signs for the future of Ukrainian-Vietnamese relationship. It is noted that systemic transformation of Vietnamese socio-economic system is continued in course of the transition to a market economy. It is emphasized that the establishment of high technology areas, technological clusters, and other innovative structures in Vietnam is very important for the further development of the national economy. The development of high technologies results in a number of socio-economic effects. Vietnamese concept of scientific and technological development and government programs in this area till 2016 is analyzed.

Key words: Ukraine, Vietnam, cooperation, innovation policy, economic strategy, scientific and technological development, high technologies, socio-technologies communications.

Інноваційна політика держави залежить від сформованої національної інноваційної спроможності, процес формування якої дуже тривалий і залежить від багатьох чинників. На сьогоднішній день Україну та В'єтнам пов'язують традиційно дружні відносини, початок яких припадає ще на часи Радянського Союзу. У перемогу в'єтнамського народу у боротьбі за єдність і незалежність, по-

воєнну відбудову цієї держави суттєвий внесок зробили представники українського народу, в тому числі і науковці, освітяни, фахівці-виробничники. У В'єтнамі — країні, яка виступає в цій науковій роботі об'єктом дослідження по розвитку новітніх технологій, на державному рівні приділяється увага проблемам використання світового досвіду наукових досліджень з метою випереджаючого розвитку наукомістких галузей, формування сектора інноваційного підприємництва.

Історія розвитку взаємовідносин між Україною і СРВ. Після проголошення незалежності України 27 грудня 1991 р. В'єтнам визнав нашу державу. Дипломатичні відносини між двома країнами було встановлено 23 січня 1992 р. У 1993 р. розпочало свою діяльність Посольство СРВ в Україні. Посольство України у В'єтнамі було започатковано у 1997 р.

Пріоритети українсько-в'єтнамських відносин було визначено у вересні 1992 р. під час зустрічі у Нью-Йорку міністрів закордонних справ двох держав. У 1993–1994 рр. відбулися обміни візитами на рівні глав зовнішньополітичних відомств України та В'єтнаму, у рамках яких було підписано низку важливих двосторонніх угод. У червні 1994 р. Україну відвідав Прем'єр-міністр СРВ Во Ван Кіст. Одним із важливих результатів того візиту стало створення Міжурядової українсько-в'єтнамської комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва (МУВК).

Початок відносинам на найвищому рівні поклав державний візит Президента України Л. Кучми до В'єтнаму 7–9 квітня 1996 р. Під час візиту відбулися переговори на високому рівні: зустріч з Президентом СРВ Ле Дик Анем, Головою Національної Асамблеї Нонг Дик Манем, Прем'єр-міністром Во Ван Кістом. Підписано основоположний двосторонній документ «Договір про принципи відносин між Україною та СРВ». Укладені три міжурядові угоди.

У квітні 2000 р. з державним візитом в Україні перебував Президент СРВ Чан Дик Ліонг. Візит завершився укладанням низки міжурядових та міжвідомчих документів.

25–27 березня 2011 р. відбувся державний візит до СРВ Президента України В.Ф. Януковича, що став основною подією останнього десятиріччя у двосторонніх відносинах між двома країнами. У рамках візиту глава Української держави провів зустріч та переговори з Президентом СРВ Нгуєн Мінх Чіетом, зустрівся з Прем'єр-міністром В'єтнаму Нгуєн Тан Зунгом та Президентом Національних Зборів, Генеральним Секретарем Комуністичної Партії В'єтнаму Нгуєн Фу Чонгом. Президент України виступив на українсько-в'єтнамському бізнес-форумі, в якому також брав участь Президент СРВ.

Головним підсумком візиту стало підписання президентами України та Соціалістичної Республіки В'єтнам Спільної заяви щодо розвитку всебічного співробітництва та партнерства України та В'єтнаму, в якій окреслюються основні напрями, форми і механізми подальшої взаємодії з широкого кола двосторонніх та міжнародних питань. Документом визначено пріоритети співробітництва між Україною та СРВ.

27 березня 2011 р. під час саміту з питань ядерної безпеки (Сеул, Республіка Корея, 26–28 березня 2012 р.) відбулася зустріч Президента України В.Ф. Януковича з Президентом Соціалістичної Республіки В'єтнам Чіонг Тан Шангом.

Оцінюючи співробітництво України та В'єтнаму слід зазначити, що наявність значної договірно-правової бази та взаємна торгівля у понад 150–200 млн дол. низку років поспіль дозволяють оптимістично оцінювати майбутнє українсько-в'єтнамських відносин, для яких характерні відсутність принципових політичних розбіжностей і налаштованість на послідовний розвиток відносин дружби і взаємовигідного партнерства.

Україна активно розширює та поглиблює науково-технічне співробітництво з країнами далекого та близького зарубіжжя шляхом спільних міждержавних проектів у сфері інформаційних технологій та технологічного трансферу.

Діяльність України у сфері трансферу технологічних комунікацій направлена на реалізацію оперативного забезпечення необхідною науково-технічною інформацією та актуальними рішеннями для потенціальних інвесторів, споживачів наукомістких технологій, виробників, а також направлена на сприяння розвитку партнерських відносин України із міжнародним співтовариством.

Соціалістична Республіка В'єтнам входить до складу перспективних азійських партнерів України. Розвиток повномасштабного співробітництва із СРВ є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) та відповідає національним інтересам обох держав. Україна та В'єтнам мають деякі спільні пріоритети розвитку науки та економіки, й тому наші країни можуть ефективно співробітничати в цих напрямках. Розвиток партнерства в науково-технічній сфері розглядається у СРВ та Україні як один із стратегічних напрямів подальшого співробітництва.

За результатами XIII спільного засідання міжурядової українсько-в'єтнамської комісії з питань торгово-економічного та науково-технічного співробітництва, що відбулося у м. Хошиміні 8 жовтня

2012 р. було підписано ряд договорів та досягнуто домовленості щодо двостороннього співробітництва в торговій, промисловій, гірничодобувній, енергетичній, медичній та фармацевтичній, сільськогосподарській та транспортній сферах.

Сторони провели консультації щодо створення спільної Робочої консультативної групи експертів з вивчення перспектив укладення Угоди про вільну торгівлю. В ході заходу також була досягнута домовленість про сприяння участі українських підприємств і організацій в реалізації спільних проєктів у В'єтнамі в галузі металургії, суднобудування та енергетики. Разом з цим українська сторона висловила готовність взяти участь, зокрема, в проєкті будівництва у В'єтнамі першої гідроакумулюючої електростанції.

Для України стрімкий, починаючи з середини 1990-х років, розвиток В'єтнаму й слідування ринковим принципам економіки, в яких почала працювати країна, викликає захоплення та зацікавленість у спільному плідному, довготривалому співробітництві, що буде корисним для обох наших країн.

29 вересня 2014 р. у м. Ханой відбувся черговий з'їзд Товариства дружби «В'єтнам — Україна», на якому були підбиті підсумки співпраці за останні п'ять років і схвалені плани діяльності до 2019 р. [1].

Економічна стратегія В'єтнаму. Економічна стратегія В'єтнаму на початку XXI століття націлена на продовження індустріалізації і модернізації в умовах переходу до розвитку інформаційних технологій. Це стало можливим на основі досягнутих високих результатів політики Дой Мой, ефективної участі країни в міжнародних торговельно-економічних відносинах.

Зовнішній фактор розвитку стає визначальним при переході СРВ на інноваційну модель в XXI столітті [2–5]. Тому потрібен новий концептуальний підхід до розробки загальної стратегії розвитку країни та стратегічних орієнтувань розвитку науково-технологічних комунікацій між нашими країнами у сфері високих технологій.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють останні десятиліття XX і початок XXI ст., коли почалася і успішно продовжується системна трансформація суспільно-економічної системи В'єтнаму в умовах переходу до ринкових відносин. Національна концепція соціалістичної товарної економіки, як показав досвід В'єтнаму, цілком вписується в загальні закономірності перехідного періоду, хоча має певні відмінності від теорії та практики переходу постсоціалістичних країн Східної Європи.

Разом з тим стратегічні орієнтири розвитку науки та техніки СРВ на урядовому рівні відповідають цілям і завданням розвитку у країні високих технологій. Високі темпи соціально-економічного розвитку В'єтнаму, який на сьогодні входить до числа країн Південно-Східної Азії, що найбільш динамічно розвиваються, викликають велику зацікавленість спеціалістів і підприємств СРВ у науково-технічних розробках українських вчених у сфері високих технологій. В'єтнам може стати реальним споживачем розробок українських учених у зв'язку з високими темпами та обсягами модернізації виробництва.

Діалог на вищому рівні між Україною та В'єтнамом набирає силу. План розвитку взаємовідносин наших країн здійснюватиметься на основі таких позицій [6]:

- підтримка тісних контактів для здійснення своєчасного обміну думками з найважливіших питань;
- активізація взаємодії в міжнародних і регіональних справах через подібність і близькість підходів двох країн до актуальних питань.

Слід підкреслити, що становлення зон високих технологій, технопарків та інших інноваційних структур для В'єтнаму має дуже велике значення в подальшому розвитку секторів народного господарства країни. Розвиток високих технологій визначається тим, що в процесі еволюції та структурних змін в економіці країни, як свідчить світовий досвід, досягається низка соціально-економічних ефектів, серед яких є такі [7–9]:

- створюються матеріально-технічна, фінансова, інформаційна та соціально-культурна бази для становлення, розвитку, підтримки та підготовки до самостійної діяльності фірм-клієнтів;
- створюються нові робочі місця;
- створюються нові технології;
- створюється комерційний продукт;
- забезпечується економічне відродження регіонів;
- створюються нові види виробництва;
- залучаються інвестиції з інших регіонів та із-за кордону;
- підвищується підприємницька культура населення регіону;
- відбувається комерціалізація фундаментальних наукових знань, відкриттів, винаходів;
- забезпечується структурна перебудова економіки регіонів.

Роблячи акцент на розвиток у СРВ зон високих технологій, уряд В'єтнаму тим самим доводить, що обирає шлях соціально-технологічного розвитку. Необхідно відзначити, що зони високих технологій, фактично, є механізмами прискорення становлення та розвитку наукомісткого підприємництва та можуть стати такими і у випадку СРВ. Ці структури, які посередньо народжують бізнес, є генераторами бізнесу у сфері науки та високих технологій. Їх ефективність значною мірою визначається їх правильним використанням.

Головне призначення зони високих технологій у контексті сучасних економічних пріоритетів СРВ полягає в початковій підтримці малого, переважно інноваційного малого підприємництва, допомозі «укритим» підприємцям, які бажають, але не мають можливості почати власну діяльність. «Інкубаторні» програми, які реалізують за допомогою зон високих технологій, — це ідея повного забезпечення малих інноваційних фірм усім необхідним для інноваційної діяльності.

Зони високих технологій через згадане вище повинні мати вельми кваліфіковані команди фахівців, які знають, вміють та можуть допомогти тим клієнтам, які звернулися в зону з проханням про вселення під її «дах» і довірилися їй. Нарешті, зони високих технологій повинні мати фінансову можливість підтримки підприємців-початківців у науково-технічній сфері [10; 11].

Важливо розуміти, що в зонах високих технологій створюються технології та послуги, орієнтовані як на довгострокову перспективу впровадження та реалізації, так і на ринок споживача та на поточні сьогodenні проблеми.

Таким чином, зона високих технологій — це зона технологічних комунікацій, створення, і продажу нових технологій, технічних виробів, матеріалів і послуг. У цьому й полягає головне завдання зони високих технологій та її відмінність від інших суб'єктів інноваційної діяльності.

Аналіз концепції науково-технологічного розвитку В'єтнаму до 2016р. У В'єтнамі на сьогodenшній день діють такі державні програми науково-технологічного розвитку [11; 12; 13]:

Програма оновлення технологій в основних галузях виробництва, включаючи машинобудування, хімічну промисловість, енергетику, телекомунікації та інші інфраструктурні галузі. Розробка таких перспективних тем, як екологія, ядерна енергетика;

Програма розвитку сільських та гірських районів. Ця програма переслідувала мету сприяти збільшенню сільськогосподарського виробництва. З упровадженням у сільськогосподарське виробництво нових досягнень науки і техніки повинна бути підвищена роль сільської економіки в забезпеченні країни продовольством, полегшена проблема внутрішньої міграції надлишковості сільського населення, переселення людей з села в місто;

Програма охорони навколишнього середовища та екологічної безпеки. Ця програма мала величезне значення для збереження здоров'я в'єтнамських жителів;

Програма підвищення якості продукції. Шляхом суцільного поліпшення технологічної дисципліни необхідно досягти підвищення якості продукції, що випускається з тим, щоб успішно конкурувати в'єтнамськими товарами на зовнішніх ринках.

Програма розвитку гуманітарних та суспільних наук. Ця програма має за мету розробити глибоко обґрунтовану концепцію поновлення економічної та суспільно-політичної політики держави, покращити управління багатоукладною ринковою економікою, розвитку національної культури та мистецтва.

Висновки та перспективи для подальших досліджень. На відміну від стратегії, затвердженої в 1996 р. на п'ять років, середньострокова стратегія розвитку В'єтнаму на наступні 20 років містить конкретні заходи щодо механізму реалізації, включаючи поєднання державного регулювання з розвитком ринкових методів, наданням платних послуг.

Напрямами подальших досліджень мають бути обґрунтування науково-дослідної революції, аналіз інноваційної діяльності, нормативно-правової бази щодо комерціалізації технологій та розвитку ринків СРВ, плани перспективного співробітництва у сфері науково-технологічних комунікацій між Україною та В'єтнамом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. З'їзд товариства дружби «В'єтнам — Україна». ukraine-vietnam.org.ua/uk/news.
2. Direction fnd Measures the Electronic Industry in Vietnam (2009). Economics and Forecast Review. Hanoi.
3. Direction, objective and key science and technjloy tasks for the 5-year period 0f 2006 — 2010, N 67|2006|QD-TTg, March 21, 2006. <http://www.most.gov.vn>.
4. The Five-year socio-economic development plan 2006—2010. Ministry of Planning and Investment (2006). Hanoi. <http://fia.mpi.gov.vn>
5. Vietnam Science and Tecnology Development Strategy by 2010. December 31, 2003. Ministry of Science and Tecnology. <http://www.most.gov.vn9>. Конституція СРВ.

6. Вьетнам сегодня. (2009). Ежеквартальный журнал (2), сс. 13–23.
7. Law on investment, of 1987 with changes N 59|2005|QH11 November 29, 2005.
8. Law on Science and Technology, N 21|2000|QH10, June 9, 2000. <http://www.most.gov.vn>.
9. Law of Transfer Tecnology, N 80|2006|QH11, November 29, 2006. <http://www.most.gov.vn>.
10. FDI and te Development of Electronic and Information Sndustri (2011). Economics and Forecast Review. Hanoi.
11. Strategy Industrialisation and Modernization Vitnams Economy by 2020 (2001). Hanoi.
12. The Ten-year National Strategy for Socio-Economic Developmtnt 2001–2010 (2001). Hanoi.
13. The World Bank. «Report of Development of Vietnam: Implementatoin of the Economic Reform for a Stronge Economic Growth and Poverty Alleviation». Hanoi, December 2011.

REFERENCES

1. Z'i'zd tovarystva druzhby «V'jetnam — Ukrai'na». ukraine-vietnam.org.ua/uk/news.
2. Direction fnd Measures the Electronic Industry in Vietnam (2009). Economics and Forecast Review. Hanoi.
3. Direction, objective and key science and technjloy tasks for the 5-year period 0f 2006 — 2010, N 67|2006|QD-TTg, March 21, 2006. <http://www.most.gov.vn>.
4. The Five-year socio-economic development plan 2006 — 2010. Ministry of Planning and Investment (2006). Hanoi. <http://fia.mpi.gov.vn>
5. Vietnam Science and Tecnology Development Strategy by 2010. December 31, 2003. Ministry of Science and Tecnology. <http://www.most.gov.vn>9. Конституція СРВ.
6. Вьетнам сегодня. (2009). Ежеквартальный журнал (2), сс. 13–23.
7. Law on investment, of 1987 with changes N 59|2005|QH11 November 29, 2005.
8. Law on Science and Technology, N 21|2000|QH10, June 9, 2000. <http://www.most.gov.vn>.
9. Law of Transfer Tecnology, N 80|2006|QH11, November 29, 2006. <http://www.most.gov.vn>.
10. FDI and te Development of Electronic and Information Sndustri (2011). Economics and Forecast Review. Hanoi.
11. Strategy Industrialisation and Modernization Vitnams Economy by 2020 (2001). Hanoi.
12. The Ten-year National Strategy for Socio-Economic Developmtnt 2001–2010 (2001). Hanoi.
13. The World Bank. «Report of Development of Vietnam: Implementatoin of the Economic Reform for a Stronge Economic Growth and Poverty Alleviation». Hanoi, December 2011.

Розділ VII

ПСИХОЛОГІЯ

ТЕОРІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ПСИХОЛОГО-ДЕОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9.23

Турбан, Вікторія,

доктор психологічних наук, доцент,
Національна академія педагогічних наук України,
Інститут психології імені Г.С. Костюка (Київ, Україна),
вчений секретар,
e-mail: v.v.turban@mail.ru

Зроблено спробу розглянути основні проблеми становлення етичної свідомості людини. Показано психологічні особливості його етапів. Уточнено поняття «розвиток» у сфері моральної свідомості. Запропонована структурно-функціональна модель феноменології етичної свідомості людини. А також окреслені перспективи подальшого дослідження етико-моральної проблематики. Зроблено спробу проаналізувати етичні основи теорії сталого розвитку. Ця теорія постає як деонтологія економічних і соціальних відносин. Грунтуючись на концептуальних засадах класичної етики та теорії сталого розвитку, запропоновано курс психологічної деонтології для майбутніх фахівців різного профілю, опанування якого може відбуватися вже у процесі трудової діяльності.

Ключові слова: сталий розвиток, теорія сталого розвитку, етика, мораль, моральність, деонтологія, діяльність, свідомість, розвиток, майбутній фахівець.

THEORY OF STEADY DEVELOPMENT AND PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF LABOUR ACTIVITY

Turban, Viktoria,

doctor of psychological sciences, associate professor,
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine ,
Institute of Psychology GS Kostiuk (Kyiv, Ukraine)
scientist is a secretary,
e-mail: v.v.turban@mail.ru

An attempt to consider the basic problems of becoming of ethic consciousness of man is done In the article. The psychological features of the stages of becoming of ethic consciousness of man are shown. A concept «development» is specified in the field of moral consciousness. Offered structural-functional model of phenomenology of ethic consciousness of man. And also, outlined prospects of further research of ethic range of problems. An attempt to analyzed ethic bases of theory of steady development is done in the article. This theory appears as ethic of economic

and social relations. Being base on conceptual principles of classic ethics and theory of steady development, the course of psychological ethic is offered for the future specialists of different profile a capture that can take place already in the process of labor activity.

Key words: «steady development», theory of steady development, ethics, moral, morality, activity, consciousness, development, future specialist.

Гостро постаючи перед окремими соціумами та перед людством загалом, етична проблема все ж за самою своєю суттю лишається передусім проблемою конкретної людської особистості. Хоч би як інколи спотворювалась роль моральності в суспільстві, проте істинна мораль насправді ніколи не стає засобом пригнічення або приниження особи. Саме мораль формує основи людської гідності, тож і не може узалежнювати людину, позбавляти її притаманної їй свободи, сама ж бо на цій свободі й ґрунтується. Звісно, крім свободи, мораль знає і необхідність. Ця суперечність, яка позірно може здаватися суперечністю спрямованості діяльності — вибору (у вузько ситуативному значенні), насправді є внутрішньо-особистісною суперечністю. Відтак розв'язання моральних дилем залежить передусім від особистісних якостей людини. Етична проблематика містить у своїй основі психологічні виміри. Сфера моральності — це не тільки проблеми обов'язку, свободи, відповідальності, це також глибокий і неповторний світ суб'єктивних переживань, ідеалів і прагнень, невичерпної діалектики людської душі. Це одвічні питання добра та зла, сенсу життя й ставлення до смерті, честі й гідності людини, сорому й совісті, любові та співчуття. До цієї сфери належить і цілий комплекс проблем людської діяльності й міжлюдських стосунків.

Важливим аспектом морального становлення людини, який, безумовно, має перебувати у полі зору психології, є розвиток моральних якостей особистості — доброти, чесності, справедливості тощо. Засвоєння змісту моральних принципів, норм і вимог — це напрям, до якого має звертатися генетична і когнітивна психологія.

Комунікація є площиною розгортання суперечностей. Це суперечності в самій культурі, між самими дискурсами, а не між тим, що потребує промовляння і що має бути промовленим. Існують суперечності й між особистими воліннями та загаловими вимогами. Але це ще не означає, що особисті воління зумовлені природно-посутніми потребами.

Наша сучасність дуже часто тлумачиться як імморалістична. Однак уважніший погляд показує, що нині, можливо, як ніколи досі проступає значущість етики, її вплив на всі сфери суспільного життя. По суті етика починає визначати всю гаму соціальних відносин, проявляючись і в пізнанні соціального життя. Зі зростанням науково-технічного потенціалу людства, підвищенням здатності впливати на стан навколишнього буття та на кардинальні умови свого існування, дедалі важливішою стає моральна спрямованість конкретних дій. Щодалі більшого значення набувають цінності, яким людина підпорядковує свою діяльність. Якщо раніше в людській культурі домінували релігійно-конфесійні, пізнавальні й утилітарно-практичні цінності, то нині настає час, коли визначальними для людини і людства повинні стати цінності етичні, саме від них залежатиме спрямованість суспільного, культурного та суто людського розвитку.

На зламі тисячоліть набула поширення теорія сталого розвитку, що опосередковує нове етико-належнісне вчення про людину, соціальні відносини, економіку, етику тощо. Показово, що етичне оцінювання присутнє вже в найменуванні — теорія сталого розвитку. Сталість у цьому мінливому світі пов'язується із благом — передбачуваністю, захищеністю. Своєю популярністю ця теорія має завдячувати передусім уміщеному в назву слову «сталість».

Однаке предметом психологічного розгляду може слугувати не тільки назва теорії. Варті уваги її витоки. Опосередковані в теорії уявлення про сталість посутньо суперечать ліберальним уявленням про належне суспільне життя. Чи є щось вартісніше для лібералізму, окрім свободи — вибору свободи, незалежно від пов'язаних із цим вибором проявів. Приймавши свободу, особа та суспільство погоджуються на відповідальність за свій вибір. Чи помітна така відповідальність за апологетикою сталості, заангажованістю, закликаннями сталості? Сподівання на сталість відбирає в особи й спільноти готовність до її відсутності, обеззброює людину перед будь-якою кризою, по суті є продукуванням неадаптованості. Чомусь забувають, що лібералізм був реакцією, боротьбою проти патологічно сталого суспільства — Середньовіччя. Але в не меншій мірі нині спостерігається й боротьба проти лібералізму. Уважний погляд на історію думки показує, що саме у Середньовіччі заховані корені досвіду суспільної сталості.

Показовим для тлумачення теорії сталості є розгляд Гегелевої філософської системи. Як філософія становлення вона включає дві складові — діалектичні суперечності, що утворюють процес вироблення нових якостей, і осягнення абсолюту — мету становлення. У теорії сталого розвитку

передбачається тільки останній компонент. Вважається, що суспільство уже накопичило потрібні виробничі та ціннісно-соціальні ресурси, ощадне, раціональне використання яких уможливить «благоденствіє» на вершині усталеного абсолютного ступеня розвитку. Саме таке тлумачення гегелівської філософії дозволило Кожевіну та Фукуямі сформулювати концепцію «кінця історії». Але не забуваймо, якщо Кожевін, прийшовши до висновку про опанованість у сучасності (у формі ринкової економіки та демократичного устрою) Гегелевого абсолюту й відмовився від подальших наукових студій (марно-бо сподіватися на якісь відкриття), то Фукуяма не виключав, що «нудьга» стабільної незмінності абсолюту знову підштовхне історію.

Гегелівський дискурс, який так несподівано та примхливо проявився в теорії сталого розвитку, дає відсилку й до філософії Карла Маркса (з її апологією праці) та Жана-Поля Сартра (синтезу економічного та психологічного детермінізму). І тут варто визнати Сартрову слушність: праця не самодостатня. Трудова діяльність зумовлена не лише соціально-економічною, а й особистісною й етичною мотивацією.

Трудова діяльність є віддзеркаленням суспільних потреб і пріоритетів. Фахівець як носій цієї діяльності відтворює засвоєні ним етичні, суспільно вироблені, цінності, без яких неможливе оволодіння способами професійної діяльності. Роль суспільства (спільноти, громади, організації, культури тощо) стосовно психології є двоякою. З одного боку, психологія є витвором суспільства, продуктом інтелектуальної, ширше, — культурної діяльності. З другого, суспільство, його інститути та суб'єкти, — це предмет психологічної діяльності. Така замкнутість створює діяльнісну самозверненість, своєрідну міфічну уроборичність (Е. Нойманн). Предметно-суб'єктна єдність, яка спостерігається між психологією та суспільством, феноменально багатоманітна. У ній має місце порушення необхідної умови організації діяльності — предметної визначеності. Утім саме ця єдність є домаганням посткласичної філософії. Але уважний погляд дає змогу помітити, що цей стан є своєрідним опредметненням присутньо-психологічного явища — рефлексивно процесу. Саме тому правомірно стверджувати, що у психології (поряд із релігією, філософією та мистецтвом) здійснюється суспільне самоосмислення.

Психологічна деонтологія у системі підготовки майбутнього фахівця.

Етика праці практичного психолога ґрунтується на загальнолюдських моральних та етичних цінностях, на положеннях, передбачених законодавчими нормами, які захищають права людини. Створення передумов вільного і всебічного розвитку особистості, повага до неї, зближення людей, створення гуманного суспільства є основоположними для роботи психолога. Етичні принципи і правила роботи психолога забезпечують умови, в яких зберігається та закріплюється його професіоналізм, гуманність у діях, повага до людей, з якими він працює. Організація роботи психолога повинна бути такою, щоб ані процес, ані результат не шкодили здоров'ю, стану чи соціальному статусу людини з якою він (психолог) працює.

Конфліктні прояви у груповій та індивідуальній психологічній діяльності виконують як негативні, так і позитивні функції. Серед негативних варто відзначити: погіршення психологічного клімату в групі (руйнація міжособистісних відносин); зниження привабливості праці, що призводить до зниження її продуктивності; неадекватність у сприйманні проблеми й учасників конфлікту; послаблення співпраці та партнерства між сторонами як під час конфлікту, так і після нього; руйнація форм самореалізації, окремих норм поведінки; виникнення неадекватних психологічних захистів; зростання конфронтаційних проявів у відносинах, спрямованих більшою мірою на перемогу, а не на розв'язання проблеми для обох сторін, пошук альтернативи; моральні та матеріальні збитки. Позитивні: розвивальна (вважається, що конфлікт є джерелом розвитку, спонукує до змін, відкриває дорогу інноваціям та ін.); регулятивна (можливість розрядити ситуацію, оздоровити взаємини, наблизити партнерів у процесі розв'язання проблеми, вдосконалити і стабілізувати систему відносин та ін.); інформаційно-пізнавальна (під час конфлікту люди можуть краще пізнати інших та себе, стимулювати рефлексію і процеси розуміння); структурування і згуртування (відбувається процес групування однодумців, структурування соціальних груп); стимулююча (понижуючи «синдром покірності», конфлікт стимулює активність партнерів по взаємодії, особистісний розвиток та розвиток групи загалом); діагностична (щоб прояснити обстановку і зрозуміти стан справ, іноді корисно навіть спровокувати конфлікт; у критичних ситуаціях конфлікт може виявити невідомі достоїнства і недоліки людей); психотерапевтична (конфлікт знімає напруження, дискомфорт та ін.). Деонтологічний підхід до роботи з конфліктними ситуаціями передбачає їхнє осягнення з позиції обов'язків суб'єктів і належності функціональних цілей групи.

Успішність професійного становлення психолога забезпечується як ґрунтовністю фахової підготовки, так і особистими передумовами. А які психологічні передумови існують щодо успішності професійного становлення фахівців інших спеціальностей? Для кожного фахівця вирішальним стає

свій психологічний чинник професіоналізації. Попри все, фахівець завше має прагнути до адекватності знань про свої індивідуальні якості та особливості і визначення меж власних професійних можливостей. Особистісні психологічні проблеми (які негативно впливають на якість виконання обов'язків) можуть бути показником професійної непридатності і мають якомога швидше коригуватись і розв'язуватись психологом. Фахівці мають постійно поповнювати свої знання про нові наукові досягнення в галузі їхньої діяльності, братися за розв'язання тільки тих завдань, які належать до сфери їхньої компетенції. У разі неможливості завдання, мають передавати його іншому досвідченому фахівцеві або налагодити контакт з професіоналами, що можуть надати адекватну допомогу, що сприятиме постійному фаховому зростанню.

Предметно-рефлексивний характер європейської культури зумовив ігнорування деонтологічних питань у фаховій підготовці: першочергового значення набувало дошукування інструментальної адекватності, що уможлиблювала істинність пізнання, однак поза увагою залишалась проблема ціннісного ставлення до предмету, в який вторгається фахівець.

Вивчення психологічної деонтології майбутніми фахівцями має слугувати становленню професійної самосвідомості, узагальненню їхнього бачення власної фахової ідентичності та розумінню зв'язка подальшої спеціалізації з особистими уподобаннями, схильностями, інтересами та власними особистісними рисами. Щодо підготовки, то інформаційний матеріал для студентів та організація проведення занять покликана сприяти становленню етико-моральних якостей майбутніх фахівців, формуванню їхньої професійної етики, що загалом визначатиме їхню готовність до подальшої трудової діяльності.

Слушно розкрити окремі питання психолого-деонтологічного дискурсу для майбутніх фахівців.

1. Психологічна деонтологія є новим предметом у системі підготовки психологічних кадрів, а також може бути зовсім новим предметом у системі підготовки фахівців різного профілю. Саме тому першочергова увага має бути приділена з'ясуванню значення самого поняття «деонтологія» й актуальності явища, що охоплюється ним: сфера зобов'язувальних норм в етичному вченні та суспільній моралі. Поняття «деонтологія» має розкриватися через систему суміжних: етика, мораль, моральність, обов'язок, свобода, вибір, воля тощо. Вимагає розкриття присутність деонтологічних питань у інших галузях суспільної діяльності, зокрема у медицині, праві, політиці тощо. Мають бути відзначені спільні та вирізнявальні риси. Зокрема, приділятися увага відмінностям, джерелом яких є специфіка предмету діяльності, а також її вплив на проявлення загальних рис вчення про зобов'язувальність. Розкриття деонтологічної методології має здійснюватись шляхом розрізнення, а також з'ясування взаємопов'язаності, загальнонаукових, філософських і вузько дисциплінарних (психологічних) методів. Виділення згаданих завдань має підлягати принципу системності: впливати з можливостей розгортання поняття психологічної деонтології.

2. Історичний аспект еволюції деонтологічного дискурсу доцільно розкривати, наголошуючи на певних віхах, що визначили оформлення цієї пізнавальної сфери. Має бути підкреслено, що введення поняття «деонтологія» І. Бенґамом у 1834 році не може розглядатися як спосіб датування постановки самої дисципліни. Хоча, наприклад, виникнення етики як такої відповідає запровадженню цього поняття Аристотелем. Відношення між поняттям «деонтологія» та деонтологічним явищем подібне до відношення між поняттям «мораль» і моральним явищем: поняття введене Цицероном, явище ж — невіддільне від функціонування будь-якої спільноти. Оскільки визначальними етичним доктринами сучасності є християнська та кантіанська етики (П. Рікер), значна увага має бути приділена деонтологічним питанням у їхніх дискурсах. Має підкреслюватись, що згадані етичні системні сутньо деонтологічні. Вагомо, що згідно з М.О. Бердяєвим будь-яка етична система з необхідності деонтологічна, оскільки центральним поняттям для неї є зобов'язувальність.

Формування теорії особистості передбачає внутрішню логічну структуру, що включає ідеал особистості, реальні прояви особистості в конкретному суспільстві та систему саморегуляційних та ситуативно-формуючих (мимовільно-соціальних і цілеспрямовано-психологічних) шляхів утілення належних ідеальних рис. Вимагає наголошення, що вчення про ідеальну особистість і способи її проявлення в індивідуально-психологічних якостях перебуває у статусі належностей, реалізація яких є зобов'язувальністю. Тобто будь-яка психологічна теорія, що містить зазначену вище структуру може бути розглянута як деонтологічна. Певним взірцем деонтологічності психологічної теорії може бути, наприклад, теорія особистості Е. Фромма, що містить антиномічні поняття «бути» і «володіти», за допомогою яких розкриваються способи самовиявлення особи.

3. Потрібно зазначати, що дослідження розвитку моральності провадитися з опосередковуванням когнітивних передумов, оскільки процес формування будь-якого (зокрема й морального) судження вимагає опанування (розгортання) необхідних мисленнєвих властивостей. Тобто має бути зазначено, що, попри чинну суспільну мораль, дитина здатна засвоїти її положення тільки на притаман-

ному їй віковому рівневі й демонструвати відповідні вчинки. Виклад психологічних теорій морального розвитку має розпочинатися з висвітлення цих питань у теорії Ж. Піаже, що започаткував дослідження становлення моральної сфери. Має бути зазначено, що найвідомішими психологічними теоріями становлення моральності є теорія Колберга та, сформульована К. Гілліган, теорія відмінностей становлення чоловічих і жіночих етичних систем. Неодмінно мають аналізуватися теоретичні й експериментальні дослідження проблеми становлення етичних цінностей, здійснені на основі методологічних принципів психології діяльності.

4. У розкритті генетичного аспекту морального розвитку має відзначитися еволюція від егоцентричного ставлення до оточуючого (за якого будь-який зовнішній прояв оцінюється як позитивний чи негативний згідно з правилами, засвоєними від дорослих) до більш гнучкої позиції (власні судження про інших починають опосередковуватись особистими критеріями). Так, якщо семирічна дитина формулює судження про явище за характером наслідків, то з часом більша увага починає приділятися намірам, які передували дії. На думку Ж. Піаже, в онтогенезі відбувається перехід від автономної моралі до гетерономної — наміру починає віддаватися перевага по відношенню до наслідків. У свою чергу у дослідженнях Л. Колберга як доступний аналіз прояву моральної сфери особи виступав спосіб обґрунтування слухності вчинку. Л. Колберг виокремлює три рівні морального розвитку: доморальний; конвенціональний; постконвенціональний. Так, вирізнявальною характеристикою доморального рівня розвитку є обумовленість вчинку зовнішніми обставинами й нехтування точкою зору інших осіб.

Психолого-деонтологічні засади трудової діяльності.

1. Передусім потрібно зазначити, що у моралі як цілісному структурному утворенні виділяються такі три основні елементи: *моральна свідомість, моральна діяльність і моральні відносини*. Звісно, ця схема має свої обмеження, в чомусь виявляється однобічною. Проте безперечною позитивною її якістю є логічна чіткість і разом з тим відповідність реальній структурі й ієрархії проблем і категорій сучасної етики. Справді, хоч як би ми визначали мораль, її, по-перше, жодним чином не можна уявити без відповідної моральної свідомості. Жоден людський учинок, жоден акт комунікації між людьми просто не міг би отримати морального виміру, якби не передбачалося, що людина здатна усвідомлювати їхню внутрішню проблематику, співвідносити їх із власними уявленнями про добро і зло, належне і справедливе, з голосом власного сумління. Поза свідомістю, отже, моралі не існує — не тільки в тому розумінні, що без неї було б неможливе саме виконання певних учинків та дій, а й у тому, що нарівні з останніми усвідомлення входить до складу самого феномена моралі. По-друге, мораль як така — це в будь-якому разі характеристика певних людських учинків, поведінки, людської активності загалом. Там, де всього цього немає, — просто немає й потреби говорити про мораль. (Звичайно ж, і думка, і слово людини теж за певних обставин можуть поставати як «діло», як учинок, але показово вже те, що предметом моральної оцінки вони є винятково в цій останній своїй якості.) І по-третє, мораль, безперечно, виникає й існує лише в контексті тих або інших людських стосунків. Це можуть бути не тільки стосунки між людьми (хоча цей клас відносин — це, можна сказати, природний домен моральності як такої), а й відносини людини з природою, ставлення до культури та її цінностей тощо. У кожному разі, однак, ми тут маємо справу з відносинами, коли людина саме відноситься, *відносить себе* до чогось як принаймні рівного собі. Поза відносинами немає моралі. Легко бачити, далі, що вичленовані три основні компоненти моралі тісно пов'язані одне з одним, породжують цілу систему прямих і зворотних зв'язків.

2. Розкриття питання проявлення соціальних норм у професійній етиці фахівця має виходити із засновку, що психолог як представник певної спільноти не може бути вільним від знання, усвідомлення та поділяння (принаймні часткового) типу моралі, яка превалує у суспільстві до якого він належить. Не можна залишати поза увагою студентства того, що гостро постаючи перед окремими соціумами та перед людством у цілому, етична проблема все ж за самою своєю суттю лишається передусім проблемою конкретної людської особистості, вибір якої становить основу морального самовизначення суспільства. Хоч би як інколи спотворювалась роль моральності в суспільстві, проте істинна мораль насправді ніколи не стає засобом пригнічення або приниження особи. Саме мораль формує основи людської гідності. Тож і не може узалежнювати людину, позбавляти її притаманної їй свободи, сама ж бо на цій свободі й ґрунтується. Звичайно, крім свободи, мораль знає і необхідність. Ця суперечність, яка позірно може здаватися суперечністю спрямованості діяльності — вибору (у вузько ситуативному значенні), насправді є внутрішньо-особистісною суперечністю. Відтак розв'язання моральних дилем залежить у першу чергу від особистісних якостей людини. Етична проблематика містить у своїй основі психологічні виміри. Сфера моральності — це не тільки проблеми обов'язку, свободи, відповідальності, це також глибокий і неповторний світ суб'єктивних переживань, ідеалів та прагнень, невичерпної діалектики людської душі. Це одвічні питання добра

і зла, сенсу життя і ставлення до смерті, честі і гідності людини, сорому і совісті, любові і співчуття. До цієї сфери належить і цілий комплекс проблем людської діяльності й міжлюдських стосунків. Потрібно наголошувати, що важливим аспектом етичного становлення людини, який, безумовно, має перебувати у полі зору психології, є розвиток моральних якостей особистості — доброти чесності, справедливості тощо. Засвоєння змісту моральних принципів, норм і вимог — це напрям, до якого має звертатися генетична і когнітивна психологія.

3. У розгляді моральних конфліктів і шляхів їхнього подолання у процесі групової трудової діяльності варто мати на увазі, що у конфліктології ці питання загалом не порушені. Фахівцям, майбутнім фахівцям має повідомлятися, що у процесі групових форм роботи працівники зобов'язані поважно ставитись один до одного, суворо дотримуватись принципів трудової етики. Колеги мають утримуватись від непотрібних втручань в особисте життя членів колективу. Конфіденційність та шанобливе ставлення між членами колективу є запорукою успішності його існування та функціонування. Керівник у свою чергу уповноважений особисто запобігати некоректному та неетичному ставленню до всіх членів колективу, а також повинен «нести» цей обов'язок незалежно від посадової субординації.

4. Розвиток здібностей та проявлення схильностей фахівця у професійному становленні. Фахівець постійно поповнює свої знання про нові наукові та прикладні досягнення в галузі своєї професійної діяльності, береться за розв'язання тільки тих завдань, які належать до сфери його компетенції. У разі неможливості завдання фахівець передає його іншому, досвідченому фахівцеві або налагоджує контакт з професіоналами, що можуть надати адекватну допомогу. Курс психологічної деонтології має забезпечити сприяння особистісному та професійному зростанню студентів різного профілю. Період навчання у ВНЗ, під час якого здійснюється професійна ідентифікація та професійна адаптація майбутнього спеціаліста, — найбільш важливий для розвитку особистості фахівця будь-якої сфери діяльності. Особистісне зростання передбачає не лише розвиток особистості, а й прагнення людини до найповнішого вияву й розвитку своїх можливостей та здібностей. Це поняття є одним із ключових у гуманістичній психології і значною мірою збігається з поняттям «самоактуалізація» і «самореалізація». Саме прагнення до самоактуалізації мотивує людину до розвитку і вияву своїх можливостей, вона стає вільною у виборі свого життєвого шляху; реалізація потенцій людини своєю чергою робить її психологічно зрілою, здатною до творчої діяльності.

Висновки. На зламі тисячоліть набула поширення теорія «сталого розвитку». Ця теорія опосередковує нове етико-належнісне вчення про людину, соціальні відносини, економіку тощо. Показово, що етичне оцінювання присутнє вже в найменуванні — теорія сталого розвитку. Сталість у цьому мінливому світі пов'язується у світовідчутті людини із благом — передбачуваністю, захищеністю. Вже у самій назві проступає синтез етики та психології. Етика представлена як учення про належний звичай; психологія — як виявлення архетипу безпеки. Безперечним є і те, що своєю популярністю ця теорія має завдячувати передусім уміщеному в назву слову «сталість».

Курс психологічної деонтології має забезпечити сприяння особистісному та професійному зростанню студентів різного профілю. Період навчання у ВНЗ, під час якого здійснюється професійна ідентифікація та професійна адаптація майбутнього спеціаліста, — найбільш важливий для розвитку особистості фахівця будь-якої сфери діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Борышевский М.И.* (1992) Развитие саморегуляции поведения школьников: дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. — КГПИ им. М.П. Драгоманова. — К. — 77 с.
2. *Садоква А.В.* (2001) Влияние индивидуальных характеристик эмоционально-личностной сферы на развитие моральной компетентности: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13. — М. — 161с. — С. 22.

REFERENCES

1. *Boryshevskij M.I.* (1992) Razvitie samoreguljacji povedenija shkol'nikov: diss. ... d-ra psihol. nauk: 19.00.07. — KGPI im. M.P. Dragomanova. — K. — 77 s.
2. *Sadokova A.V.* (2001) Vlijanie individual'nyh harakteristik jemocional'no-lichnostnoj sfery na razvitie moral'noj kompetentnosti: diss. ... kand. psihol. nauk: 19.00.13. — M. — 161s. — S. 22.

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

УДК: 159.923.2

Соколюк, Анна,
Університет «Україна»,
кафедра психології,
старший викладач,
e-mail: nata_v_s@ukr.net

Розкрито роль особистісних параметрів та їх розвитку в процесі професійного становлення. Особистість представляється як суб'єкт, що усвідомлено прагне до саморозвитку та самореалізації. Проаналізовано значення професійної ідентичності та особистісної автентичності в професійному розвитку майбутнього фахівця. Професійний розвиток особистості розглядається у взаємозв'язку із розвитком професійних якостей, навичок, знань та професійної мотивації.

Обґрунтовано, що прагнення особистості до саморозвитку як майбутнього фахівця і професіонала, будучи автономним психічним механізмом, енергетично забезпечуваним взаємопосиленням напруг дефіцитарних потреб, підкріплюється потребами «бути кращим», у результаті чого додатково підсилюється.

Особистість представляється не тільки як дещо, що перебуває в процесі розвитку, але і як суб'єкт, що усвідомлено прагне до саморозвитку та самореалізації, а особистісний спосіб буття означає не тільки і не стільки те, наскільки людина автономна, але й наскільки вона прагне до автономності і самостійності.

Ключові слова: професійне становлення, суб'єкт професійної діяльності, професійна ідентичність, особистісна автентичність, саморозвиток, автономність, самореалізація.

PERSONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF A FUTURE SPECIALIST AS A SUBJECT OF PROFESSIONAL FORMATION

Sokoliuk, Anna,
«Ukraine» University,
department of psychology,
senior lecturer,
e-mail: nata_v_s@ukr.net

The article discusses a role of personal parameters and their development in the process of professional growth. A person is represented as a subject that knowingly committed to self-development and self-realization. Importance of professional identity and personal authenticity in professional development of future professional is analysed. Professional development of a person is examined in conjunction with development of professional abilities, skills, knowledge and professional motivation.

It was proved that the pursuit of individual self-development as a future professional and specialist, as an independent mental mechanism that is supported powerfully by mutual amplification of tension of deficiency needs, is reinforced by the needs to «be the best» resulting in it further enhancement.

A person is represented not only as somebody who is in development, but as a subject who strives consciously for self-development and self-realization and the personal way of being is not only and not so much how a person is autonomous, but also how he/she aspires to autonomy and independence.

Key words: professional development, subject of professional activities, professional identity, personal authenticity, self-development, autonomy, self-realization.

Професійний розвиток особистості пов'язаний, перш за все, із вивченням особистості як суб'єкта діяльності, якому властиві певні професійні якості, навички, знання та професійна мотивація.

Ідентифікація образу «Я» із образом «професіонала» є результатом особистісного прийняття професії людиною. Критеріями особистісного прийняття професії можуть бути як процесуальні, так і результативні характеристики професійної активності особистості. Професійна активність особистості простежується в професійному циклі, який розпочинається із розмірковувань про професійне майбутнє, що призводить до вибору професії, продовжується у професійному становленні фахівця і закінчується усуненням від справ, у зв'язку із припиненням трудової діяльності. Професійний цикл за Г. Крайгом являє собою послідовність періодів (етапів) у житті фахівця, що включають знайомство зі світом професій, професійний вибір, отримання освіти та професійної підготовки, початок самостійної роботи та накопичення досвіду, кар'єрне зростання й періоди подальшої професіоналізації [4].

У професійній діяльності особистісні зміни відбуваються особливо інтенсивно, оскільки вона найбільше акцентує основну активність суб'єкта. Як зазначає Є.О. Климов, професійне самовизначення — це не лише вибір конкретної професії, а й часто вибір усього життя [2]. А тому професійне самовизначення особистості повинно розглядатися не «в егоїстичному сенсі», а як пристосування до суспільства, до цивілізації, до культури. Таким чином, людина обирає не лише певну професію, а дещо значно більше, тобто те, що дає професія для відчуття повноцінності життя. А отже, основним механізмом професійного самовизначення є формування особистості як утворення особливого типу системних відношень у цілісній психічній організації.

Особистість людини, будучи соціальною за своєю природою, має свою об'єктивну сутність, що випереджає спосіб буття, екзистенції її життєдіяльності.

Поняття «особистість» належить до понять сучасної психології, визначення якого надзвичайно різняться. Автори підручників та спеціальних робіт вказують на розмаїття підходів до визначення особистості, зокрема Г. Олпорт наводив понад 50 різних визначень. Ці відмінності стосуються не стільки самого об'єкта дослідження, скільки його концептуалізації і відображають теоретичні розбіжності авторів [5].

Особистість людини є носієм певних загальних якостей і типологічних особливостей, а це означає, що конкретну особистість можна співвіднести з деякою спільністю або віднести до певної загальної категорії людей. У цьому сенсі особистість має свою об'єктивну сутність, що випереджає спосіб буття, екзистенції особистості, її конкретної життєдіяльності [8].

Особистість людини складно категоризувати, вона не є вираженням певної загальної сутності; вона унікальна, її важко типізувати і розглядати в рамках причинно-наслідкових зв'язків, її властива *не детермінована, а переважно спонтанна самодетермінована активність*. Як результат взаємодії із соціальним і культурним середовищем формуються певні особистісно-характерологічні стереотипи для ефективного впорядкування досвіду міжлюдських зв'язків, колективного співіснування та власних вчинків. На думку Н.І. Сарджвеладзе, особистість як суб'єкт діяльності і екзистуючу істоту не слід перетворювати в предмет пізнання (тобто позитивістськи орієнтований спосіб пізнання), тому що в такому разі суб'єкт втрачає свою суб'єктивність, перетворюється у свою протилежність. Сутність особистісного буття пізнається тим, що воно постає перед дослідником як суб'єкт життєдіяльності (а не об'єкт).

Динамічні тенденції розвитку особистості доцільно розглядати як активність суб'єкта в рамках системи взаємодії «особистість — соціальне середовище». У цьому зв'язку Ш.О. Надірашвілі виділяє три рівні активності людини — індивідний, суб'єктивний і особистісний [6]. Індивідному рівню активності відповідають аспекти середовища, релевантні біологічним потребам людини (поняття «індивід» у цій концепції ототожнюється з поняттям «організм», або «біологічна особина») і його психофізичним операціональним можливостям. В той час, як активність на рівні суб'єкта містить у собі проблемну ситуацію, тобто такі характеристики середовища, що сприяють припиненню актів імпульсивної поведінки й актуалізації специфічного акту об'єктивації. Тобто активність на рівні особистості націлена на соціальні норми, очікування, інтерперсональні взаємини, а отже, особистісному рівню активності властива взаємодія із соціумом. Відповідно індивідуальні риси, особистісні якості людини типізовані в певних «схематизмах» суспільної свідомості, разом з тим у неї виробляється своє ставлення до навколишнього середовища, виражається бажання належності до оточення або відділення від нього, прагнення відповідати або не відповідати своєю діяльністю та своїми людськими якостями стандартам соціального оточення.

Професійне становлення особистості — складно організований процес особистісних змін та розвитку суб'єктності майбутнього фахівця. Будучи учасником спільної діяльності з іншими людьми,

особистість змінюється і розвивається через спілкування та взаємодію. Для цього вона повинна бути активною, перебувати в постійному процесі самопізнання, проблемно ставитися до себе та до оточення, що, згідно з В.В. Століним, є наявністю «конфліктного змісту Я», який відображає зіткнення різних життєвих ставлень суб'єкта, мотивів і діяльностей [9].

Прагнення людини належати до певної спільності людей, «бути як інші», виявляти соціальну ідентичність — явище багатоаспектне. Разом з тим існує й заслугове аналогічного розгляду протилежне прагнення — «бути самим собою».

Ми поділяємо думку В.В. Століна, який, розрізняючи соціально-індивідуальний і особистісний рівні людської життєдіяльності, вважає, що на *соціально-індивідуальному* рівні переважає прагнення бути подібним іншим, в той час як на *особистісному* рівні першорядного значення набуває пошук і виявлення в собі особливих, відмінних людських якостей [9].

Надбання теоретиків соціально-когнітивного напрямку свідчать про те, що поведінка людини регулюється складною взаємодією між внутрішніми факторами (віра, очікування, самосприймання) та факторами оточення, тому, розглядаючи поведінку, слід брати до уваги такі когнітивні компоненти особистості, як сприймання, очікування й цінності [11]. Так, згідно з теорією самоефективності Бандури, слід зауважити, що привабливість результату й віра в позитивний результат недостатні для запуску мотивації суб'єкта; центральною і важливою детермінантою людської поведінки є її самоефективність.

Розглядаючи взаємодію між диспозиціями людини і ситуативними змінами, теорії особистісних рис певною мірою наближаються до теорій соціального научіння, згідно з якими особистість становить досвід, якого людина набуває протягом життя.

Аналіз особистості як функціонування її як цілісної системи, яка постійно перетворюється і розвивається, передбачає вивчення постійного руху (зміни і розвитку) самої особистості, яка, при зміні соціальної дійсності, повинна змінювати свої психологічні властивості для збереження стійкості важливих життєвих цілей, цінностей, переконань.

Так, зокрема, К.О. Абульханова-Славська, розглядаючи особистість як систему суперечностей між природним і суспільним, індивідуальним і суспільним, об'єктивним і суб'єктивним, вважає, що зміна, розвиток, становлення особистості здійснюється через вирішення суперечностей між особистістю і її оточенням [1]. На суперечності як вагоме джерело розвитку особистості, вказував Г.С. Костюк [3], виділяючи основною суперечністю невідповідність між потребами і можливостями та засобами їх задоволення: «Однією із основних внутрішніх суперечностей, які по-своєму проявляються на різних етапах розвитку особистості, є розбіжності між існуючими у неї потребами, прагненнями і досягнутим рівнем оволодіння засобами, необхідними для їх задоволення». У свою чергу Б. Скіннер суперечності або життєві кризи пояснював зміною оточення, яке ставить людину в ситуацію, коли набір її поведінкових реакцій є неадекватним для отримання підкріплення в новій ситуації.

Отже, підходимо до логічного запитання — що є рушієм змін для індивіда насамперед (або виключно) — необхідність зменшення напруги й збереження стану внутрішньої рівноваги (гомеостаз) чи його мотивація спрямована на розвиток, пошук нових стимулів та самореалізацію (гетеростаз)? Персонологи, дотримуючись різних точок зору з цього питання, висловлюють діаметрально протилежні погляди на мотиваційний фундамент поведінки. За словами Бюлер: «Неможливо одночасно вірити в гомеостаз і в здійснення самореалізації як у кінцеву мету».

З позицій гомеостазу особистісні характеристики набуваються за допомогою научіння, що завжди припускає взаємозв'язок між факторами спонукання і підкріплення (наприклад, Дж. Доллард і Н. Міллер). Відповідно підкріплення завжди зменшує дію первинного спонукального стимулу. За цією теорією, люди є такими, якими вони є, тому що вони набули стабільних властивостей, завдяки яким стає можливим зниження напруги спонукального мотиву і збереження стану внутрішньої рівноваги.

Зовсім інші уявлення дає концепція гетеростаза. Зокрема А. Маслоу, К. Роджерс вважали, що основою мотивації людей є безперервний пошук особистісного зростання й самореалізації. Людина живе не тільки завдяки редуції потреби. Крім орієнтації на задоволення потреби, а отже, на зменшення напруги, люди також, відповідно до своєї природи, постійно шукають й нові стимули й можливості випробувати свої сили, щоб досягти самореалізації. Завдяки цій мотиваційній тенденції і здійснюється розвиток особистості.

Таким чином, теорії особистості, що ґрунтуються на положеннях гомеостазу, можуть пропонувати як предмет дослідження зміст і розмаїття основних потреб людини або її інстинктів; різні особистісні механізми, що виробляються з метою *зниження напруги*, створюваної потребами; а також

процеси, що забезпечують становлення механізмів зниження напруги. У теоріях особистості гетеростатної орієнтації будуть підкреслюватися *інтеграція мотивів* людини, підпорядкованих завданням самореалізації, спрямованості в майбутнє, а також різні засоби, завдяки яким люди досягають особистісного зростання й самореалізації.

Положення гетеростаза дотримувався також А. Адлер. «Рух від мінуса до плюса нескінченний», вважав він; як основний життєвий мотив покладено концепцію прагнення до переваги. У цьому нескінченному прагненні люди не знімають напруги, вони генерують її для продовження боротьби за досягнення цілей. Версія гетеростаза Адлера, звичайно, відрізняється від ідей сучасної гуманістичної та феноменологічної психології, де гетеростаз постає у вигляді самореалізації особистості (тобто постійного руху в напрямі актуалізації її потенційних можливостей).

На основі аналізу теоретико-методологічних основ професійного становлення особистості, базисним фактором, що забезпечує самодетермінацію професійного становлення фахівця є розвиток його особистісної автентичності, в тому числі і як професіонала.

Поняття «автентичність» не є новим для психології і було в обігу поряд із поняттями «ідентифікація», «ідентичність» «Я-концепція», «Образ «Я» та ін. Проблема автентичного буття є досить актуальною для пострадянської гуманістично орієнтованої психології, де розвивається суб'єктний підхід та звернення до ціннісно-сміслових основ буття. Автентичний спосіб буття є реалізацією «свободи волі» й «сутнісних сил людини». Для процесу професійного становлення, співвимірною із особистісним становленням, характерні відповідні нормативні взаємопов'язані кризи (розвитку, становлення, буття тощо). В результаті, криза автентичності, пов'язана з радикальною зміною життєвої перспективи і вибором життєвого шляху, є моментом зміни особистості, появи і розвитку нових можливостей.

У контексті цього розгляду проблеми слід розглянути також поняття «професійної ідентичності» майбутнього фахівця як представника майбутньої професійної діяльності. Професійна ідентичність, як показано в роботі [10], є внутрішнім джерелом професійного розвитку й особистісного зростання суб'єкта. Однією із умов розвитку професійної ідентичності, як зазначає Т.П. Маралова, є професійне навчання і саме в студентському віці починають формуватися основні ідентифікаційні характеристики, в яких виражається належність людини до певної професії. Беззаперечно, професійна ідентичність є результатом тривалого особистісного та професійного розвитку, залежить від високого рівня оволодіння професією, разом з тим цей процес починає шлях свого формування під час навчання у ВНЗ і має прямий взаємозв'язок з усвідомленням цілей навчання, його змісту в контексті оволодіння обраною професією.

Професійна ідентичність студента — це єдність уявлень про себе, емоційні переживання і усвідомлена активність, пов'язані з оволодінням професією, на основі якої з'являється відчуття тождності із самим собою як майбутнім фахівцем [10]. У рамках професійної ідентичності система уявлень про себе містить уявлення про себе як майбутнього фахівця, про свої професійні і навчально-професійні цілі та про свої можливості в реалізації цілей, отже, в процесі формування професійної ідентичності відбувається цілеспрямоване освоєння студентами системи знань, практичних умінь та навичок в обраній професії, відбувається формування цілісних уявлень про професійну спільноту, розвиваються і конкретизуються цілі та мотивація майбутньої професійної діяльності.

Процес становлення професійної ідентичності студентів під час навчання у ВНЗ має специфічні динамічні характеристики, механізми та умови, що є його підґрунтям. Можна сказати, що початок цього процесу зумовлений «зустріччю» людини з професією, опредмеченою конкретним представником професії або образом професіонала. У зв'язку з цим ще раз хочеться підкреслити важливість «правильного» вибору професії та подальшого формування професійної ідентичності майбутнього фахівця, а саме наявності адекватних умов та фахової психологічної підтримки перших кроків молоді людини в її професійну діяльність.

Низкою досліджень виявлено [7; 10], що професійна ідентичність має такі джерела формування:

зовнішні джерела:

- професійна освіта, зміст якої визначається державними галузевими стандартами; навчаючись та отримавши диплом, суб'єкт сприймається як професійно ідентичний своїй професії;
- культурно значущі досягнення; ідентифікація проявляється як інтеріоризація і, звичайно, не може відбуватися без зразка, еталона, ідеального образу професіонала;
- визнання особистості оточенням як майбутнього професіонала сприяє утвердженню професійної ідентичності студента і є одним із головних підкріплень зовнішніх джерел;

внутрішніми джерелами є:

- емоційно-позитивне тло, за якого відбувалось первинне і подальше отримання інформації про професію;
- позитивне сприйняття себе як суб'єкта професійної діяльності;
- емоційно-позитивне прийняття своєї приналежності до професійної спільноти і успішне оволодіння правами та обов'язками, нормами й правилами професійної діяльності;
- наявність системи професійно важливих якостей особистості;
- суб'єктивні очікування особистості відносно майбутньої професії;
- ступінь активності особистості стосовно опанування майбутньої професії;
- мотиваційна та інші види готовності до реалізації себе в майбутній професійній діяльності тощо.

Оскільки професійна ідентичність, а отже, й особистісна автентичність формуються в соціальних інтеракціях, конструюючись із культурних нарративів, які «поміщають» людей у різні соціальні категорії, «відносять» до професійної спільноти, тому процес професійного становлення на різних його етапах потребує комплексного психологічного супроводу, спрямованого, перш за все, на рефлексію власної автентичності особистості як прагнення до самовдосконалення і саморозвитку.

З огляду на викладене, створення у ВНЗ умов для професійного становлення особистості як майбутнього фахівця, яка безпосередньо пов'язана з успішністю навчальної діяльності, самореалізацією, складно буде переоцінити. До зазначених умов відносять: зовнішні (або умови середовища), спрямовані на особистість соціальні та сімейні традиції, кількісні та якісні характеристики взаємодії із значущими об'єктами, тобто освітнє середовище повинно бути інформаційно насиченим, а навчально-виховний процес має бути спрямованим на відтворення навчальних ситуацій, які імітують реальну професійну діяльність; внутрішні, містяться в самій особистості — це її задатки, здібності, життєва позиція, система ставлень, життєві та професійні плани, цілі, домагання, цілеспрямованість та вольові якості тощо, знову ж таки, освітнє середовище повинно бути насиченим професійними цінностями, цінностями професійного та особистісного зростання, в ході інтеріоризації яких відбуватиметься трансформація особистісного ресурсу в навчальні та майбутні професійні досягнення.

Отже, методологічні можливості суб'єктного підходу полягають у визнанні людини активним суб'єктом різноманітних форм довільної людської активності. У ньому розкривається здатність людини до самодетермінації, самовизначення та саморозвитку.

У свою чергу прагнення особистості до саморозвитку як майбутнього фахівця і професіонала, будучи автономним психічним механізмом, енергетично забезпечуваним взаємопосиленням напруг різних дефіцитарних потреб (це на користь біологізаторських теорій), підкріплюється і підсилюється потребами «бути кращим» (це на користь теорій розвитку і зростання), а також осмислюється людиною, у результаті чого додатково підсилюється (на користь гуманістичних теорій). Умовно кажучи, прагнення до самореалізації — наслідок сумарної (або генералізованої, за термінологією Г. Мюрея) мотивації, у структурі якої чітко проглядаються три класичних рівні людської психіки — індивідний, особистісний та індивідуальний.

Якщо на соціально-індивідному рівні вирішується життєве завдання соціальної приналежності, то на особистісному рівні на передній план виступає професійний вибір і майбутня професійна самореалізація. Особистість представляється не тільки як дещо, що перебуває в процесі розвитку, але і як суб'єкт, що усвідомлено прагне до саморозвитку та самореалізації, а особистісний спосіб буття означає не тільки і не стільки те, наскільки людина автономна, але й наскільки вона прагне до автономності і самостійності. Розуміння сутності особистісного становлення як «здійснення того, що існує в перспективі», сприяє більш поглибленому аналізу особистісного буття, ніж його розгляд лише крізь призму завершених форм і фіксованих та наявних людських рис і якостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская, К. А. (1991) Стратегия жизни. — М. — 299 с.
2. Климов Е.А. (1996) Психология профессионала. — М.; Воронеж. — 400 с.
3. Костюк, Г.С. (1969) Принципы развития в психологии // Методологические и теоретические проблемы психологии. — М. — С. 118–152.
4. Крайг, Г. (2000) Психология развития. — СПб. — 992 с.
5. Мейли, Р. (1975) Структура личности // Экспериментальная психология. — М. — С. 196–283.
6. Надирашвили, Ш.А. (1987) Установка и деятельность. — Тбилиси. — 361 с.
7. Пряжников Н.С. (1996) Профессиональное и личностное самоопределение. — М.; Воронеж. — 256 с.
8. Сарджвеладзе, Н.И. (1974) Структура самоотношения личности и социогенные потребности // Проблемы формирования социогенных потребностей. — Тбилиси. — С. 103–107.
9. Столин, В. В. (1982) Мотивация и самосознание // Мотивация личности. — М. — С. 58–67.

10. *Маралова В.Г.* (ред.) (2011) Студент как субъект саморазвития и отношения к учебно-профессиональной деятельности. — М. ; Мир. — 190 с.
11. *Bandura, A.* (1997) Self-efficacy : the exercise of control / A. Bandura. — N.Y. : W.H.Freeman & Co. — 286 p.
12. *Rogers, K.R.* (1954) Psychotherapy and personality change. — Chicago. — 344 p.

REFERENCES

1. *Abul'hanova-Slavskaja, K. A.* (1991) Strategija zhizni. — M. — 299 s.
2. *Klimov E.A.* (1996) Psihologija professionala. — M.; Voronezh. — 400 s.
3. *Kostjuk, G.S.* (1969) Principy razvitija v psihologii // Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii. — M. — S. 118–152.
4. *Krajg, G.* (2000) Psihologija razvitija. — SPb. — 992 s.
5. *Mejli, R.* (1975) Struktura lichnosti // Jeksperimental'naja psihologija. — M. — S. 196–283.
6. *Nadirashvili, Sh.A.* (1987) Ustanovka i dejatel'nost'. — Tbilisi. — 361 s.
7. *Prjazhnikov N.S.* (1996) Professional'noe i lichnostnoe samoopredelenie. — M.; Voronezh. — 256 s.
8. *Sardzhveladze, N.I.* (1974) Struktura samootnoshenija lichnosti i sociogennye potrebnosti // Problemy formirovanija sociogennyh potrebnostej. — Tbilisi. — S. 103–107.
9. *Stolin, V. V.* (1982) Motivacija i samosoznanie // Motivacija lichnosti. — M. — S. 58–67.
10. *Maralova V.G.* (red.) (2011) Student kak sub#ekt samorazvitija i otnoshenija k uchebno-professional'noj dejatel'nosti. — M. ; Mir. — 190 s.
11. *Bandura, A.* Self-efficacy : the exercise of control / A. Bandura. — N.Y. : W.H.Freeman & Co, 1997. — 286 p.
12. *Rogers, K. R.* Psychotherapy and personality change / K.R. Rogers, R.F. Dymond. — Chicago, 1954. — 344 p.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ГЛЯДАЧАМИ РІЗНИХ ТИПІВ ЕКРАННОЇ РЕКЛАМИ

УДК 159.953.3

Сердюк, Олександр,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

факультет психології,

студент,

e-mail: aaserdyuk@rambler.ru

Розкрито соціально-психологічні особливості сприймання глядачами різних типів екранної реклами. Встановлено специфіку впливу екранної реклами на різні групи споживачів. Виявлено вікові особливості сприймання екранної реклами. Викладено переваги та недоліки екранної реклами, її види та ефективність.

Встановлено, що найпоширенішими видами телевізійної реклами є телевізійні рекламні ролики, рекламні оголошення, рекламні телерепортажі та телепередачі, рекламні заставки в перервах між передачами.

Аналізуються результати дослідження особливостей сприйняття учнями різних вікових груп телевізійної реклами, а також її вплив на їхню поведінку. Виявлено сфери найбільш популярної серед учнів реклами: реклама напоїв, продуктів харчування та іграшок; близько чверті опитаних учнів подобається реклама з участю тварин; найменша кількість опитаних згадало рекламу в таких сферах, як косметика та побутова техніка.

Ключові слова: екранна реклама, рекламне повідомлення, ефективність реклами, види реклами, засоби реклами, рекламний жанр, мішень реклами.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PERCEPTION BY CONSUMERS OF SCREEN ADVERTISING OF DIFFERENT TYPES

Serdiuk, Oleksandr,

Taras Shevchenko National University (Kyiv, Ukraine),

faculty psychology,

student,

e-mail: aaserdyuk@rambler.ru

The article discusses social and psychological characteristics of perception by audience of screen advertising of different types. Specifics of impact of screen advertising on different consumer groups are determined. Age-related features of screen advertising perception are revealed. Strengths and weaknesses of screen advertising are revealed as well as its types and effectiveness.

It was determined that the most common types of television advertising is advert video-clips, promotional announcement, advertising journalistic stories and programs, advertising bumpers as natural break advertising.

Results of the study of perception by different age students of television advertising and its influence on their behaviour are analysed. Advertising areas that are the most popular among students are revealed: advertising of beverages, food and toys; about a quarter of the surveyed students like advertising involving animals; the smallest number of respondents mentioned advertising in such areas as cosmetics and household appliances.

Key words: types of advertising, advertising means, advertising genre, advertising target, screen advertising, advertising messages, advertising effectiveness.

Сучасний ринок все більше й більше насичується конкурентоспроможними товарами й послугами. Безліч їх видів буквально «розштовхують» один одного, щоб привернути до себе увагу покупців. У таких умовах кваліфіковані працівники з маркетингу та реклами, а також найновіші сучасні прийоми збути набувають особливої цінності.

Неможливо сьогодні просто пройти по вулиці мегаполісу і не побачити безліч всілякої реклами: на щитах, плакатах, листівках, стовпах, в транспорті, в газетах, в радіоповідомленнях, на телевізійних екранах тощо. Та реклама народилася ще до появи газет, радіо, телебачення, інтернету, поліграфії і навіть паперу. Реклама існувала ще в Стародавній Греції і Римі, правда, тільки у вигляді усних повідомлень глашатаїв, які викрикували на вулицях і торгових площах різні повідомлення рекламного характеру і закликали та спонукали людей до певних дій.

Отже, вивчення психологічних особливостей реклами набуває дедалі більшої актуальності, оскільки реклама сьогодні стає частиною повсякденної загальнодоступної культури, інформаційною складовою комунікаційних процесів і виступає одним із показників розвитку суспільства. При цьому реклама постійно виходить за межі комерційних інтересів і нав'язує споживачу систему певних стандартів, лінію відліку життєвих цінностей, пріоритетів, світоглядних ідей та уявлень.

Психологічний вплив реклами виявляється в процесах переробки рекламних повідомлень: емоціях, думках, можливих рішеннях, що обумовлюють поведінкові акти людини. Ряд досліджень свідчить про негативний вплив реклами на людину (С. Аронова [1], Н. Вікентьєв [2], Н. Прусенкова [6], В. Степанов [7], Р. Чалдіні [8] та ін.). Тому важливим питанням є розгляд функцій реклами у суспільстві.

Аналізуючи сильні та слабкі сторони реклами, Ф. Гольман [3] зазначає, що основною функцією реклами на сьогодні є — залучення реципієнта в процес самоформування. Реклама примушує його змінювати себе відповідно до споживацького способу мислення. Телереклама використовує слово та символ для того, щоб створити зміни в поведінці глядачів. Вона включає в себе суб'єкта як залежного спостерігача, тим самим формуючи його.

У цій статті ми б хотіли розглянути не лише особливості реклами в цілому, а й більш детально розглянути екранну рекламу або як її ще називають телевізійну рекламу, яку вважають найбільш, престижною, масовою та, на жаль, дорогою.

Проте, незважаючи на «плюси» екранної реклами, вона все ж не завжди є найбільш ефективною [5]. Зважаючи на можливість екранної реклами впливати на свідомість та підсвідомість споживачів значною кількістю способів, актуальним завданням вважаємо розкриття її специфічних особливостей, особливостей співвідношення слухового та зорового впливу, специфіку сприйняття глядачами інформації, що надходить з екранів ТБ.

Екранна реклама — це вид реклами, що використовує як носії повідомлення відео- та кіноролики, слайди та інше. Рекламні ролики можуть згодом транслюватися по каналах телебачення.

Екранна реклама пропонує такі варіанти:

1. Рекламні ролики. Вони можуть бути ігровими, документальними, мультиплікаційними. Їх перевага — високий рівень психологічного впливу на споживача. Недолік — висока вартість виготовлення. Ще один недолік — нав'язливість. Рекламний ролик, коли він вклинюється в передачу в невідповідний момент, викликає роздратування телеглядача.

2. Розміщення логотипу, емблеми, девізу рекламодавця на екрані під час демонстрації заставки, прогнозу погоди.

3. Спонсорювання популярних передач. Наприклад, пропозиція товарів фірми як призи на телевізійних конкурсах. У цьому разі ведучий програми не втомлюється повторювати назву фірми, а її рекламні щити присутні в студії і час від часу, ніби ненароком, потрапляють у кадр. Спонсорство найбільш психологічно виправдано, ніж інші варіанти телереклами. Адже спонсор — людина або організація, завдяки якому передача існує і виходить в ефір.

4. Участь у спеціалізованих програмах. Поява представників фірми-рекламодавця в таких програмах, демонстрація інтер'єрів і товарів вважається рекламою і, природно, оплачується.

5. Рухомий рядок внизу екрана і дикторський текст або лише рядок, коли показуються фільми. Вважається, що це найдешевший варіант. Психологічно він явно програє, з одного боку, тому, що заважає дивитися фільм і на біжучий рядок мало хто дивиться, з іншого боку, неможливо встигнути записати адреси і телефони.

6. Реклама не на телебаченні, а з його допомогою. Є багато заходів, як правило, видовищних, які організовуються не телебаченням, але їх знімають і демонструють в ефірі. Вдало розміщений рекламний щит, спонсорство чи інші форми участі в таких подіях дозволяють рекламі буквально просочитися в ефір, не маючи безпосередньо справ з телебаченням.

Телебачення дає змогу зробити справді широку імідж-рекламу, стимулюючи рекламу практично будь-яких товарів і послуг, оскільки звертається до значної кількості глядачів.

У телерекламі є одночасно як недолік, так і перевага — велика аудиторія, різні частини якої мають зовсім різні смаки й уподобання. Наприклад, більш забезпечені люди менше дивляться (або

зовсім не дивляться) телесеріали, але обов'язково дивляться програми новин та інформаційні програми. У менш забезпечених верствах наших громадян були дуже популярні такі телесеріали, як «Санта Барбара», «Даллас» і такі програми як «Час», «Що? Де? Коли?» тощо. Відтак треба точно визначити, в яких блоках передач давати рекламу відповідних товарів.

Телереклама може існувати лише за рахунок діяльності телевізійних каналів, отже, основними операторами телевізійної галузі є її канали. Найпопулярніші з них поділяються на три групи: лідери телевізійного ринку, середняки та аутсайдири. Основою такого поділу є їхні телевізійні рейтинги, що вимірюються у пунктах (наведені в таблиці 1):

Таблиця 1

Телевізійні рейтинги каналів ТБ

Статус	Назва оператора	Загальний рейтинг оператора (пункти)	Ступінь покриття території України (%)	Частка уваги глядачів (%)
Лідери	Інтер	2,88	96	20,36
	1+1	2,59	95	18,24
	Новий канал	1,20	93	8,51
	ICTV	1,03	93	7,31
	СТБ	0,86	85	6,05
	ТРК «Україна»	0,63	85	4,45
	Ера	0,44	98	2,07
Середняки	ТЕТ	0,35	70	3,11
	УТ-1	0,31	98	1,35
	НТН	0,29	98	2,04
	5 канал	0,28	90	4,54
	МегаСпорт	0,24	60	1,78
	Тоніс	0,20	50	1,35
	М1	0,20	70	1,39
	О-TV	0,09	54	1,34
Аутсайдири	Ентер Фільм	0,05	35	1,35
	ТРК Київ	0,04	10	1,08
	К1	0,04	65	1,17
	К2	0,02	20	1,09

Зважаючи на вище зазначене, необхідно обрати певний канал, на якому і буде крутитися реклама. Для того що б реклама продукції, призначеної для певної вікової групи, була побачена, потрібно, щоб ця реклама крутилася саме на тому каналі, який користується популярністю у цієї соціальної групи. У табл. 2 наведені дані популярності телевізійних каналів у різних категорій населення.

Із наведених даних можна зазначити, що, наприклад, канал «Тоніс» — канал глядачів середнього віку, домогосподарок і керівників. Його максимальний вечірній рейтинг становить 0,68 пунктів.

Загалом, позиціонування каналів є одним із основних принципів їхньої діяльності. Слід зазначити, що телеаудиторія лідерів — «Інтера», «1+1» та середняка УТ-1 — за покриттям тотожні, а їхній рейтинг не зіставний. Тому що при схожих показниках покриття їх суттєво відрізняє якість мовлення та кількість аудиторії.

Усі розглянуті телеканали намагаються пропонувати своїм глядачам телевізійну продукцію якомога вищої якості. Аналіз свідчить, що чим більше потреб різних споживчих сегментів він може задовольнити, тим канал рейтинговіший, потужніший і — навпаки. А канали з меншими ресурсами прагнуть обслуговувати меншу кількість сегментів, але якісно. Виняток становлять «Інтер» та «1+1», які орієнтуються передусім на потреби рекламодавців та на їхніх основних споживачів — домогосподарок, що й забезпечує їхні рейтинги. Спільним моментом діяльності всіх каналів є увага до домогосподарок та випусків новин. Останні утворюють «каркас» мовлення всіх каналів. Саме навколо новин формується увага та імідж більшості каналів [4].

Популярність телевізійних каналів у різних категорій населення

Позиція телеканалів

Категорія населення	Інтер	1+1	Новий канал	ICTV	СТБ	УТ-1	Україна	5 канал	ТЕТ	Тоніс
Молодь										
Середній вік										
Старший вік										
Керівник										
Спеціаліст										
Робітник										
Вільна зайнятість										
Непрацюючі										
Студенти										
Домогосподарки										
Пенсіонери										

Проведені дослідження свідчать, що найактивнішими споживачами телепродукції є найстарший віковий сегмент — понад 55 років (тобто пенсіонери), серед них активні глядачі становлять майже 70% у цьому сегменті. Взагалі, чим активніша вікова група, тим менше вона дивиться телебачення (табл. 3). Серед соціальних груп лідерами телевізійного споживання є домогосподарки та непрацюючі.

Споживання аудиторією телебачення

Споживчий сегмент	Активний %
<i>Віковий</i>	
Середній 15–24 рр.	37
Середній 25–34 рр.	42
Середній 35–44 рр.	48
Середній 45–54 рр.	52
Середній 55–64 рр.	62
Середній 65+	69
<i>Соціальний</i>	
Середній спеціаліст	47
Середній робітник	43
Сер. представник вільної професії	47
Середній непрацюючий	51
Середній студент	35
Середня домогосподарка	62

Важливим є питання щодо впливу телевізійної реклами на дитячу аудиторію, оскільки реклама сильно впливає на дитячу психіку, граючи на дитячих емоціях. На думку Д. Рисман, основною функцією телевізійної реклами є підготовка дітей до їхньої головної життєвої професії — «бути кваліфікованими споживачами». Через вікову специфіку розвитку дітей найбільший вплив роблять: психологічне зараження (результат впливу на емоційну сферу особистості), наслідування (привласнення побачених моделей поведінки), навіювання.

При цьому, з точки зору психологічного захисту, діти внаслідок своєї вікової відмінності не в змозі протистояти впливу телевізійної реклами, використовуючи власні установки і погляди.

Метою проведеного нами дослідження було вивчення особливостей сприйняття учнями різних вікових груп телевізійної реклами, а також її вплив на поведінку учнів. У дослідженні брали по 13 учнів 1 та 2 класу зі своїми батьками. Крім того, були досліджені 16 учнів середнього (6 клас) і 12 учнів старшого (10 клас) шкільного віку. У дослідженні використовувалися такі методи, як: анкетування та інтерв'ю. Метою дослідження було встановлення особливостей сприйняття, а також виявлення ставлення школярів до телевізійної реклами, ступеня її впливу та особливостей сприйняття цієї реклами дітьми та ставлення їхніх батьків, вплив батьківського ставлення до ТБ-реклами на ставлення дитини до неї.

Отримані результати дозволили виявити ставлення дітей різного віку до рекламних роликів, що транслюються на телебаченні (табл. 4).

Таблиця 4

Ставлення дітей різного віку до рекламних роликів, що транслюються на телебаченні

Вікова група дітей	Відношення до ТБ-реклами
1-й клас	Позитивно – 38,4 Подобається частково – 15,4 Негативно – 46,2
2-й клас	Позитивно – 38,4 Подобається частково – 15,4 Негативно – 46,2
6-й клас	Позитивно – 18 Подобається частково – 25 Негативно – 57
10-й клас	Позитивно – 0 Подобається частково – 8 Негативно – 92

Виявлено, що не всі учні чітко уявляють призначення реклами. Близько 60% учнів 1 класу, 44% учнів 2 класу добре розуміють призначення реклами, як джерела інформації потенційних покупців про нові товари. Досить часто діти сприймають рекламу як перерву між телепередачами і мультфільмами, розвагу, відпочинок (близько 20% другокласників). Серед молодших підлітків 75% відзначають інформуючу функцію реклами. Тільки 8% взагалі не знають, для чого потрібна реклама, а 18% вказують на негативну функцію телевізійної реклами. Цікаво, що лише 50% старших підлітків говорять про позитивне значення реклами для інформування про нові товари, а 40% наполягають на агресивній функції реклами. На запитання «Ти б хотів, щоб реклами на ТБ взагалі не було?» ствердно відповіли 60% учнів 1 класів, 54% другокласників, 50% дітей, що належать до молодшої підліткової групи і 40% старших підлітків. Однак 15,5% першокласників і 38,5% другокласників, а також 50% молодших і 60% старших підлітків вважають рекламу необхідною, але більшість із них хотіли б обмежити тривалість реклами та частоту її повторення.

Про довіру учнів до реклами можна судити на підставі даних, наведених у табл. 5.

Таблиця 5

Довіра учнів до реклами

Вікова група дітей	Так	Деяким	Ні
1-й клас	23	23	54
2-й клас	30	16	54
6-й клас	0	25	75
10-й клас	0	16	84

Таким чином, було виявлено, що сфери найбільш популярної серед учнів реклами були такими: реклама напоїв, продуктів харчування та іграшок. Близько чверті опитаних учнів подобається реклама з участю тварин; найменша кількість опитаних згадало рекламу в таких сферах, як косметика та побутова техніка; найбільш часто згадували рекламні ролики «Pepsi» та «Orbit», учні перших класів згадували рекламу «Макдоналдс»; других класів — рекламні заставки про спорт.

Найменше дітям сподобалися ролики: «Chupa-Chups», «Дитячий Orbit», засоби для схуднення, шампунь від лупи. У молодших школярів негативне сприйняття викликала така реклама: «Orbit», «Несквік», і «Comet», а також реклама алкоголю. Молодшим і старшим підліткам не подобається реклама засобів жіночої гігієни та пива.

Отже, екранна реклама — це рекламні повідомлення, які включають у себе зображення, звук, рух, колір і передаються за допомогою телебачення. Серед найпоширеніших видів телевізійної реклами можна виділити:

- телевізійні рекламні ролики;
- рекламні оголошення, рекламні телерепортажі та телепередачі;
- рекламні заставки в перервах між передачами.

Щодо засобів впливу екранної реклами, то дуже важливим в ній є поєднання візуального та вербального зображення, оскільки синтез зображення та звуку дає своєрідне сприйняття дійсності.

При запуску реклами в ефір слід зважати на велику аудиторію, різні частини якої мають зовсім різні смаки й уподобання. Так, для того, щоб реклама продукції, призначеної для певної вікової чи соціальної групи, була побачена, потрібно, щоб цю рекламу демонстрували саме на тому каналі, який користується популярністю у цієї групи населення.

Отже, підсумовуючи викладене, можна зробити висновки, що для підвищення ефективності впливу екранної реклами важливо таке:

1. Поєднання зовнішніх чинників рекламної взаємодії з глибинно-психологічними чинниками індивідуальної та масової свідомості, які актуалізуються у процесі цієї взаємодії.

2. Реклама повинна спрямовуватись не лише на один аналізатор, а на різні сенсорні системи.

3. Визначення цільової аудиторії та форм впливу на неї, яка це цільова аудиторія за спільністю інтересів або за демографічним даними.

4. Врахування цільової аудиторії при запусканні реклами в ефір, різні частини якої мають зовсім різні смаки й уподобання. Для того щоб реклама продукції, призначеної для певної вікової чи соціальної групи була побачена, потрібно демонструвати її саме на тому каналі, який користується популярністю у цієї групи.

5. Чітке визначення мішеней реклами. Мішенями можуть бути вибрані почуття гідності людини, матеріальна вигода, одержання задоволення, прагнення до здоров'я тощо. Надзавдання розроблювального сюжету реклами ґрунтується на обраній мішені, показуючи в привабливій формі переваги товару, здатного задовольнити потреби споживача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аронова С.К. (2005) Влияние рекламы на детей // Рекламное измерение. — № 6. — С. 45–63.
2. Викентьев Н.В. (1995) Приемы рекламы и PR. — СПб. — 220 с.
3. Гольман Ф.Д. (2002) Реклама: плюсы и минусы. — М. — 124 с.
4. Лук'янець Т.І. (2003) Рекламний менеджмент. — К. — 440 с.
5. Мокшанцев Р.И. (2006) Психология рекламы: уч. пособие. — М. — 230 с.
6. Прусенкова Н.И. (2003) Рекламные психотехнологии. — М. — 240 с.
7. Степанов В.Н. (2005) Ребенок — двигатель торговли. — М. — 96 с.
8. Чалдини Р. (2001) Психология влияния. — СПб. — 216 с.

REFERENCES

1. Aronova S.K. (2005) Vlijanie reklamy na detej // Reklamnoe izmerenie. — № 6. — S. 45–63.
2. Vikent'ev N.V. (1995) Priemy reklamy i PR. — SPb. — 220 s.
3. Gol'man F.D. (2002) Reklama: pljusy i minusy. — M. — 124 s.
4. Luk'janec' T.I. (2003) Reklamnij menedzhment. — K. — 440 s.
5. Mokshancev R.I. (2006) Psihologija reklamy: uch. posobie. — M. — 230s.
6. Prusenkov N.I. (2003) Reklamnye psihotehnologii. — M. — 240 s.
7. Stepanov V.N. (2005) Rebenok — dvigatel' trgovki. — M. — 96 s.
8. Chaldini R. (2001) Psihologija vlijanija. — SPb. — 216 s.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОМПЛЕКСНИХ КОНЦЕПЦІЙ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ

УДК 159.923.2(043.5)

Філоненко, Мирослава,

кандидат психологічних наук, доцент,

Національний медичний університет імені О.О.Богомольця (Україна, Київ),

доцент,

e-mail: filmm@ukr.net

Узагальнили психолого-педагогічну літературу з проблеми особистісного становлення майбутнього лікаря. Проаналізували комплексні концепції, у яких закладаються ідеї професійного розвитку і становлення особистості студента-медика. Дійшли висновку, що серед механізмів особистісного становлення майбутнього лікаря є взаємозалежність та взаємообумовленість особистісних та професійних якостей його особистості. Проаналізували теорії особистості, які на нашу думку є важливими для предмета нашого емпіричного дослідження. Визначили основні засади професійно-особистісного становлення студента-медика такі як: формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих, особистісних і професійно важливих якостей, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності відповідно до індивідуально-психологічних особливостей фахівця. Перераховані і схарактеризовані нами концепції, теорії та підходи не вичерпують глибину проблеми особистісного становлення і потребують обґрунтування психолого-педагогічних умов адаптивно-динамічного навчання у межах мети і завдань нашого дослідження. Зробили висновки про те, що, попри всі суперечності, які існують у вищих медичних навчальних закладах при підготовці майбутніх спеціалістів, особистісне становлення студентів-медиків під час навчання можливе при створенні сприятливих умов та дотримання означених положень та загально-дидактичних принципів підготовки фахівців в цій галузі.

Ключові слова: особистісне становлення, професійний розвиток, студент-медик, концепції та теорії особистісного становлення.

THEORETICAL ANALYSIS OF COMPLEX CONCEPTS PERSONAL DEVELOPMENT EXPERT

Filonenko, Miroslava,

Doctor of philosophy in psychology, associate professor,

Bogomolets National Medical University (Kiev, Ukraine),

Department of the general and medical psychology and pedagogics,

associate professor,

e-mail: filmm@ukr.net

Generalized psychological and pedagogical literature on the personal development of future doctor. Analyzed complex concept, which laid the idea of professional development and establishment of medical students. Concluded that the mechanisms of personal development of future doctor is interdependence and interdependence of personal and professional qualities of his personality. Analyzed the theory of personality that we think are important to the subject of our empirical study. Defined the basic principles of professional and personal development of medical student such as the formation of professional orientation, competence, socially relevant, personal and professionally important qualities, commitment to continuous professional growth, the search for optimal quality and creative methods of execution in accordance with individual psychological characteristics specialist. These are characterized and concepts, theories and approaches do not exhaust the depth of personal development problems and require justification psychological and pedagogical conditions of dynamic adaptive- learning within the goals and objectives of our study. Have learned that despite all the contradictions that occur in medical schools in preparing future professionals, personal development of medical students during their studies at the possible

creation of an enabling environment and compliance with the aforementioned provisions and general didactic principles of training in the industry.

Key words: personal development, professional development, student nurse, concepts and theories of personality development.

Постановка проблеми. Період навчання у вищому навчальному закладі для молодої людини є певним етапом особистісного розвитку, етапом, в якому майбутній фахівець готується до виконання функцій фахівця у певному професійному напрямку. Формування висококваліфікованого спеціаліста передбачає його особистісне становлення як суб'єкта діяльності і збігається з періодом юнацтва або першим періодом дорослості, який відрізняється складністю становлення особистісних рис.

Метою нашої статті є здійснення теоретичного аналізу комплексних концепцій особистісного становлення майбутнього фахівця з метою визначення основних засад його професійно-особистісного розвитку, визначення психолого-педагогічних умов адаптивно-динамічного навчання студента-медика.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Аналіз психологічних та інших джерел показав, що існує чимало досліджень, присвячених становленню фахівця. Так, Е.Зеєр розглядає становлення як процес прогресивної зміни особистості під впливом соціальних дій, професійної діяльності і особистісної активності, що спрямована на самовдосконалення та самореалізацію. На його думку, становлення особистості суб'єкта професійної діяльності відбувається не тільки у процесі оволодіння соціально-історичними формами та її здійснення на необхідному нормативному рівні, а й у процесі організації діяльності й особистісної активності. Організація особистістю своєї активності веде до її мобілізації узгодження з вимогами діяльності та з активністю інших. Саме ці моменти і становлять основну характеристику особистості як суб'єкта діяльності [3].

Під професійним становленням фахівця розуміють процес прогресивної зміни його особистості внаслідок соціальних впливів, професійної діяльності і власної активності, спрямованої на самовдосконалення і самоздійснення. Становлення обов'язково передбачає потребу у розвитку і саморозвитку, можливість і реальність її задоволення, а також потребу у професійному самозбереженні [3, с. 29, 58]. Професійне становлення — це формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих та професійно важливих якостей і їх інтеграція, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності відповідно до індивідуально-психологічних особливостей людини [4, с. 30].

Теоретичною основою особистісного становлення фахівця стали дослідження К.Абульханової-Славської, В.Ананьева, Л.Божович, Л.Бодальова, А.Деркача, Е.Зеєра, Є.Клімова, Н.Кузьміної, І.Кона, Б.Ломова, А.Маркової, Л.Мітіної, М.Нечаєва, Г.Суходольського, С.Чистякової, В.Шадрикова та ін.

Професійне становлення фахівця розглядалося означеними та іншими науковцями та практиками у різних підходах: професійне самовизначення; етапи становлення та розвитку фахівця; розвиток професійно важливих якостей, які визначають успішність праці; мотиви трудової діяльності; основи трудової діяльності.

Основні підходи до сутності становлення фахівця об'єдналися у напрями: 1) теорія типів професійного життя (структурні концепції); 2) мотиваційні теорії; 3) теорії індивідуальності.

Зарубіжні теорії професійного розвитку можуть бути об'єднані у п'ять основних напрямів: 1) диференціально-діагностичний (Ф. Парсонс, Г. Мюнстенберг); 2) психоаналітичний (У.Мозер, Є.Бордіна, Е.Роу); 3) теорія рішень (Х.Томе, Г.Ріс, Д.Тідеман, О'Хара); 4) теорія розвитку (Е.Гінзберг, У.Джейд, Д.С'юпер); 5) типологічний (Д.Холланд).

Детермінація професійного становлення особистості різними психологічними школами трактується по-різному. Соціально-психологічні теорії розглядають професійний розвиток як результат соціальної селекції і попереднього вибору професії соціалізації. Велике значення надається випадковості. Психодинамічні теорії як детермінанти професійного розвитку розглядають інстинктивні спонукання і емоційно забарвлений досвід, отриманий у ранньому дитинстві. Важливу роль відіграє реальна ситуація у світі професій, яку спостерігає особистість у дитинстві і ранній юності. Представники психології розвитку чинниками професійного становлення вважають попереднє (до вибору професії) утворення і психічний розвиток дитини [10].

Зупинимось на короткій характеристиці концепцій вищої професійної освіти, розроблених відповідно до зазначених підходів. Концепція (від лат. *conceptio*) позначає сукупність, систему поглядів на ті чи інші явища, події; основну ідею будь-якої теорії. Ми розглядатимемо концепції, які відповідатимуть синергетичній парадигмі освіти та можуть стати базовими для нашого дослідження. Зо-

крема розглянемо концепції у двох напрямках: 1) концепції, у яких закладаються ідеї професійного розвитку і становлення особистості; 2) психолого-педагогічні концепції освіти, навчання і учіння.

Охарактеризуємо означені концепціями і розглянемо.

1. Концепції, у яких закладаються ідеї професійного розвитку і становлення особистості.

Структурні концепції. Сутністю основних положень теорій є те, що розвиток особистості продовжується упродовж усього життя, в тому числі і професійного. Завдяки цим теоріям виявляються загальні напрями, етапи, вікові властивості, схеми і зразки професійного життя людей. Представники структурних теорій:

- Н.Аксельрод, Е.Гінсбург, Дж.Міллер, Д.Форш вважають, що на професійному шляху з'являються певні типи кар'єр;
- К.Леман вивчав періоди найвишого злету творчості у період професійного становлення;
- Є.Клімов визначив основні етапи професійного становлення особистості; вплив специфічних факторів. Окреслив сукупність професійно значущих якостей особистості: 1) громадянські якості; 2) ставлення до праці, професії, позитивні інтереси і схильності до цієї галузі діяльності; 3) працездатність; 4) спеціальні здібності; 5) навички, уміння, знання, досвід;
- В.Моргун розробив основні етапи професійного становлення фахівця: 1) розвиток задатків і здібностей дитини; 2) ігрова профорієнтація у дошкільному віці; 3) суспільно корисна праця, профорієнтація і трудове навчання дітей молодшого шкільного віку; 4) політехнічне навчання, виробнича праця і профпропаганда у підлітковому віці; 5) профконсультація, профвідбір і профконсультація старшокласників; 6) професійне навчання, профадаптація юнацтва; 7) підвищення кваліфікації, перекваліфікація і реорієнтація у зрілому віці;
- В.Рибалка, В.Синявський, Б.Федоришин розглядали взаємозв'язок розвитку особистості з професійним розвитком.

Мотиваційні теорії. Автори теорій вважали, що вибір професії здійснюється вмотивовано, свідомо. Представники: мотиваційно-гігієнічна теорія задоволеності працею (Ф. Херцберг), модель «валентності-очікування-сили» (В. Фрум), концепція потреби в досягненні професійного розвитку (Д. Мак-Клелланда), теорія ієрархічних потреб (А. Маслоу), на основі якої було побудовано психологічну класифікацію професій (Е. Роу), де провідна роль у виборі професії належить різним формам потреб.

Теорії «індивідуальності». У межах теорії вивчають формування професійної зрілості індивіда та індивідуального вибору галузі професії: зосереджується увага на виробленні саморозуміння (Л. Тайлер); модель вибору професії розглядається як уявлення про себе, власні здібності та втілення їх у життя, яке ґрунтується на типології особистості (Дж. Холланд); професійний розвиток індивіда відбувається не в одному, а в багатьох напрямках і, відповідно, є багатопараметричним процесом (Д. Сьюпер).

Для розуміння професійного становлення (розвитку) західними та російськими вченими розглянемо виділені Е. Зеєром [3, с.10] основні концептуальні підходи до (табл. 1 та 2).

Таблиця 1

Коротка характеристика основних зарубіжних теорій професійного розвитку

Напрями	Представники концепцій та теорій	Підстави професійного вибору і розвитку
Диференційно-діагностичний	Ф.Парсонсон, Г.Мюнстенберг	Індивідуальні особливості (властивості, якості)
Психодинамічний	Ф.Парсонсон, Г.Мюнстенберг	Генетичні передумови, потреби
Теорії рішень	Х.Томе, Г.Ріс, П.Цилер, Д.Тідеман	Система орієнтувань у професійних альтернативах
Теорії розвитку	Е.Гінзберг, Д.Сьюпер, У.Джейд	Процесуальні характеристики онтогенетичного розвитку. Типи особистості

Теорія розвитку (Е.Гінзберга). Ця теорія розглядає професійне становлення та професійне самовизначення особистості у контексті онтогенетичного розвитку. Професійний вибір розглядається як довготривалий процес (тривалість понад 10 років), і містить у собі низку взаємопов'язаних рішень. Дослідження автора дозволили представити професійний розвиток як послідовність якісно специфічних фаз, де розділовим критерієм виступають зміст і форма переведення індивідуальних імпульсів у професійні бажання.

Низка дослідників (Б. Ананьєв, П. Іванова, Є. Климов, С. Кондратьєва, Т. Кудрявцев, Б. Федоршин, І. Зубкова та ін.) вважають процес професійного становлення довготривалим, багатоплановим, динамічним і виокремлюють такі етапи професійного становлення особистості:

- формування професійних намірів;
- професійне навчання;
- професійна адаптація;
- реалізація особистості у професії.

Процес особистісного та професійного становлення майбутнього професіонала та його готовність до майбутньої професійної діяльності суттєво пов'язані між собою. Адже в професійній діяльності реалізуються творчі, особистісні цінності, але за умови, що вони були попередньо сформовані у процесі особистісного становлення. В. Сластьонін, А. Шутенко, І. Зубкова виділяють певні суперечності між зазначеними поняттями:

- між динамікою професійних завдань, вимог до професії і внутрішньою готовністю до їх здійснення;
- між невизначеністю виховної політики, морально-ідеологічними установками в суспільстві і прагненням майбутнього фахівця займати чітку та визначену позицію;
- між природною особистою потребою особистості у самореалізації і можливостями її досягнення в умовах майбутньої діяльності у закладах освіти [6, с. 4–11].

Таблиця 2

Концептуальні підходи до професійного становлення у вітчизняній психології

Форми професійного розвитку	Об'єкт розвитку	Основи професійного розвитку	Представники концепції
Професійне становлення	Особистість	Соціальна ситуація, провідна діяльність	Т.Кудрявцев, Є.Климов, Е.Зеєр
Процес професіоналізації	Суб'єкт діяльності	Рівні виконання діяльності (успішність)	Н.Глуханюк, О.Фонарьов, Л.Мітіна
Особистісно професійний розвиток	Зріла особистість	Самоактуалізація	А.Деркач, В.Зазикін, А.Маркова

Процес професійно-особистісного становлення студента розкривається на тлі загальних закономірностей професійної освіти і особистісного становлення студента. Професійне становлення повинно відбуватися в умовах, що сприятимуть його подальшому професійному розвитку, вибудовуванню власної кар'єри, встановлення наукового і освітнього співробітництва та ін. Професійна освіта виступає як процес створення такого зовнішнього середовища, яке підтримує саморозвиток, а успіх педагогічної діяльності визначається, перш за все, результатами впливу на особистість. Від того, наскільки ефективно буде реалізований цей процес, залежить успішність професійної діяльності фахівця. Проте досвід роботи вищих навчальних закладів, узагальнення результатів аналізу сучасних публікацій, в яких безпосередньо описуються проблеми підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ та пропонуються шляхи їх вирішення, вказують на певну «застарілість» підходів до змісту та організації навчання у вищій школі. Як зазначають дослідники, традиційна педагогіка вищої школи та класична педагогічна парадигма у цілому помітно відстають від реалій сучасності, що постійно ускладнюються [1; 2].

Концепції, в основі яких покладені ідеї розуміння процесу оволодіння знаннями людиною та структури її пізнавальних дій: асоціативно рефлексорна; поетапного формування розумових дій (П. Гальперін); цілісно-смыслові спрямованості освітньої діяльності: концепція когнітивно-орієнтованої освіти, діяльнісно орієнтованої освіти, особистісно розвивальної освіти (Е. Зеєр), концепція когнітивно орієнтованої освіти (М. Холодна).

Асоціативно-рефлексорна теорія навчання. У її основі лежить виявлені І. Павловим та І. Сеченовим закономірності умовно-рефлексорної діяльності головного мозку людини, за якими відбувається постійний процес утворення умовно-рефлексорних зв'язків — асоціацій. Від того, які асоціації будуть стійкими і закріпляться у свідомості, залежить індивідуальність кожної людини. На основі вчення про фізіологію розумової діяльності С. Рубінштейн, Ю. Самарін, П. Шеварев та ін. розро-

били асоціативно-рефлекторну теорію навчання. Основними положеннями асоціативно-рефлекторної теорії навчання є такі:

– засвоєння знань, формування умінь і навичок, розвиток якостей особистості у процесі навчання є не що інше, як утворення у свідомості індивіда різних систем асоціацій, починаючи від простіших і закінчуючи узагальненими;

– процес утворення асоціативних систем включає в себе чуттєве сприймання предметів і явищ, усвідомлення, доведене до розуміння їх внутрішніх зв'язків і відношень, запам'ятовування і застосування знань на практиці;

– центральним ланцюгом цього процесу є аналітико-синтетична діяльність індивіда в процесі розв'язування навчальних завдань;

– вирішальними умовами ефективності навчання є розвиток активного ставлення до навчання, виклад навчального матеріалу у певній послідовності і формі, які активізують їх пізнавальну діяльність (проблемність, наочність, варіювання умов задачі з метою виявлення суттєвих спільних властивостей об'єктів і їх відмінностей тощо), демонстрація і закріплення у вправах різних прийомів розумової і практичної діяльності. Характерною рисою асоціативно-рефлекторної теорії навчання є особлива її увага до розумового розвитку, активізації пізнавальної діяльності, до формування в учнів самостійності, творчого і критичного мислення. Управління пізнавальною діяльністю ця концепція вбачає у виявленні психологічної природи тих чи інших асоціацій, що дає можливість управляти процесом їх вироблення, ліквідувати помилкові асоціації, створювати нові види асоціацій.

Діяльнісний підхід і теорії поетапного формування розумових дій. Різні аспекти цього підходу розроблені у дослідженнях психологів і педагогів Л. Виготського, П. Гальперіна, Д. Єльконіна, А. Леонтєва, С. Рубінштейна, В. Давидова, Н. Талізної та ін. З цих досліджень випливають такі положення: 1) у діяльності не лише проявляється здібність, а й у ній вони і утворюються; 2) при організації певного виду навчальної діяльності формуються відповідні цьому виду здібності і якості особистості; 3) розумовий розвиток людини проходить шляхом інтеріоризації, тобто поетапним переходом зовнішньої (матеріальної) діяльності у внутрішню (інтелектуальну) діяльність людини. Основні тези діяльнісного підходу полягають у тому, що людина виявляє властивості і зв'язки елементів реального світу лише в процесі і на основі різних видів діяльності (предметної, розумової, колективної). У навчальній діяльності: 1) мотиви і завдання; 2) дії (навчальні); 3) контроль і оцінювання.

Оскільки професія лікаря належить до професій типу «людина-людина», тому процес особистісного становлення фахівця включає соціальну відповідальність. У розробці проблеми відповідальності особистості як інтегральної професійної якості особистості у вітчизняній і західній філософсько-педагогічній, психологічній думці є чимало здобутків. Так, психологи Л. Виготський, Г. Костюк, С. Рубінштейн та інші відзначають, що діяльність у системі професій типу «людина-людина» передбачає високий рівень сформованості професійних якостей особистості, серед яких важливе місце посідає соціальна відповідальність. Цінними є праці, де розкриваються механізми формування відповідальності як професійної якості. Так, проблема відповідальності особистості та шляхи її формування в процесі навчальної та трудової діяльності досліджувалась психологами Т. Завадською, Н.Зубалієм, О.Кривов'язом, К.Муздибаєвим, М.Новотною, В.Пискуном, І.Поспеловою, О.Санніковою, М.Савчин та педагогами Д.Алферовим, З.Артеменко, Т.Веретено, В.Савченко, Ю.Сокольніковим, Л.Тереховою, Ю.Юровою.

За своєю структурою соціальна відповідальність — надзвичайно складне утворення, вона має інтегративний характер, тісний зв'язок з усіма іншими особистостями, його емоційно-вольовою та інтелектуальною сторонами діяльності. В.Сафін зазначає, що відповідальність — це передусім моральна якість особи. «Вищий рівень відповідальності, як головна моральна властивість — поняття, що безпосередньо пов'язане із світоглядом особистості. Вона має зв'язки із такими моральними поняттями як гуманізм, патріотизм, добросовісність, ініціативність, дисциплінованість, чесність, працелюбність, творча активність, здатність до дії, розумного самообмеження» [8, с. 115].

Висновки. Узагальнивши теоретичне вивчення напрацювань учених та їх аналіз з проблеми особистісного становлення, дійшли висновку, що серед механізмів особистісного становлення майбутнього лікаря є взаємозалежність та взаємообумовленість особистісних та професійних якостей особистості. Задля цього ми проаналізували теорії особистості, які, на нашу думку є важливими для предмета нашого емпіричного дослідження. Крім того, теоретичний аналіз підходів, концепцій та моделей професійного розвитку людини дозволив визначити основні засади професійного становлення як формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих і професійно важливих якостей та їх інтеграцію, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності відповідно до індивідуально-психологічних особливостей фахівця. Перераховані і схарактеризовані концепції, теорії та підходи не

вичерпують глибину проблеми особистісного становлення і потребують обґрунтування психолого-педагогічних умов адаптивно-динамічного навчання у межах мети і завдань нашого дослідження. Попри всі суперечності, які існують у вищих навчальних закладах при підготовці майбутніх спеціалістів, особистісне становлення студентів під час навчання можливе при створенні сприятливих умов та дотримання означених положень та загально-дидактичних принципів підготовки фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Вербицкий А.А., Ларионова О.Г.* (2010) Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции. — М. — 336 с.
2. *Гринкруг Л.С., Фишман Б.Е.* (2012) Человеческий потенциал вуза: потребности и возможности развития. — М. — 315 с.
3. *Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Симанюк Э.Э.* (2005) Модернизация профессионального образования: компетентностный подход. — М. — С. 120.
4. *Зеер Э.Ф.* (2005) Психология профессий: учебн. пособие. — 3-е изд. — М. — С. 152–156.
5. *Зимняя И.А.* (2004) Ключевые компетентности как результатно-целевая основа компетентного подхода в образовании: авторская версия. — М. — 52 с.
6. *Зубкова І.Ю.* (2003) Психологічні особливості Я-образу вчителя професіонала за структурними компонентами цілісної моделі // Практична психологія та соціальна робота. — № 5. — С. 4–11.
7. *Леонтьев А.Н.* (1983) Деятельность. Сознание. Личность // Избр. псих. труды: в 2 т. — Т.2. — М. — С. 94–231.
8. *Сафин В.* (1986) Психология самоопределения личности: учебное пособие / Свердлов. пед. ин-т. — Свердловск. — 142 с.
9. *Холодная М.А.* (1990) Когнитивные стили как проявление своеобразия индивидуального интеллекта. — К.
10. *Шадриков В.Д.* (2002) Проблемы систематизации профессиональной деятельности. — М. — С. 66.

REFERENCES

1. *Verbickij A.A., Larionova O.G.* (2010) Lichnostnyj i kompetentnostnyj podhody v obrazovanii: problemy integracii. — М. — 336 s.
2. *Grinkrug L.S., Fishman B.E.* (2012) Chelovecheskij potencial vuza: potrebnosti i vozmozhnosti razvitija. — М. — 315 s.
3. *Zeer Je.F., Pavlova A.M., Simanjuk Je.Je.* (2005) Modernizacija professional'nogo obrazovanija: kompetentnostnyj podhod. — М. — S. 120.
4. *Zeer Je.F.* (2005) Psihologija professij: uchebn. posobie. — 3-e izd. — М. — С. 152–156.
5. *Zimnjaja I.A.* (2004) Kljuचेvye kompetentnosti kak rezul'tatno-celevaja osnova kompetentnosnogo podhoda v obrazovanii: avtorskaja versija. — М. — 52 s. *Zubkova I.Ju.* Psihologichni osoblyvosti Ja-obrazu vchytelja profesionala za strukturnymy komponentamy cilisnoi' modeli / *Zubkova I.Ju.* // Praktychna psihologija ta social'na robota. — 2003.— №5. — S.4–11., P.4
6. *Zubkova I.Ju.* (2003) Psihologichni osoblyvosti Ja-obrazu vchytelja profesionala za strukturnymy komponentamy cilisnoi' modeli // Praktychna psihologija ta social'na robota. — № 5. — S. 4–11.
7. *Leont'ev A.N.* (1983) Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' // Izbr. psih. trudy: v 2 t. — Т.2. — М. — S. 94–231.
8. *Safin V.* (1986) Psihologija saoopredelenija lichnosti: uchebnoe posobie / Sverdl. ped. in-t. — Sverdlovsk. — 142 s.
9. *Holodnaja M.A.* (1990) Kognitivnye stili kak projavlenie svoeobrazija individual'nogo intellekta. — К.
10. *Shadrikov V.D.* (2002) Problemy sistemagineza professional'noj dejatel'nosti. — М. — S. 66.

Розділ VIII ПЕДАГОГІКА

НЕОБХІДНІСТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ НА БАЗІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

УДК 37.091.33-027.22:374

Яременко, Лілія,

кандидат педагогічних наук,

Національний педагогічний університет імені М.Драгоманова,

викладач

Теоретичне навчання студентів у вищих навчальних закладах обов'язково має поєднуватися з їхньою майбутньою самостійною роботою. Тому вже в стінах ВНЗ студенти повинні навчитися самостійно організовувати не тільки навчальний процес, а й позашкільну роботу. Звертається увага на трансформацію змісту освітньої діяльності педагогів-позашкільників в умовах модернізації, методів та форм позашкільної освіти. Аналізується професійна компетентність педагогічних кадрів і якості освітніх послуг. Розглядається значущість підвищення педагогічних кадрів як складної частини освітньої безперервної освіти в нових соціально-економічних умовах. Завдяки глобалізаційним процесам сьогодення висвітлюються кадрові проблеми позашкільної освіти на рівні законодавства. Пропонується впровадження взаємодії між ректорами вищих навчальних закладів та органів місцевого самоуправління освітою. Узагальнюється досвід Інституту гуманітарно-технічної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, в якому розпочато підготовку фахівців за спеціалізацією «Позашкільна освіта».

Ключові слова: людина, освіта, самостійність, творчість, педагогічна практика, позашкільна освіта, педагог-позашкільник, керівник творчого об'єднання.

THE NECESSITY TO IMPROVE EDUCATIONAL PRACTICE OF FUTURE PEDAGOGUES BASED ON NON-FORMAL EDUCATION

Yaremenko, Liliya,

Candidate of Pedagogical Sciences,

National Pedagogical Dragomanov University,

teacher

Theoretical training of students in higher educational institutions must be compulsory combined with their future independent work. Therefore, in the walls of the university, students must learn how to organize not only the learning process, but also extracurricular activities. Attention is paid on transformation of the content of educational activities of non-formal pedagogues in conditions of modernisation, methods and forms of non-formal education. Professional competency of pedagogical staff and quality of their pedagogical services were analyzed.

Significance of promotion of pedagogical staff as a complex part of continuous education in new socio-economic conditions. With the help of globalizational processes of today, staff problems of non-formal education were reviewed on the legislative level. For this issue it is proposed implement the interaction between rectors of higher educational institutions and local educational authorities. This article summarizes the experience of the Institute of Humanitarian and Technical Education of the National Pedagogical Dragomanov, which started training in the specialization «Non-formal education.»

Key words: human, education, independence, creativity, pedagogical practice, school education, non-school pedagogue, head of the creative association.

У практичній підготовці майбутніх педагогів позашкільних навчальних закладів існує низка проблем. Це, передусім, ті, які пов'язані з організацією та проведенням науково-дослідної роботи в Малій академії наук і наукових товариствах позашкільних закладів; оволодінням методиками і інноваційними технологіями роботи з обдарованою молоддю, дітьми з особливими потребами, методиками проектування особистості, діагностичними методиками інтелектуального розвитку дітей. Крім того, існує не менш складна проблема кадрового забезпечення системи позашкільної освіти компетентними молодими фахівцями — їх поповнення, стимулювання та підготовки до вирішення сучасних завдань на високому професійному рівні. Матеріальні умови роботи в системі позашкільної освіти не дають змоги достатньою мірою залучати молоді кадри як керівників позашкільних навчальних закладів, так і педагогів, здатних займатися найбільш популярними серед дітей та молоді видами творчої діяльності [1, с. 166].

Педагогічна практика виступає органічною складовою єдиного навчально-виховного процесу, пов'язуючи теоретичне навчання студентів ВНЗ з їхньою майбутньою самостійною роботою. У ході цього процесу відбувається безпосереднє поєднання й реалізація теоретичних знань, що отримують студенти на заняттях, з їх практичною діяльністю як педагогів. Це дає змогу не лише закріпити й поглибити знання теорії, а й набути вміння і навички, необхідні для подальшої самостійної роботи [2, с. 98]. Педагогічна практика, яку проходять студенти педагогічних навчальних закладів, як правило, здійснюється власне у навчальному закладі. І хоча пункт про позакласну роботу у звіті про проходження практики присутній, це не свідчить про те, що майбутні педагоги навчилися організовувати самостійно позашкільну роботу. Майже ніде не проводиться практика саме на базі позашкільних закладів із застосуванням реальних ситуацій та завдань.

Таке становище гальмує розвиток не тільки освітньої системи, а й суспільства. Слід зазначити, що в нових умовах ринкових відносин, соціальних та економічних реформ, демократизації суспільства та гуманізації освіти підвищився попит підлітків та їхніх батьків на додаткові освітні послуги, які можуть бути задоволені в результаті використання соціально-педагогічних можливостей позашкільної освіти та виховання. Тому свою плідну діяльність розпочало багато типів позашкільних навчально-виховних закладів, де існує потреба у кваліфікованих фахівцях саме із позашкільної освіти, а не перекваліфікованих із інших галузей, як це було раніше.

Під час педагогічної практики майбутній педагог повинен не тільки ознайомитися зі специфікою роботи позашкільного навчального закладу. Головним є усвідомлення того, що закономірності розвитку творчого потенціалу особистості учня в умовах позашкільного навчального закладу виявляються на кількох рівнях. На рівні педагогічної системи: інтенсивна розробка та впровадження інноваційних технологій впливають на цілеспрямованість позашкільної освіти, орієнтовану на розвиток творчого потенціалу особистості учня, вихованця, слухача; безперервність освіти обумовлює поетапний розвиток творчого потенціалу особистості учня, вихованця, слухача відповідно до вікових та індивідуальних особливостей розвитку особистості; інтеграційні процеси в освіті взаємопов'язані з розвитком особистісно-орієнтованої педагогічної системи позашкільної освіти у вигляді творчого освітнього середовища, що сприяє розвиткові творчих суб'єктних взаємин, посилює педагогічні ресурси у формуванні ставлення до творчої діяльності, творчої компетентності та творчої активності учнів, вихованців, слухачів [3]. Тому під час практики педагога потрібно спрямувати на втілення власного творчого потенціалу та виявлення можливостей сприяння творчості учнів. Сьогодні навчально-виховний процес у позашкільних навчальних закладах передбачає охоплення таких галузей знань і практичної діяльності, які виходять за межі уроку, підручника, навчального плану. А це, у свою чергу, підвищує вимоги до педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів. У ст. 21 Закону України «Про позашкільну освіту» зазначено, що педагогічним працівником цих закладів повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи [4, с. 6–8].

В умовах модернізації змісту, форм та методів позашкільної освіти відбувається трансформація змісту освітньої діяльності педагогів-позашкільників. Насамперед, зникає розуміння позашкільного навчально-виховного процесу як примітивного способу передавання вихованцям технологічних особливостей конкретної пізнавальної або творчої діяльності (художньо-естетичної, науково-технічної, еколого-натуралістичної тощо). Водночас починає домінувати комплексне бачення освітньої функції педагога-позашкільника, який усвідомлено реалізує ролі вчителя (навчає дитину улюбленій творчій діяльності, розвиває її творчі здібності, формує творчу активність), вихователя (забезпечує соціалізацію особистості, формує суспільно значущі норми і правила поведінки), психолога (створює оптимальний психологічний мікроклімат у дитячому колективі, що стимулює особистість до творчої самореалізації), старшого товариша, що має більший життєвий досвід і в умовах творчого співробітництва готовий допомогти дитині під час вирішення нагальної навчальної або життєвої проблеми [5].

Таким чином, майбутній педагог, який працюватиме в позашкільній освіті, повинен навчитися допомагати реалізувати вихованцеві його природні творчі задатки, виявити обдарованість особистості. Аналіз діяльності позашкільних навчальних закладів України засвідчив, що система позашкільної освіти має потужні потенційні можливості для створення організаційно-педагогічних умов з виховання творчої особистості [6, с. 190]. Ці потенційні можливості можна реалізувати, якщо подолати занедбаність у підготовці кадрів для позашкільної освіти.

Одним із пріоритетних завдань сучасної державної політики у сфері позашкільної освіти є поліпшення якості освітніх послуг, що насамперед залежить від професійної компетентності педагогічних кадрів. Нові підходи до проектування навчально-виховного простору позашкільного навчального закладу, спрямованого на надання дітям і молоді якісної, практично спрямованої освіти, потребують переосмислення виховної парадигми та оновлення змісту освітньої діяльності й передбачають: високий рівень підготовки педагога-професіонала, який здатний вибудувати індивідуальну модель роботи з кожною дитиною, розвинути його індивідуальні здібності й талант, а також спроможний оперативно приймати стратегічні рішення з огляду на кон'юнктуру освітніх послуг; гнучку систему асортименту освітніх послуг, технологій і процесів їх реалізації з урахуванням вимог суспільства; надання молоді якісних освітніх послуг, спрямованих на розвиток життєвих компетентностей та які користуються і користуватимуться попитом на ринку; проектування демократичного управління позашкільним навчальним закладом [7, с. 164].

Усвідомлюючи наявні недоліки освітньої діяльності школи (авторитарний стиль взаємин «учитель-учень», невміння і неготовність вчителів сприймати школярів як неповторну цілісну особистість з притаманними тільки їй індивідуальними особливостями), педагогічні працівники позашкільних навчальних закладів розуміють навчально-виховний процес як соціально-особистісний феномен і намагаються організувати взаємодію з дитиною як самодостатнім суб'єктом спілкування та діяльності, неповторною індивідуальністю з певною своєрідністю рис і якостей особистості, яка у процесі улюбленої пізнавальної або творчої діяльності формує і вільно виявляє своє особистісне «Я». Таке трактування процесу навчання і виховання передбачає, що провідним завданням кожного педагога-позашкільника, адміністрації та методичної служби позашкільних навчальних закладів, системи післядипломної освіти є повноцінна психолого-педагогічна підготовка до запровадження та реалізації особистісно-орієнтованої освітньої діяльності та суб'єкт-суб'єктної взаємодії як провідної умови творчого розвитку та особистісного зростання всіх учасників позашкільного освітнього процесу [8].

У нових соціально-економічних умовах зростає значущість підвищення кваліфікації педагогічних кадрів як складової частини системи безперервної освіти, набуває актуальності педагогічне управління процесом розвитку творчої конкурентоспроможної особистості; зростають потреби науки та практики у розкритті особливостей підвищення кваліфікації педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів освіти; зростає необхідність підвищення професійної компетентності педагогів. Успішність вирішення проблем багато в чому залежить від професіоналізму педагогів, а також і від їхньої методичної компетентності [9].

Не могли оминати й кадрові проблеми системи позашкільної освіти на законодавчому рівні. У Державній цільовій програмі розвитку позашкільної освіти передбачили створення міжгалузевої системи підготовки (перепідготовки) педагогічних кадрів для позашкільних навчальних закладів різних типів і форм підпорядкування [10]. «Наразі у нас є спеціалісти, які закінчують педагогічні вищі за паралельними спеціальностями, — зазначає Оксана Лука. — А такого фаху, як педагог позашкільної освіти, немає. У центрі працюють педагоги інших спеціальностей — математики, філологи, біологи. Для випускників деяких факультетів це добре, адже вони мають можливість іти до нас працювати, бо їм підходить запропонований напрям роботи» [11, с. 4]. Чимало прикрощів завдає тарифна сітка, в якій визначена зарплата педагога не приваблює молодих учителів.

Крім того, упродовж останніх десятиріч більшість педагогічних працівників чоловічої статі залишили роботу у цих закладах, 7,2 тисячі працівників мають лише середню спеціальну та середню загальну освіту, фактично кожен другий працівник працює за сумісництвом. Постійно скорочується кількість молодих педагогів віком до 30 та від 31 до 40 років, водночас збільшується кількість педагогів пенсійного віку [12, с. 296].

Все це тим сумніше, що реалії сьогодення вимагають зворотного. Глобалізаційні процеси, розширення інформаційного простору, складність суспільних відносин в умовах ринку поставили перед людиною вимогу знати й уміти значно більше від того, що передбачено шкільними програмами. Саме тому шкільне навчання — не єдиний шлях формування гармонійно розвиненої особистості. У цьому контексті зростає роль позашкільної освіти, що, у свою чергу, підвищує вимоги як до якості підготовки майбутнього педагога-новачка, так і до подальшого вдосконалення його професійної майстерності протягом усього періоду роботи в позашкільному навчальному закладі. Виконання цього завдання покладається на систему післядипломної педагогічної освіти, яка здійснює підготовку та перепідготовку педагогічних працівників усіх категорій [13, с. 267].

Ключова роль у забезпеченні якісної позашкільної освіти належить педагогам позашкільних навчальних закладів. Водночас кадрова проблема тут постає надзвичайно гостро. Це зумовлено, як це зазначено вище, недостатнім престижем професії педагога-позашкільника, а також відсутністю системи підготовки кадрів для позашкільної освіти. Одна з пропозицій учених — відкриття спеціалізованих кафедр у педагогічних вишах. Ректор Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова академік Віктор Андрущенко повідомив, що в цьому навчальному закладі вона буде [14, с. 10]. На виконання розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо розвитку загальної середньої, дошкільної та позашкільної освіти на період до 2012 року» від 5 жовтня 2009 р. № 1622-р (рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 27 листопада 2008 р. протокол № 14/3-3) та відповідно до наказу МОН України від 19 травня 2010 р. № 1/9-351 «Про підготовку фахівців з вищою освітою за спеціальністю «Позашкільна освіта» [15] в Інституті гуманітарно-технічної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова розпочато підготовку фахівців з вищою освітою за спеціалізацією «Позашкільна освіта».

Сучасний стан підготовки педагогічних кадрів у системі позашкільної освіти характеризується збільшенням майже на 5% загальної кількості педагогічних працівників позашкільних установ порівняно з попереднім роком. Поступово зростає відсоток педагогічних працівників, які мають вищу освіту, проте майже на 2% зменшилася кількість молодих педагогів у віці до 30 років. Значно зросла кількість педагогів пенсійного віку, що є наслідком неефективної соціальної політики і оплати праці в галузі освіти. Тенденція заповнення вакансій за рахунок педагогів пенсійного віку сьогодні є предметом стурбованості Міністерства освіти і науки України та місцевих органів управління освітою [16, с. 165].

Надзвичайно важливим фактором, що впливає на рівень і результати функціонування позашкільних закладів, є якісний склад кадрів керівників творчих об'єднань. Його прийнято оцінювати передусім за освітою і стажем педагогічної діяльності. Щодо першого показника, то лише 70% керівників гуртків мають вищу освіту (по станціях юних техніків, натуралістів ці дані значно нижчі). Але більшість тих, хто має вищу освіту, не є професійними педагогами. Це зумовлено тим, що склад працівників позашкільних закладів поповнюється великою мірою за рахунок фахівців різних галузей національного господарства, мистецтва, культури, науки [17, с. 218].

Робота керівника творчого об'єднання позашкільного закладу — це специфічний вид педагогічної праці, для якого характерні певні особливості: організація навчально-виховного процесу при його необов'язковості (на відміну, скажімо, від школи, де відвідування занять є обов'язковим); максимальне задоволення особистих інтересів і потреб учнів; відсутність жорсткого контролю за рівнем засвоєння навчального матеріалу; специфічність виховної роботи в колективі, який, по суті, є неформальним об'єднанням; незапрограмованість авторитету педагога (учні можуть змінити його, а також профіль творчого об'єднання чи сам позашкільний заклад); підвищена відповідальність керівника за створення у творчому об'єднанні атмосфери співробітництва тощо. Усе це висуває на передній план необхідність оволодіння педагогічними знаннями і вміннями у поєднанні зі спеціальними.

У зв'язку із цим можна виділити пріоритетні професійні якості і здібності керівника, значення яких зростатиме в міру демократизації позашкільного управління. До них належать: чистота професійних намірів; гнучкість методів педагогічної роботи, надання дітям організаційної свободи; створення гармонійних доброзичливих відносин; здатність затребувати й оцінити ініціативу та творчу думку; вміння запалювати на творчу діяльність; здатність ставити цілі, які вимагають згуртованості колективу; вміння враховувати специфічні аспекти позашкільного середовища та будувати свої від-

носини з дітьми на принципах взаємних духовних впливів, творчого інтересу й добровільного спілкування, оцінювати свою діяльність за кінцевим результатом — конкретними діями, відносинами й гідними вчинками дітей. Такі якості потрібні керівникові та кожному педагогу [18, с. 223].

Змінюються настанови життєдіяльності, відповідно відбуваються зміни в освітніх системах. Новий зміст позашкільної освіти вимагає нового характеру підвищення кваліфікації педагогічних працівників, взаємодії педагогів на основі особистісно-орієнтованого підходу. Тому необхідне методичне забезпечення процесів підвищення кваліфікації випереджального характеру, що ґрунтується на прогнозуванні розвитку педагогічних систем.

До шляхів удосконалення кадрового забезпечення позашкільної освіти можна віднести: упровадження практики взаємодії місцевих органів управління освітою з ректорами вищих навчальних закладів з питань працевлаштування випускників педуніверситетів за спеціалізацією «Позашкільна освіта»; розробку міжгалузевої програми підготовки фахівців для роботи в позашкільних навчальних закладах; створення цілісної системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів цих навчальних закладів; розробку нормативно-правової бази, яка передбачає підвищення статусу та соціальної захищеності педагога позашкільного навчального закладу [19, с. 169].

Враховуючи сказане вище, необхідно відмітити, що у позашкільній освіті існують не тільки негативні тенденції. Заради справедливості варто зазначити, що в умовах десятирічного хронічного недофінансування системи позашкільної освіти спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані позашкільні навчальні заклади (Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерство культури України), а також більшість місцевих органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування роблять багато для того, щоб зберегти унікальну систему позашкільної освіти. Підтвердженням цього є поступове зростання кількості дітей, які відвідують позашкільні навчальні заклади. За даними Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, 2007 року позашкільною освітою було охоплено 32,6% дітей шкільного віку, а 2011-го ця частка вже становила 37,5% (1,3 млн учнів) [20, с. 16]. Певна неувага до проблем розвитку позашкільної освіти була обумовлена у свій час загальними проблемами соціально-економічного стибу. В міру виходу суспільства з кризового стану зростає й усвідомленість того значення, яке відіграє в системі освіти її позанавчальний сегмент.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Науменко Р.А. (2010) Проблема кадрового забезпечення позашкільної освіти // *Наук. вісн. Акад. муніципального упр. — Сер. Управління. — Вип. 4 — 2010. — С. 163–173.*
2. Пода В. М. (2012) Організація та проведення позакласної й позашкільної навчально-виховної практики студентів вищих педагогічних навчальних закладів // *Вісн. Чернігівського нац. пед. ун-ту ім. Т.Г.Шевченка. — Сер. Педагогічні науки. — Вип. 96. — С. 96–104.*
3. Вербицький В. Пріоритетне завдання — виховати покоління учнівської молоді, що має ціннісне ставлення до праці / В. Вербицький // *Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді. www.nenc.gov.ua/986.html*
4. Закон України «Про позашкільну освіту» // *Освіта України. 2000. — № 31. — С. 6–8.*
5. Гаврилюк В.Ю. (2008) Суб'єкт-суб'єктна взаємодія як педагогічна умова формування творчої активності вихованців позашкільних навчальних закладів // *Народна освіта. — № 1. — www.narodnaosvita.kiev.ua*
6. Корнієнко А.В. (2010) Розвиток творчих якостей особистості учнів у гуртках художньо-естетичного напрямку позашкільних навчальних закладів // *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. — № 6 (8). — С. 188–196.*
7. Науменко Р.А. (2010) Проблема кадрового забезпечення позашкільної освіти // *Наук. вісн. Акад. муніципального упр. — Сер. Управління. — Вип. 4. — С. 163–173.*
8. Гаврилюк В. Ю. (2008) Суб'єкт-суб'єктна взаємодія як педагогічна умова формування творчої активності вихованців позашкільних навчальних закладів // *Народна освіта. — № 1.— www.narodnaosvita.kiev.ua*
9. Вербицький В. Пріоритетне завдання — виховати покоління учнівської молоді, що має ціннісне ставлення до праці // *Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді. — www.nenc.gov.ua/986.html*
10. Концепція Державної програми розвитку позашкільної освіти на 2010-2014 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1260-р від 5 жовтня 2009 року — <http://www.licasoft.com.ua/component/>
11. Перун В. (2010) Позашкільна освіта поза увагою? // *Вільне життя плюс. — № 71. — 15 вересня. — С. 4.*
12. Пустовіт Г.П. (2011) Позашкільна освіта і виховання в контексті основних напрямів реформування освіти в Україні // *Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах. — № 1. — С. 293–296.*
13. Варецька О.В. (2011) Підготовка працівників позашкільних навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти до духовно-економічного виховання школярів // *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя. — Вип. № 13 (66). — С. 266–274.*

14. *Петрушенко М.* (2011) «Запишіть мене в гурток»: педагогічний університет ім. М. Драгоманова пропонує по-новому готувати кадри для позашкільної роботи // Урядовий кур'єр. — 1 грудня. — С. 10.
15. Про підготовку фахівців з вищою освітою за спеціальністю «позашкільна освіта»: наказ МОН України від 19 трав. 2010 р. № 1/9-351 — <http://www.mon.gov.ua>
16. *Науменко Р.А.* (2010) Проблема кадрового забезпечення позашкільної освіти // Наук. вісн. Акад. муніципального упр. — Сер. Управління. — Вип. 4. — С. 163–173.
17. *Мусаєв К.* (2010) Підготовка у ВНЗ фахівців для поза шкільної освіти // Людинознавчі студії: зб. наук. праць ДДПУ. — Вип. 21. — Серія: Педагогіка. — С. 217–29.
18. *Сущенко Т.І.* (2011) Системно-цільове управління позашкільними закладами, позашкільним педагогічним процесом // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі: Зб. наук. праць Запорізького класичного приватного ун-ту. — Вип. 14. — С. 219–226.
19. *Науменко Р.А.* (2010) Проблема кадрового забезпечення позашкільної освіти // Наук. вісн. Акад. муніципального упр. — Сер.: Управління. — Вип. 4. — С. 163–173.
20. *Красняков Є.* (2012) Перспективи розвитку позашкільної освіти в контексті вдосконалення механізму її фінансування // Віче. — № 4 (313). — С. 14–16.

REFERENCES

1. *Naumenko R.A.* (2010) Problema kadrovogo zabezpechennja pozashkil'noi' osvity // Nauk. visn. Akad. municypal'nogo upr. — Ser. Upravlinnja. — Vyp. 4 — 2010. — S. 163–173.
2. *Podar V. M.* (2012) Organizacija ta provedennja pozaklasnoi' j pozashkil'noi' navchal'no-vyhovnoi' praktyky studentiv vyshhij pedagogichnyh navchal'nyh zakladiv // Visn. Chernigivs'kogo nac. ped. un-tu im. T.G.Shevchenka. — Ser. Pedagogichni nauky. — Vyp. 96. — S. 96–104.
3. *Verbyc'kyj V.* Priorytetne zavdannja — vyhovaty pokolinnja uchniv'skoi' molodi, shho maje cinnisne stavlennja do pracj // V. Verbyc'kyj // Nacional'nyj ekologo-naturalistychnyj centr uchniv'skoi' molodi. www.nenc.gov.ua/986.html
4. Zakon Ukrai'ny «Pro pozashkil'nu osvitu» // Osvita Ukrai'ny. 2000. — № 31. — S. 6–8.
5. *Gavryljuk V.Ju.* (2008) Sub'jekt-sub'jektna vzajemodija jak pedagogichna umova formuvannja tvorchoi' aktyvnosti vyhovanciv pozashkil'nyh navchal'nyh zakladiv // Narodna osvita. — № 1. — www.narodnaosvita.kiev.ua
6. *Kornijenko A.V.* (2010) Rozvytok tvorchyh jakostej osobystosti uchniv u gurtkah hudozhn'o-estetychnogo naprjamu pozashkil'nyh navchal'nyh zakladiv // Pedagogichni nauky: teorija, istorija, innovacijni tehnologii'. — № 6 (8). — S. 188–196.
7. *Naumenko R.A.* (2010) Problema kadrovogo zabezpechennja pozashkil'noi' osvity // Nauk. visn. Akad. municypal'nogo upr. — Ser. Upravlinnja. — Vyp. 4. — S. 163–173.
8. *Gavryljuk V. Ju.* (2008) Sub'jekt-sub'jektna vzajemodija jak pedagogichna umova formuvannja tvorchoi' aktyvnosti vyhovanciv pozashkil'nyh navchal'nyh zakladiv // Narodna osvita. — № 1. — www.narodnaosvita.kiev.ua
9. *Verbyc'kyj V.* Priorytetne zavdannja — vyhovaty pokolinnja uchniv'skoi' molodi, shho maje cinnisne stavlennja do pracj // Nacional'nyj ekologo-naturalistychnyj centr uchniv'skoi' molodi. — www.nenc.gov.ua/986.html
10. Koncepcija Derzhavnoi' programy rozvytku pozashkil'noi' osvity na 2010–2014 roky: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrai'ny № 1260-r vid 5 zhovtnja 2009 roku — <http://www.licasoft.com.ua/component/>
11. *Perun V.* (2010) Pozashkil'na osvita poza uvagoju? // Vil'ne zhyttja pljus. — № 71. — 15 veresnja. — S. 4.
12. *Pustovit G.P.* (2011) Pozashkil'na osvita i vyhovannja v konteksti osnovnyh naprjamiv reformuvannja osvity v Ukrai'ni // Vymirjuval'na ta obchysljuval'na tehnika v tehnologichnyh procesah. — № 1. — S. 293–296.
13. *Varec'ka O.V.* (2011) Pidgotovka pracivnykiv pozashkil'nyh navchal'nyh zakladiv u systemi pisljadyplomnoi' pedagogichnoi' osvity do duhovno-ekonomichnogo vyhovannja shkoljariv // Pedagogika formuvannja tvorchoi' osobystosti u vyshhij i zagal'noosvitnij shkolah : zb. nauk. pr. / Klasych. pryvat. un-t. Zaporizhzhja. — Vyp. № 13 (66). — S. 266–274.
14. *Petrushenko M.* (2011) «Zapyshit' mene v gurtok»: pedagogichnyj universytet im. M. Dragomanova proponuje po-novomu gotuvaty kadry dlja pozashkil'noi' roboty // Uрядovij kur'jer. — 1 грудня. — С. 10.
15. Про підготовку фахівців з вищою освітою за спеціальністю «позашкільна освіта»: наказ МОН України від 19 трав. 2010 р. № 1/9-351 — <http://www.mon.gov.ua>
16. *Naumenko R.A.* (2010) Problema kadrovogo zabezpechennja pozashkil'noi' osvity // Nauk. visn. Akad. municypal'nogo upr. — Ser. Upravlinnja. — Vyp. 4. — S. 163–173.
17. *Musajev K.* (2010) Pidgotovka u VNZ fahivciv dlja poza shkil'noi' osvity // Ljudynoznavchi studii': zb. nauk. prac' DDPU. — Vyp. 21. — Serija: Pedagogika. — S. 217–29.
18. *Sushhenko T.I.* (2011) Systemno-cil'ove upravlinnja pozashkil'nyh zakladamy, pozashkil'nym pedagogichnym procesom // Pedagogika formuvannja tvorchoi' osobystosti u vyshhij i zagal'noosvitnij shkoli: Zb. nauk. prac' Zaporiz'kogo klasychnogo pryvatnogo un-tu. — Vyp. 14. — S. 219–226.
19. *Naumenko R.A.* (2010) Problema kadrovogo zabezpechennja pozashkil'noi' osvity // Nauk. visn. Akad. municypal'nogo upr. — Ser.: Upravlinnja. — Vyp. 4. — S. 163–173.
20. *Krasnjakov Je.* (2012) Perspektyvy rozvytku pozashkil'noi' osvity v konteksti vdoskonalennja mehanizmu i'i' finansuvannja // Viche. — № 4 (313). — S. 14–16.

**Вища атестаційна комісія визнала науковий журнал «Освіта регіону»
фаховим виданням з політичних наук,
педагогічних наук, соціальних комунікацій та психології
(Постанова Президії ВАК України № 1-05/6 від 14.06.2007 р.,
Постанова Президії ВАК України № 1-05/5 від 18.11.2009 р.
Постанова Президії ВАК України 1-05/6 від 16.12.2009 р.)**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації :
серія КВ № 1059 від 08.11.2005 р.

Тираж 300 пр. зам. №.
Підписано до друку: 28.11.2014 р.

Головний редактор — Бебик Валерій Михайлович

Адреса редакції: 04071, м. Київ, вул. Хорива, 1-Г

Тел. +38-063-358-1119
E-mail: vbebyk@ukr.net

Редактор
Комп'ютерна верстка
Дизайн обкладинки

Т.П. Тацій
О.М. Стадник
А.А. Афоніна

*Видавець і виготовлювач Університет «Україна» 03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
тел/факс (044) 424-40-69, 424-56-26 E-mail: ukraine.vdk@mail.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 405 від 06.04.01*